

03 ΔΕΚ. 2008

Π. Δ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΕΩΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

ΕΝ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩΝ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΙ

ΑΚΑ
370.71
ΑΝΤ



156669

σερ. 675

11210 16

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ ΚΑΙ ΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

50—Όδος Σταδίου—50

1930

Τυπογραφείον Παρασκευᾶ Λεώνη

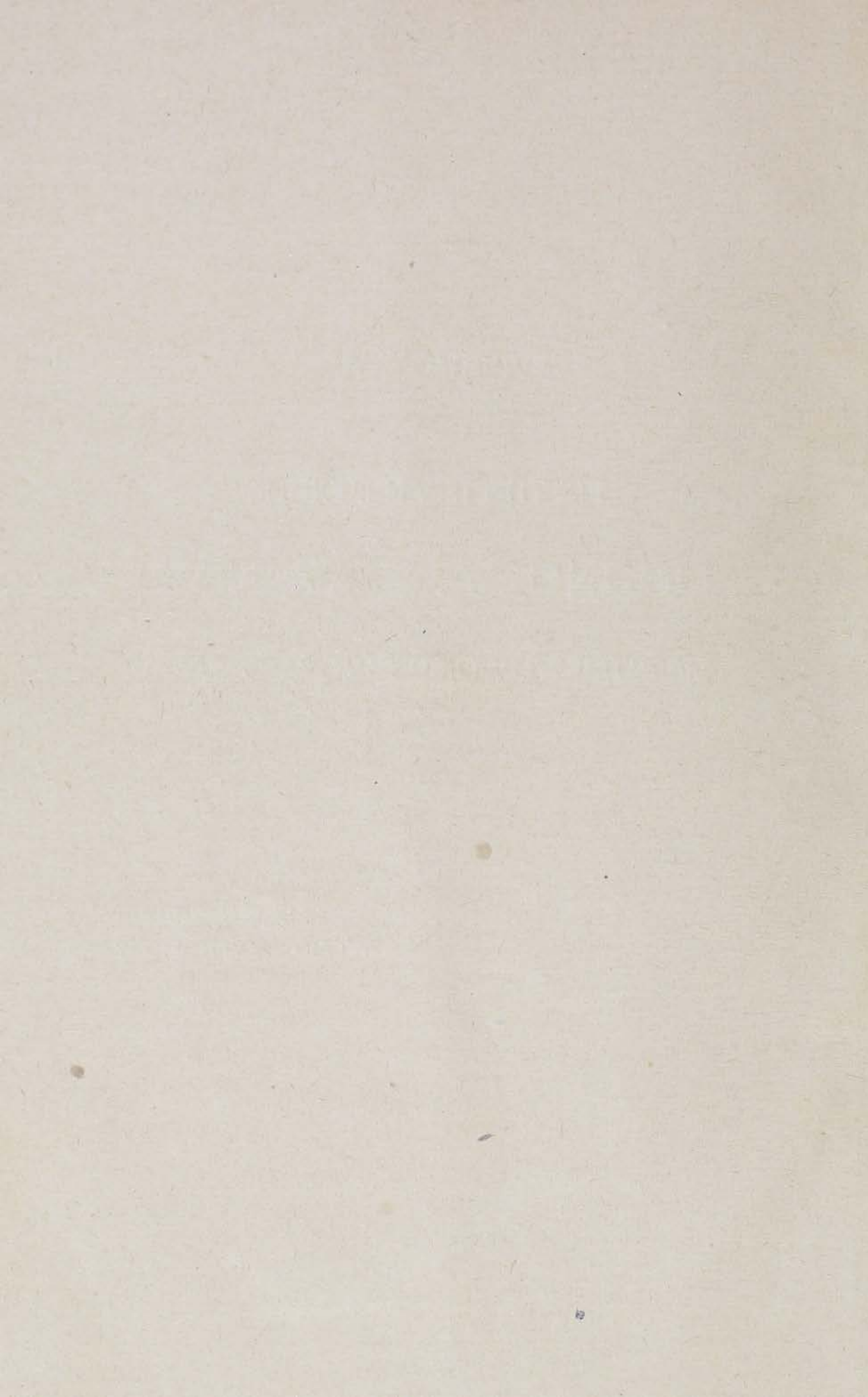
ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΨΥΧΗΝ

ΟΘΩΝΟΣ Α. ΣΤΑΘΑΤΟΥ

ΙΔΡΥΤΟΥ ΤΟΥ ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΑΘΛΟΥ

ΕΙΣ ΕΝΔΕΙΞΙΝ
ΑΪΔΙΟΥ ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗΣ



ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως ἐνιαίου περιεχομένου, καθ' ὅσον περιλαμβάνει πραγματείας καὶ λόγους παιδαγωγικούς. Ὅταν ὅμως διεξέλθῃ τις αὐτό, θὰ διακρίνῃ ἀσφαλῶς μίαν ἔμμονον ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐν τοῖς Διδασκαλείοις παιδαγωγικὴν προσπάθειαν πρὸς ὠρισμένας κατευθύνσεις, εἰς ἔργον τὸ ὁποῖον ὄσω τις περισσότερον τὸ ἐννοεῖ καὶ τὸ ἐπιδιώκει τόσω περισσότερον τὸ θαυμάζει.

Δὲν ἔχει σκοπὸν ν' ἀπαριθμήσῃ ἐτοίμους γενικὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς ἢ νὰ χαράξῃ θεωρητικὰς κατευθυντηρίους γραμμάς — τοιαύτας δύναται νὰ συναγάγῃ, ἂν θέλῃ, ἐκ τῆς μελέτης τοῦ βιβλίου ὁ ἐνδιαφερόμενος. — Ἄλλ' ἐν τῷ σημερινῷ κυκεῶνι τῶν παιδαγωγικῶν ρευμάτων, τοῦ παιδαγωγικοῦ νατουραλισμοῦ καὶ τῆς προφαινομένης διψαλέας ἐν παντὶ ἐναλλαγῆς, ζητεῖ μᾶλλον νὰ ἐξεγείρῃ τὸ πνεῦμα πρὸς ἀναζήτησιν τοιούτων, νὰ ὠθήσῃ αὐτὸ πρὸς βαθύτερον παιδαγωγικὸν ἀναλογισμὸν παρ' ἡμῖν, πρὸς ἔμφρονα παιδευτικὴν δρᾶσιν καὶ λελογισμένας παιδαγωγικὰς κατευθύνσεις δυναμένας νὰ ἐγγυηθῶσι τὸν ἀληθῆ ἐξευγενισμὸν καὶ τὴν βαθμιαίαν καλυτέρευσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

Διότι ἐν τῇ ἀγωγῇ ἐκτυλίσσειν δυνάμεις ἀνθρωπί-
νας ἄνευ κατευθύνσεως καὶ σκοποῦ, χάριν ἀπλῶς τῆς
ζωῆς, εἶναι ὄχι μόνον κενόν τι, ἀλλὰ καὶ κινδυνῶδες.
Ἀνάπτυξις ὅμως καὶ διαμόρφωσις ἐν ταύτῳ ἐσωτερικῇ
τῶν ψυχοφυσικῶν δυνάμεων, ὀργάνωσις, συντονισμὸς
καὶ ἐνιαία τούτων ἐνεργὸς κίνησις καὶ κατεύθυνσις πρὸς
τοὺς ἀνωτέρους σκοποὺς τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς, πρὸς
τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς, τοῦτο εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ
καθῆκον καὶ λειτουργία αἰωνία πλήρης ἠθικοῦ περιεχο-
μένου καὶ ἐννοίας.

Μὲ τὴν μετριόφρονα ἐλπίδα ὅτι θὰ συντελέσῃ πῶς
τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὴν τόνωσιν τῆς παιδαγωγικῆς
σκέψεως καὶ ἐνεργείας παρ' ἡμῖν καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν
ὅτι θὰ ἀναρριπίσῃ ἢ γνώριμος πνοή του τὸ φρόνημα
τῶν νῦν ὑπὸ τὸν διδασκαλικὸν τρίβωνα ἐργαζομένων
πολυπληθῶν προσφιλῶν ἡμῶν μαθητῶν—κατὰ παρά-
κλησιν τῶν ὁποίων καὶ ἐγένετο — προβαίνομεν εἰς τὴν
ἐκδοσὶν του.

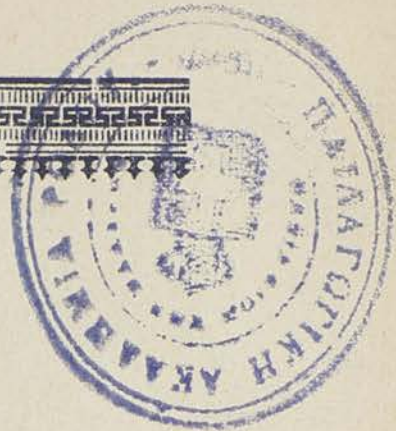
Ἐν Ἀθήναις τῇ 15ῃ Ἀπριλίου 1930

Π. Δ. Ἀντωνόπουλος

I

ΕΜΦΥΤΟΙ ΠΡΟΔΙΑΘΕΣΕΙΣ

ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ



Κυρίες καὶ Κύριοι, *

Τὸ θέμα ἡμῶν σήμερον εἶναι : «αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ ἡ ἀγωγή». Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὑποθέτω, γεννῶνται εἰς ἓνα ἕκαστον ἐξ ὑμῶν τὰ ἐρωτήματα : Τί εἶναι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ πόθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των ; Τί εἶναι ἡ ἀγωγή καὶ ποία ἡ δύναμις καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς ; Ποῖος ἐκ τῶν δύο τούτων βασικῶν παραγόντων εἶναι ὁ ὑπερισχύων, ὁ δίδων τὴν τελικὴν νίκην, αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις ἢ ἡ ἀγωγή ; Ἀλλὰ τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἐπὶ τοῦ προκειμένου σοβαρωτάτου παιδαγωγικοῦ ζητήματος ἀποτελοῦν ἀκριβῶς καὶ τὸν λογικὸν σκελετὸν τῆς διαλέξεως ἡμῶν.

Ὁμολογῶ ὅτι τὸ θέμα εἶναι δυσχερὲς καὶ μακρόν, διότι συνδέεται μὲ βιολογικάς, ψυχολογικάς καὶ φιλοσοφικάς ἐν γένει θεωρίας, τὰς ὁποίας δὲν δύναμαι νὰ ἐξαντλήσω εἰς τόσον στενὰ ὅρια χρόνου. Τοῦτο μόνον θὰ προσπαθῆσω, νὰ δώσω μίαν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ ζητήματος καὶ χάριν τῆς ἀληθείας καὶ χάριν τοῦ παιδαγωγικῶς σκέπτεσθαι παρ' ἡμῖν, ἀφοῦ ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθύνωμαι πρὸς τοὺς διαχειριζομένους τὴν ὑψηλοτέραν καὶ εὐγενεστέραν ὑπόθεσιν τῆς ἡδὴ πρὸς τὰ πεπρωμένα της ἐξορησάσης μεγάλης ἡμῶν Πατρίδος.

Ὁ ἄνθρωπος, Κύριοι, δὲν εἶναι ἐνότης δυνάμεων ὁμοειδῶν καὶ ὁμορρυθμῶν. Εἶναι ὄν ψυχοφυσικόν, ἐνότης ὀργανικῆ ἐν τῇ

* Ἡ διάλεξις αὕτη ἐγένετο τῇ 24ῃ Ἀπριλίου 1921 ἐνώπιον τοῦ ἀ' μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν Διδασκαλικοῦ Συνεδρίου Σμύρνης καὶ περιχώρων, τὸ ὁποῖον συνεκλήθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ παρὰ τῇ Ὑπᾶτῃ Ἀρμοστεία Σμύρνης Διευθυντοῦ τῆς Ἐκπαιδεύσεως κ. Μ. Μιχαηλίδου, διατελοῦντος τοῦ ὁμιλητοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου ἀρρένων Σμύρνης.

Ἐξετυπώθη τότε ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐξηντλήθη διασκευασάντες αὐτὴν ἐν τισὶ καὶ ἀνατυπώνοντες νῦν ἀπεφασίσαμεν εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐνδόξων ἐκείνων ἡμερῶν νὰ διατηρήσωμεν τὴν ἀρχικὴν μορφήν διαλέξεως.

πολυειδία της. Εἶναι ἐν σύνολον ὁρμῶν καὶ τάσεων, δυνατοτήτων καὶ προδιαθέσεων ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἀνταγωνιζομένων ἐσωτερικῶς, ἔνεκα τῆς ἀντιθέσεως τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν. Ὅλοι αἱ φυσικαὶ αὐταὶ ὁρμαὶ καὶ τάσεις αἱ ἀντιμαχόμεναι πηγάζουσι κατὰ βάθος ἀπὸ δύο θεμελιώδεις γενικὰς ὁρμὰς τῆς ζωῆς, τὴν ὁρμὴν τῆς **αὐτοσυντηρήσεως** (περαιτέρω· τῆς δυνάμεως, τῆς ἀξίας) καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς **συντηρήσεως τοῦ εἴδους** (περαιτέρω· τοῦ ἔρωτισμοῦ, τῆς ἀναπαραγωγῆς, τῆς κοινωνικότητος κτλ.). Καὶ αἱ δύο κεφαλαιώδεις αὐταὶ ὁρμαὶ τοῦ ὕλοζωϊσμοῦ ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴν ἀρχέτυπον κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρώτη περισσότερον χονδροειδῆς καὶ κακῆ στρέφεται περὶ τὸ ἴδιον Ἐγὼ (Ἐγωϊσμός, Ἐγωκεντρισμός), ἀποβλέπει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ γεγεννημένου, τοῦ ἀποχωρισθέντος τρόπον τινὰ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ Παντός ἀτόμου καὶ τρέπεται πρὸς ἀξίαν, πρὸς δύναμιν καὶ ἐπιβολὴν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἐπὶ τῶν ἄλλων Ἐγὼ ἢ τοῦ Συνόλου. Ἡ δευτέρα μᾶλλον εὐγενῆς καὶ πνευματικὴ τείνει πρὸς τὸ ἕτερον ἢ τὰ ἕτερα Ἐγὼ ἢ τὸ εἶδος καὶ τὸ Σύνολον (Ἀλτρουϊσμός, Ἐτεροτροπισμός), ἀποβλέπει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ εἴδους καὶ τοῦ Συνόλου, τείνει πάντοτε νὰ συνταυτισθῇ, νὰ ἀφομοιωθῇ μὲ τὸ ἕτερον Ἐγὼ, νὰ ζήσῃ ἐν αὐτῷ. Αὐτοὶ εἶναι οἱ δύο μεγάλοι ψυχοφυσικοὶ ἄξονες τῆς ἀνθρωπίνης ζωϊκότητος. Ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αἱ ὁρμαὶ αὐταὶ εἶναι φύσει ἀντίθετοι. Διότι ἐφ' ὅσον αἰσθάνομαι ἑμαυτὸν ὡς ὑποκείμενον, ἐν κεχωρισμένον ἄτομον, δὲν δύναμαι νὰ θέλω ὅ,τι θέλει τὸ Σύνολον, ἐφ' ὅσον δὲ συναισθάνομαι κατὰ τὴν δευτέραν ὁρμὴν ὅτι δὲν εἶμαι ἄτομον μεμονωμένον, ἀλλὰ μέρος τοῦ Συνόλου, θέλω ἢ ὀφείλω νὰ θέλω ὅ,τι θέλει, ὅ,τι ἐπιδιώκει τὸ Σύνολον. Τοῦτο εἶναι μία ἐσωτερικὴ ἀντινομία καὶ εἰς τὸν ἐνδοατομικὸν αὐτὸν διχασμὸν κεῖται τὸ πρῶτον σπέρμα τοῦ τραγικοῦ ἐν τῷ ἀτόμῳ καθ' ἑαυτῷ. Δυνάμει τῆς δεδομένης ἀτομικότητός του δὲν θέλει ὁ ἀνθρώπος νὰ μὴ εἶναι ἄτομον, δυνάμει δὲ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸ Σύνολον δὲν θέλει νὰ μένη χωριστὸν καὶ μεμονωμένον ἄτομον. Ἀπόλυτος ἰσορροπία μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὁρμῶν καὶ δυνάμεων ἢ ἀπόλυτος τῆς ἑτέρας μεμονωμένως κατίσχυσις δὲν θὰ παρῆγε ζωὴν, κίνησιν ἢ θὰ κατέστρεφεν αὐτήν. Διὰ τοῦτο ὑφίσταται πάντοτε σχετικὴ ἰσορροπία ἐναλασσομένη ὑπερίσχυσις μεταξὺ αὐτῶν. Οὕτω ἢ ζωὴ

εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα ἀποτελεῖ ψυχολογικῶς ἐνότητα βασικῶν ἀντιθέσεων. Μόνον ἐν τῷ Συνόλω, ἐν τῷ Σύμπαντι αἱ δύο αὐταὶ βασικαὶ πρωταρχικαὶ ὁρμαὶ συμπίπτουν εἰς μίαν ὁρμὴν, εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς αἰωνίαν ὑπαρξιν, πρὸς νέαν πάντοτε ζωὴν, ἐν ᾗ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῆς Ζωῆς σχηματιζόμενα πλάσματα καὶ παροδικὰ μορφώματα, ὡς εἶναι τὰ ἄτομα, τὰ Σύνολα— ἄτομα (πολιτεῖαι, ἔθνη κτλ.), ἔξ ἀνάγκης διίστανται.

Ἄλλ' αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ καὶ αἱ ποικίλαι ἀποχρώσεις αὐτῶν, τυφλαὶ καὶ χρώδεις, φύσει ἀκόρεστοι καὶ ἀνικανοποίητοι, τείνουσαι πρὸς ἀντιθέτους κατευθύνσεις, ἀδυνατοῦν οἴκοθεν νὰ τραποῦν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς ὑψηλότερόν τινα σκοπὸν τῆς ζωῆς. Ἐχουν ἔνεκα τούτου ἀνάγκην ρυθμίσεως καὶ κοινῆς κατευθύνσεως. Ἐπομένως γεννᾶται ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως καὶ ἐπεμβάσεως τρίτου παράγοντος, ἰσταμένου ὑπεράνω τῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ τῶν θυμικῶν ἐξεγέρσεων πρὸς καθοδήγησιν, σύνδεσιν ἁρμονικὴν καὶ σύζευξιν τῶν ἀτιθάσων τούτων ὁρμῶν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν δυνάμεών των πρὸς παραγωγὴν ἔργου, στοιχείων δηλονότι πολιτισμοῦ. Διότι τὸ ζῆν ἀπλῶς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Καὶ αἱ ὁρμαὶ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς οὐδεμίαν θὰ εἶχον ἀξίαν· ἀποκτῶσιν ἀξίαν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ρυθμιζόμεναι ὑπό τινος τρίτου λαμβάνουσι συντονισμέναι ἐπίγνωσιν σκοποῦ καὶ κοινὴν κατεύθυνσιν πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ, διότι τότε μόνον μεταβάλλονται εἰς δημιουργικὰς καὶ παραγωγικὰς. Ὁ τρίτος οὗτος παράγων, τὸν ὁποῖον θέλουν νὰ ἄγνοοῦν, τὸν ὁποῖον ἄρνοῦνται αἱ ἰδρυταὶ τῆς ψυχαναλύσεως καὶ ὁ ἰατρικὸς ματεριαλισμὸς, εἶναι ὁ ἐνωτικὸς καὶ ρυθμιστικὸς παράγων τοῦ Πνεύματος τοῦ καθαροῦ, εἶναι γενικῶς ἡ Ἰδέα καὶ πρακτικώτερον ἡ ἰδέα τοῦ Πρέποντος, τὴν ὁποίαν ὅλοι συναισθανόμεθα ἐν ἡμῖν, ἡ ἰδέα τοῦ Καθήκοντος. Εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν ἠθικὴ δύναμις ἡ δίδουσα μορφήν εἰς τὴν ζωὴν, ὁ ἐν ἡμῖν Νόμος ὁ κανονίζων καὶ ὀδηγῶν τὴν ἀνθρωπίνην ζωικότητα, τὴν ὁρμέμφυτον ἐνεργητικότητα, πρὸς κοινόν τινα τελικὸν σκοπόν, ὅστις δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρχη ἐν τῷ ἀτόμῳ, ὑπάρχει ὁμως πάντως ἐκτὸς τοῦ ἀτόμου ἢ ὑπεράνω αὐτοῦ, τὸ Σύνολον εἶναι φορεὺς αὐτοῦ, ἡ ἀνθρωπίνη Κοινωνία. Πόθεν ἄρα γε ἔχει τὴν προέλευσίν του; Ὁ Kant φιλοσοφῶν δύο πράγματα ἐθαύμαζε πάν-

τοτε περισσότερον : τὸν ὑπεράνω αὐτοῦ ἀστερόεντα οὐρανὸν καὶ τὸν ἐν αὐτῷ ἠθικὸν νόμον

Οὕτω ἐκ τῆς ρυθμίσεως, συνεργασίας καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν ὁρμῶν ὑπὸ τοῦ τρίτου τούτου παράγοντος γεννᾶται ἡ ἠθικὴ κατεύθυνσις τῆς ζωῆς παρ' ἀνθρώποις. Τὸ τελικὸν τῆς κατευθύνσεως ταύτης τέρμα γενικῶς δὲν εἶναι ἴσως ὁρατὸν καὶ γνωστὸν, εἶναι τόσον μακρὰν καὶ τόσον ὑψηλά, ὥστε καλύπτεται ὑπὸ νεφέλης, ἡ ὁδὸς ὅμως αὐτῆς εὐρέθῃ, εἶναι γνωστή : ὁ πολιτισμός. Ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἰδέας τοῦ καθήκοντος τούτου γεννᾶται τὸ ὑπεύθυνον, τὸ ὑπόλογον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος—λέγει ὁ φιλόσοφος Kant εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου—ἔζη εἰς τὰ ὄρη καὶ εἰς τὰ δάση ὅλως κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ὁρμὰς καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις αὐτῶν ἦτο ἀνεύθυνος, δὲν εἶχε γνῶσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου (τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ), ἦτο εἰς τὸν Παράδεισόν του ἐπὶ τῆς Γῆς ! Ἀφ' οὗτου ὅμως συνησθάνθη τὸ ὑπόλογον, τὸ ὑπεύθυνον τῶν πράξεων του κατελθὼν ἐν τῇ κοινωνίᾳ (ἐμφάνισις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τῆς ἠθικῆς Συνειδήσεως : ὀφείλεις κτλ.), ἐπῆλθε ρῆξις εἰς τὴν ὑπόστασίν του, εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν, ἐπῆλθε ρῆγμα μεταξὺ Ἰδέας ἢ Καθήκοντος ἀφ' ἑνὸς καὶ φυσικῶν ὁρμῶν ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἱστορίας, μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ τελειοποιήσεως.

Καὶ ἤδη γνωρίζει ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐκ τοῦ ἐμπειρικοῦ βίου πόσον αἱ ἐγωϊστικαὶ ὁρμαὶ διίστανται πρὸς τὰς ἀλτρουϊστικὰς ἢ τὰ ἀτομικὰ συναισθήματα πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ ταῦτα πάλιν εἰς ποίαν ρῆξιν πολλάκις ἔρχονται πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Πρέποντος εἰς δυσκόλους καὶ ἀναποφασίστους στιγμάς. Τὸ συμπέρασμα εἶναι, ὅτι ὁ τρόφιμος ἡμῶν δὲν εἶναι σύνολον ὁρμῶν καὶ τάσεων ὁμοειδῶν καὶ ὁμορρυθμῶν ἔχουσῶν μίαν κατεύθυνσιν καλὴν ἢ κακὴν. Γνωρίζετε ἴσως τὴν παιδαγωγικὴν ἔριν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἂν δηλ. ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται φύσει ἀγαθὸς ἢ φύσει κακός. Μίαν ἀπάντησιν θὰ δυνηθῆτε, πιστεύω, νὰ ἐξαγάγητε ἐπὶ τούτου ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῆς διαλέξεως ταύτης.

I

Μετὰ τὴν χρήσιμον γενικὴν ταύτην ψυχολογικὴν ἔρευναν καὶ ἀναψηλάφησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἃς ἐξετάσωμεν συντόμως, τί εἶναι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις.

Ἐνταῦθα πρόκειται, Κύριοι, περὶ δύο κεφαλαιωδῶν παραγόντων, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ Α καὶ Ω τοῦ προβλήματός μας, πρόκειται περὶ τῶν ἔμφύτων προδιαθέσεων καὶ τῆς ἀγωγῆς. Αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις εἶναι ψυχοφυσικαὶ ἰκανότητες (σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ) κτηθεῖσαι διὰ τῆς πολυχρονίου ἀσκήσεως τῶν προγενεστέρων ὀργανισμῶν καὶ μεταδιδόμεναι διὰ τῆς κληρονομικότητος ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Αἱ ἰκανότητες αὗται εἶναι οὕτως εἰπεῖν δυναμικαὶ λειτουργίαι, τὸ δυναμικὸν καταστάλαγμα τῶν προηγουμένων λειτουργιῶν, δηλ. τῆς ἀσκήσεως καὶ τοῦ ἐθισμού τῶν προγόνων εἰς τι. Ὑπὸ βιολογικὴν ἔννοιαν ἡ προδιάθεσις εἶναι μία κληρονομικὴ ἰδιόρρυθμος κατασκευή, σύνθεσις καὶ διάταξις τῶν σωματικῶν στοιχείων καὶ εἰδικῶς τῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος σχηματισθεῖσα διὰ σειρᾶς ἐπανειλημμένων ἀσκήσεων εἰς τι τῶν προγενεστέρων γενεῶν, ὑποσχομένη δὲ ὠρισμένην ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν διὰ τῆς χρήσεως. Διὰ τῆς εὐνοϊκῆς ταύτης διαθέσεως τῶν στοιχείων τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς ὠρισμένην λειτουργίαν ἢ κατεύθυνσιν σχηματίζεται ἡ προδιάθεσις, ἣτις παραμένει πλέον ἐν αὐτῷ ὡς λανθάνουσα δύναμις ἢ ἰκανότης, ὡς συμπεπυκνωμένη ἐνέργεια, βάσις καὶ ἀφετηρία νέας ἀναπτύξεως, μόλις ἐπιδράσωσιν οἱ ἀνάλογοι ἐρεθισμοί. Κατὰ ταῦτα εἶναι **ἔμφυτοι**, ἔφ' ὅσον εἶναι συνυφασμένοι μετὰ τῆς φύσεως καὶ ἀποτελοῦν μέρος αὐτῆς, εἶναι **δυνάμει** λειτουργίαι, ὅπως δυνάμει συμπεπυκνωμένοι ὑπάρχουν εἰς τὰ σπέρματα τῶν φυτῶν τοιαῦται λειτουργίαι, δηλ. ὅλαι αἱ ἰκανότητες τοῦ νὰ παραγάγουν ρίζαν, κορμόν, κλάδους, φύλλα, καρπούς, ὅταν δοθῶσιν αἱ δέουσαι περιστάσεις. Ἐπομένως εἶναι δυνάμει λειτουργίαι μὲ τάσιν καὶ ἐτοιμότητα νὰ γίνουν **ἐνεργεῖα**, ὃ ἔστι νὰ ἐκδηλωθῶσι πρὸς νέαν ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν. Πῶς σχηματίζονται ὅμως αὗται φυσιολογικῶς καὶ πόθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των; Τὰ γενεσιουργὰ αἷτια αὐτῶν εἶναι ὁ ἐθισμὸς καὶ ἡ ἀσκησις. Πάσης πράξεως ἢ διεξαγωγῆς ἐγκαταλείπει ἵχνη ἐν τῷ

νευρικῷ συστήματι καὶ δὴ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, τὰ ὅποια κατὰ πᾶσαν ἐπανάληψιν τῆς πράξεως λόγῳ τῆς πλαστικότητος τοῦ νευρικοῦ συστήματος γίνονται βαθύτερα καὶ μονιμότερα. Ἡ οὐσία δηλ. τῶν νεύρων καὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων, εἰς ἃ καταλήγουν οἱ ἐκ τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐπαναλαμβανομένης πράξεως προκαλούμενοι ἐρεθισμοί, πάσχει λόγῳ τῆς πλαστικότητος αὐτῆς κάποιαν μεταβολήν, κάποιον συµµετασχηµατισµόν, γίνεται εὐερέθιστος, εὐπαθὴς καὶ εὐνοϊκὴ εἰς τοιούτου εἶδους ἐρεθισµούς. Περαιτέρω καθίσταται μᾶλλον εὐκόλος, κατάλληλος καὶ ἔτοιμος εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἀρχικὴν πράξιν ἢ λειτουργίαν μόλις δοθῇ ἀφορμή. Ἡ ἰδιάζουσα αὕτη σύνθεσις καὶ διάταξις τῶν σωματικῶν στοιχείων δι' ὠρισμένην κατεύθυνσιν ἢ λειτουργίαν, τοῦτο ἀποτελεῖ φυσιολογικῶς τὴν προδιάθεσιν. Τὸ ἀποτέλεσµά τοῦτο εἰς τὸν ἀποκτήσαντα ἐν πρώτοις αὐτὸ λέγεται **ἔξις** (διάθεσις, νέα κατάστασις ψυχοφυσικῆ), ἰσχύουσα ὡς δευτέρα φύσις, εἰς τοὺς ἐπιγιγνοµένους ὁµως μεταδιδόµενον λέγεται **ἔμφυτος** πλέον **προδιάθεσις**, ὀργανικὴ κατάστασις, πρώτη φύσις τρόπον τινά. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς δυνάµει τῶν προδιαθέσεών του βλέποµεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος φυσιολογικῶς εἶναι δεσµευµένος µὲ τὸ παρελθόν, µὲ τὸν βίον τῶν προηγουµένων γενεῶν.

Ἄλλ' ἢ διεξαγωγὴ πάσης πράξεως ἐγκαταλείπει καὶ ἴχνη πνευματικὰ ἐν τῇ ψυχῇ. Τοιαῦτα ἴχνη τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος ἢ Ψυχολογία δὲν γνωρίζει, γνωρίζει µόνον τὰ ἐξ αὐτῶν φαινόμενα, δηλαδὴ τὰς παραστάσεις, τὰς ἀναµνηστικὰς τουτέστιν εἰκόνας γεγονότων, τὰ ὅποια ἔζησαν πρότερον ἐν τῇ συνειδήσει µας. Μόνον αἱ εἰκόνας αὗται μένουσιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἔξωθεν ἐρχοµένου ἐρεθισμοῦ τοῦ προκαλοῦντος τὸ αἰσθηµα ὡς ἀπάντησιν τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτόν. Ἐν προκειµένῳ τὰ πνευματικὰ ταῦτα ἴχνη, κατάλοιπον τῶν παραγοµένων ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς πράξεως κιναισθητικῶν ἢ µυϊκῶν αἰσθηµάτων, κηρύσσονται περαιτέρω ἀνερµήνευτα, ἀσύλληπτα· ἄλλοι δέχονται αὐτὰ ὡς δυναμικὰ κέντρα, ἄλλοι ὡς δυνατότητας λειτουργικὰς, ἄλλοι ὡς συµπύκνωσιν ἐνεργείας κτλ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει διὰ τῶν κιναισθητικῶν αἰσθηµάτων, ἅτινα γεννῶνται ἐν τῇ ψυχῇ ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως μιᾶς πράξεως, τὸ πνεῦµα καὶ κυρίως ἡ βούλησις διὰ τῆς συχνῆς ἐξεγέρσεως προπονεῖται, σχηµατίζει **ιστορικὴν κλίσιν καὶ δυναμικὴν**

τητα πρὸς ὠρισμένην κίνησιν ἢ λειτουργίαν, ἀποκτᾶ τάσεις καὶ κατευθύνσεις ἐνεργείας, ροπάς, κλίσεις καὶ διαθέσεις πρὸς ὠρισμένας λειτουργίας (αὐτὰ εἶναι τὰ πνευματικὰ ἵχνη), αἵτινες ρυθμιστικαὶ πάντοτε μὲ ὑλικὴν βάσιν τὰ φυσιολογικὰ ἵχνη, διαμορφώνουσιν ἴσως ἀναλόγως τὰ αἰσθητήρια ἢ τὰ νευρικὰ κέντρα καὶ παρασκευάζουν οὕτω τὰς ἰδιοφυίας ἢ τὰ τάλαντα παρὰ τοῖς ἀτόμοις.

Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν ὡς ὄν ψυχοφυσικόν, ὡς ὄργανικὸν σύνολον, βιολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ θεωρηθῇ μία **ὄργανικὴ πραγματικότητα**, μία δυναμικὴ συμπύκνωσις, οὕτως εἰπεῖν ὅλων τῶν λειτουργιῶν τοῦ παρελθόντος, ἀποκορύφωσις ὅλης τῆς μέχρι τοῦδε ἐξελίξεως, βάσις δὲ ταυτοχρόνως ὅλων τῶν ἐπομένων λειτουργιῶν. Ἡ ὄργανικὴ αὕτη πραγματικότης συνδεομένη μὲ τὸ παρελθὸν τῶν προηγουμένων γενεῶν ἔχει ὠρισμένον βαθμὸν ἐξελίξεως, ὅσον ἐπιτρέπει ἡ σύνδεσις της μὲ τὸ παρελθὸν δηλ. αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις της καὶ ὅσον θὰ τροποποιήσῃ αὐτὰς ἢ νέα πνευματικὴ ἐπίδρασις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν ἕτερον βασικὸν παράγοντα, **τὴν ἀγωγὴν**.

Ὡστε αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ ἱκανότητες ἀποτελοῦν πλέον τὴν φυσικὴν προίκισιν, τὸν ἐξοπλισμὸν, τὴν ἐξάρτυσιν τοῦ ἀνθρώπου, μεθ' ἧς ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ προορισμὸν. Ἀτομικὸν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸν βαθμὸν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ τελειοποιήσεως, κοινωνικὸν δὲ τὸ νὰ συντελέσῃ ὡς δημιουργικὸς παράγων μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας του καὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας γενικῶς. Ἄνευ πολιτισμοῦ οὐδεμία τελειοποίησις κοινωνικὴ. Οὕτω πᾶσα ἀτελής φυσικὴ πραγματικότης δεχομένη τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ὑπ' αὐτῆς δημιουργηθέντος πολιτισμοῦ ἀνυψοῦται βαθμιαίως πρὸς τὴν Ἰδέαν ἢ ἀντιστρόφως ἢ ἐν αὐτῇ δρῶσα Ἰδέα ἐνσαρκοῦται βαθμιαίως εἰς πραγματικότητα.

Δύο λέξεις ἀκόμη ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω. Ἐκαστος ἄνθρωπος εἶναι φορεὺς τῶν κοινῶν προδιαθέσεων τοῦ εἴδους του, τοῦ γένους, αἵτινες εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ φορεὺς τῶν ἀτομικῶν προδιαθέσεών του, αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν ἰδιόρρυθμον φύσιν του, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας κατασκευῆς τῶν ὀργάνων του, τῶν αἰσθητηρίων, τῆς διαμορφώ-

φώσεως τοῦ ἔγκεφάλου του κτλ. Τὴν ἰδιόρρυθμον ταύτην φύσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν φυσικῶν του τούτων ἰκανοτήτων καὶ προδιαθέσεων δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ **βιολογικὸν χαρακτῆρα ἢ ἀτομικότητα** τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν **προσωπικότητα**, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ ἀνυψωθῆ. Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ βιολογικοῦ τούτου χαρακτῆρός του καταφαίνεται καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων ἔναντι τῆς ἀγωγῆς.

II

Ὁ ἕτερος παράγων τοῦ θέματός μας εἶναι ἡ ἀγωγή. Ἡ ἀγωγή κατ' ἀρχὴν εἶναι ζήτημα ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ τροφίμου καὶ προσαρμογῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς συνθήκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος. Ἐὰν ἡ Παιδαγωγικὴ ὡς ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἐκδοχὴν σκοπὸν ἔχῃ νὰ μεταδώσῃ τὸν ὑπάρχοντα ἐκάστοτε πολιτισμὸν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς διὰ τῆς ἐν χρόνῳ πλησιεστεράς, ὡς μέσον μοναδικὸν πρὸς τοῦτο ἔχει τὴν ἀγωγήν. Ἡ ἀγωγή πάλιν ὡς εἰδικὰ μέσα ἔχει τὴν **διδασκαλίαν, τὸν ἐθισμόν καὶ τὸ παράδειγμα**. Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ ἀναπτύξῃ ὅλας τὰς ἰκανότητας, ὅλας τὰς δυνάμεις, προδιαθέσεις καὶ δεξιότητας τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα προαγάγῃ αὐτὸν εἰς **προσωπικότητα** ἰκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτῆς προορισμόν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἐννοοῦμεν ἀνάπτυξιν, ὀργάνωσιν, ἀρμονικὴν ἔνωσιν καὶ ἐνιαίαν τούτων ἐνεργὸν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἰδεώδη ἢ τοὺς ἀνωτέρους σκοποὺς τῆς ζωῆς. Διττὸς εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου: **ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς**, ἐφ' ὅσον γεννᾶται ὡς ἄτομον καὶ μέλος ἀναπόσπαστον ἑνὸς ὀργανικοῦ Συνόλου, τῆς Κοινωνίας. Δὲν δύναμαι ἐνταῦθα νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας, ὡς πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν μερικῶν σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς. Ἐξαίρω μόνον τὰ κύρια σημεῖα τούτου. Ἴνα ἡ ἀγωγή ἐκπληρώσῃ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν της, ἵνα καταστήσῃ δηλ. τὸν ἀνθρωπον ἰκανὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμόν του, ὀφείλει νὰ μορφώσῃ ἐν αὐτῷ πρώτιστα πάντων μίαν **ὀρθὴν καὶ σταθερὰν βούλησιν**, προσηλωμένην πάντοτε εἰς τὰ ἀνώτερα κοινὰ ἰδεώδη τῆς ζωῆς, νὰ ἀναπτύξῃ μίαν

ὀρθήν, πεφωτισμένην καὶ ἐγρηγοροῦσαν **συνείδησιν**, ἵνα ἀνευ-
 ρίσκη ἐκάστοτε τὸ Πρέπον, μίαν ὀρθήν καὶ εὐθεϊαν **κρίσιν**, ἵνα
 γνωρίζῃ καὶ ἐκτιμᾷ τὰς Ἀξίας, καὶ τέλος νὰ καλλιεργήσῃ τὴν
 ἱκανότητα τοῦ **δύνασθαι**, τὴν πρακτικὴν ἢ ἐπαγγελματικὴν
 ἱκανότητα, ὥστε νὰ δύναται νὰ πραγματοποιῆ αὐτάς, τουτέστι
 τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς σκέψεις του νὰ μεταβάλλῃ εἰς πράξεις.
 Ἡ ἐπιτυχία καὶ τῶν τεσσάρων τούτων μερικῶν σκοπῶν ὑπὸ τὸν
 γενικὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ μόρφωσιν, τὴν
 πραγματικὴν, πλήρη ἁρμονικὴν διαμόρφωσιν καὶ ὀργάνωσιν
 τῶν ἐσωτερικῶν χαωδῶν ὀρμῶν τοῦ ἀνθρώπου δι' ἓνα ὀρισμέ-
 νον σκοπὸν. Πᾶσα ἄλλη μόρφωσις εἶναι ἐλλιπής, μονομερῆς
 καὶ συνεπῶς ἐλαττωματικὴ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τέσσαρες οὔτοι με-
 ρικοὶ σκοποὶ ἀποτελοῦν ὁμοῦ ἓν σύνολον ὀργανικὸν καὶ εὐ-
 ρίσκονται ἐσωτερικῶς εἰς κάποιαν ἀλληλεξάρτησιν, ἢ παράλειψις
 ἑνὸς τούτων δύναται νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐπιτυχῆ καὶ πλήρη
 ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινω-
 νίᾳ. Οὕτω ἡ ἀτομικότης δύναται νὰ ἀνυψωθῆ βαθμηδὸν εἰς
 προσωπικότητα ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον, ὀρθῶς βουλομένην,
 ὀρθῶς συναισθανομένην, ὀρθῶς κρίνουσαν καὶ ὀρθῶς πράττου-
 σαν, ἱκανὴν εἰς τὸ δύνασθαι, εἰς τὸ νὰ μετουσιώσῃ δηλ. τοὺς σκο-
 ποὺς καὶ τὰς σκέψεις τῆς εἰς συγκεκριμένας πράξεις. Σημειωτέον
 ὅτι ἡ ἀγωγή ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς τίποτε δὲν εἰσάγει ἕξωθεν εἰς
 τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πᾶν εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ ἐν σπέρματι
 καὶ τὸ θεῖον καὶ τὸ δαιμονιῶδες καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν,
 διότι εἶναι ὁ ἀνθρώπος μικρόκοσμος. Ἡ ἀγωγή ὅπως εἶπομεν
 καὶ ὅπως καὶ ἡ λέξις δηλοῖ, ζητεῖ νὰ ἐκτυλίξῃ, νὰ τονώσῃ καὶ νὰ
 φέρῃ εἰς φῶς τὰς ἐμφύτους ἐν σπέρματι ἱκανότητας καὶ προδια-
 θέσεις. Διὰ τῆς τονώσεως καὶ χρήσεως ὀρισμένων ἐξ αὐτῶν, τῶν
 ἀγαθῶν, καὶ τῆς μὴ χρήσεως τῶν ἄλλων, τῶν κακῶν, αἱ μὲν
 πρῶται θὰ ἀναχθῶσιν εἰς ὑψηλὰς λειτουργίας κατὰ βιολογικὴν
 ἔκφρασιν, αἱ δὲ δεύτεραι θὰ περιπέσωσιν εἰς μαρασμὸν καὶ
 ἀτροφίαν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιτρέπατέ μοι νὰ κάμω μίαν μικρὰν
 παρέκβασιν, ἵνα καταφανῆ ἔτι βαθύτερον ἢ ἐπιστημονικὴ ἐπί-
 δρασις τῆς ἀγωγῆς. Μέχρι τινὸς ἐνομίζετο, ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει
 νὰ καταπολεμῆ, νὰ ἐκριζώνῃ τὰς κακὰς προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώ-
 2

που μονομερῶς καὶ δὴ δι' ἑξωτερικοῦ ἀγῶνος. Ἡ τοιαύτη ἀγωγή, Κύριοι, εἶναι ἀμφίβολος, ἀρνητική, δὲν εἶναι ἀγωγή, εἶναι δάμασις (Dressur) ἀρμόζουσα εἰς τὰ ζῶα, διότι αὐτὰ ἔχουσι μόνον τυφλὰς ὁρμὰς καὶ θηριώδη ἔνστικτα. Ἡ δάμασις ζητεῖ διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ ἑξαναγκασμοῦ μόνον νὰ καταστείλῃ, νὰ περιπνίξῃ ἢ ἑξοντώσῃ τὰς ἀγρίας ὁρμὰς καὶ τὰ κτηνώδη ἔνστικτα ἑνὸς ὄντος. Ἀπευθύνεται μόνον πρὸς αὐτά. Δὲν δύναται, οὔτε ἡμπορεῖ νὰ ἀπευθυνθῇ συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιάν της πρὸς τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἑνὸς ὄντος. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀρμόζει εἰς τὰ ζῶα, εἰς τὰ θηρία, διότι αὐτὰ ἔχουν φυσικὰς ὁρμὰς τυφλὰς, εἰς ἃς ἐκ φυσικῆς ἀναγκαιότητος ὑπέικουν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως ἀρμόζει ἡ ἀγωγή, διότι πλὴν τῶν τυφλῶν ὁρμῶν φέρει καὶ ἀγαθὰ στοιχεῖα εὐγενῆ, τὸ λογικὸν καὶ τὴν συνείδησιν. Ὅθεν ἡ ἀγωγή, ὡς καὶ ἡ λέξις δηλοῖ, ἀπευθύνεται, στρέφει τὸν ἀγῶνά της πρὸς αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα, πρὸς τὰς ἀγαθὰς προδιαθέσεις καὶ ἰκανότητας τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ὁποίας ζητεῖ νὰ ἐκτυλίξῃ, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ νὰ φέρῃ εἰς φῶς ἄνευ ἑξαναγκασμοῦ καὶ βίας. Ἡ ἀγωγή κατὰ ταῦτα εἶναι θέσις, ἐνέργεια θετική, ἐν ᾧ ἡ δάμασις εἶναι ἀρνησις, ἐνέργεια ἀρνητική. Ἡ δάμασις ἀρνεῖται εἰς τὰ κακὰ στοιχεῖα νὰ ἐκδηλωθῶν, τὰ περιπνίγει, ἡ ἀγωγή εὐνοεῖ τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα, τὰ καλλιεργεῖ καὶ τὰ ἀναπτύσσει. Πῶς ὅμως θὰ κατορθώσῃ, ὥστε νὰ ὑπερισχύσουν τὰ ἀγαθὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σπέρματα ἄνευ τῆς δαμάσεως; Δὲν θὰ ἀνοίξῃ ἀγῶνα καὶ κατὰ τῶν κακῶν; Ὅχι ἄμεσον, ἀλλὰ προληπτικὸν ἐν ἀρχῇ. Ὁ μονομερῆς ἀγὼν κατὰ τοῦ κτηνώδους μέρους τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐκρίζωσις τῶν κακῶν ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν εἶναι, εἴπομεν, ἐνέργεια ἀμφίβολος, ἴσως καθαρὰ ματαιοπονία! Δυνατὸν ἐκ τοῦ φόβου νὰ περιορισθῇ ἡ ἐκδήλωσις των, ἡ ἐκρίζωσις των ὅμως εἶναι διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀδύνατος. Εἶναι μονομερῆς ἀγὼν κατὰ τῆς φύσεως. «Naturam expellas furca, tamen usque recurret», λέγει ὁ Ὅρατιος. Ἐκδίωκε τὴν φύσιν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, αὐτὴ πάντοτε θὰ ἀναφαίνεται. Ὅχι, ἡ ἀγωγή εἶναι πρὸ παντὸς μέθοδος. Θὰ στραφῇ ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὴν ἀγαθὴν μερίδα κρατοῦσα ἐφεκτικὴν, *προληπτικὴν* στάσιν ἔναντι τῶν κακῶν καὶ δι' ἐπιστημονικοῦ καὶ καθ' ὠρισμένον πρόγραμμα τρόπου θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀφυπνίσῃ, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ νὰ ὀρ-

γανώση τὰς ἀγαθὰς δυνάμεις, τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα, οὕτω δὲ συν-
 τεταγμένα θὰ ρίψη αὐτὰ κατὰ τῶν κακῶν τῶν μὴ ἀναπτυχθέν-
 των. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀγὼν καὶ ἡ πάλη θὰ μεταφερθῆ εἰς τὰ
 ἔνδον, εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχοφυσικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου,
 ἐκεῖ ὅπου ἐφάπτεται ὁ ὕλικὸς καὶ πνευματικὸς αὐτοῦ κόσμος, εἰς
 τοὺς ἄρμους καὶ τὰ θεμέλια τῆς ὄντοτήτος του, καὶ ἐκεῖ θὰ
 κριθῆ ὁ ἀγὼν. Ὁ παιδαγωγὸς θὰ διευθύνῃ μόνον ἕξωθεν τοῦ-
 τον. Μήπως καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον; Ὁ
 ἀγὼν συνάπτεται ἐντὸς τοῦ ὄργανισμοῦ μεταξὺ τῶν μικροβίων
 καὶ τῶν λευκῶν αἰμοσφαιρίων καὶ θὰ κριθῆ ἐκεῖ ἐκ τῆς ἀντοχῆς
 τοῦ ὄργανισμοῦ. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ τὰ κακὰ θὰ ὑποχωρήσουν
 λόγῳ τῆς ἀτονίας καὶ ἀχρηστίας των καὶ θὰ περιπέσωσι σὺν τῷ
 χρόνῳ εἰς μαρασμὸν καὶ ἀτροφίαν, τὰ δὲ ἀγαθὰ ἀναγόμενα ἐκ
 τῆς χρήσεως εἰς ὑψηλὰς λειτουργίας διὰ τῆς κληρονομικότητος
 θὰ ἐμπεδοθῶσιν εἰς φύσιν. Αὕτῃ εἶναι ἡ σύγχρονος ἐπιστημο-
 νικὴ ἀντίληψις περὶ ἀγωγῆς. Εἶναι ἐφαρμογὴ τοῦ ἰσχύοντος ἐν
 τῇ Φύσει **βιολογικοῦ νόμου τῆς ἐπιλογῆς**, ἥτοι τῆς χρήσεως
 καὶ τονώσεως τῶν καλῶν στοιχείων καὶ τῆς μὴ χρήσεως καὶ ἀσκή-
 σεως τῶν κακῶν. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι πρέπει νὰ καταπο-
 λεμῶμεν ἐν τῇ ἀγωγῇ τὰ κακὰ φυσικὰ σπέρματα δι' ἐσωτερικῶν
 ὄπλων, ἕξ ἰδίων.

Πόσον περίεργος, Κύριοι, εἶναι ἡ φύσις! Μᾶς παρέχει αὕτῃ
 τὰ μέσα διὰ νὰ τὴν πολεμήσωμεν, νὰ πολεμήσωμεν τὰς κακὰς
 προδιαθέσεις καὶ ὀρμὰς της, ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ κάμωμεν καλὴν
 ἐπιλογὴν τῶν ὄπλων. Ὁ ἀγὼν ἡ δεινὴ πάλη θὰ συναφθῆ, βλέ-
 πετε, ἐντὸς τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ ὄχι ἐκτὸς μεταξὺ παιδαγωγοῦ
 καὶ τροφίμου ὡς μέχρι τοῦδε ἐφρόνει ἡ Παιδαγωγικὴ. Καὶ οὕτω
 κατὰ τὸν δεσπόζοντα βιολογικὸν νόμον: «Ὁρισμέναι δυνάμεις
 διὰ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως αὐτῶν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν
 εἰς ὑψηλὰς λειτουργίας ἢ νὰ περιπέσωσιν εἰς μαρασμόν», βα-
 θμηδόν, ὄχι εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀπὸ γε-
 νεᾶς εἰς γενεάν ἢ ἀγωγή θὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμόν της.
 Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπεμβαίνη ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μὲ φωνὰς
 καὶ θορύβους, ὅπως ἡ δάμασις, διότι **ἀρίστη ἀγωγή εἶναι ἐκεί-
 νη, ἣτις καθιστᾷ ἐκείνην περιττήν**, ἣτις γίνεται ὀλιγότερον
 ὄρατὴ καὶ αἰσθητὴ ὡς πρὸς τὰς φωνὰς, θορύβους καὶ θρήνους

καὶ δαρμούς. Ἄλλ' ἀφανῶς θὰ προβαίνει βυθίζουσα διαρκῶς τὸ βλέμμα της καὶ τοὺς στοχασμούς της εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τοῦ τροφίμου, διότι τὸ ἔργον της εἶναι ἐσωτερικόν. Ἄ ! πόσον λεπτόν εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου ! Παρακαλῶ κρατήσατε τὴν σύγχρονον ταύτην ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀγωγῆς, τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς βιολογίας καὶ τῶν φυσικῶν νόμων, θὰ μᾶς χρησιμεύσῃ βραδύτερον. Ὁ Kant, ἐκ τῶν μεγαλυτέρων φιλοσόφων, εἶπε σχετικῶς μίαν μεγάλην ἀλήθειαν : «οὐδένα ἐκ τῶν κακῶν δυνάμεθα νὰ βελτιώσωμεν, εἰμὴ μόνον μὲ τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἀγαθῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀπομένουν ἐν αὐτῷ». Καὶ ὅτι, «ὅπισθεν τῆς ἀγωγῆς εὐρίσκεται τὸ μέγα μυστικὸν τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως!».

Κατωρθώσαμεν ἴσως νὰ λάβωμεν—συντόμως πάντοτε—καὶ μίαν ὅσον τὸ δυνατόν θετικὴν ἐπιστημονικὴν ἔννοιαν τῆς ἀγωγῆς, τοῦ ἐτέρου δηλ. παράγοντος τοῦ ζητήματός μας. Εἶδομεν ὁποίαν ἐπίδρασιν ἄσκει ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Γεννᾶται ὁμως τώρα — καὶ πολὺ εὐλόγως — τὸ ἐρώτημα : Ποῖον ἐκ τῶν δύο εἶναι τὸ ὑπερισχῶν, τὸ δίδον τὴν τελικὴν νίκην, αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις ἢ ἡ ἀγωγή ;

III

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπησχόλησε τοὺς μεγαλυτέρους παιδαγωγοὺς καὶ φιλοσόφους διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἀπὸ τοῦ Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Herbart καὶ Schopenhauer. Διότι ὅπισθεν τοῦ ἐρωτήματος τούτου κρύπτεται ἡ ἀπορία τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου. Δὲν πρόκειται μόνον περὶ τῆς διανοητικῆς δυνατότητος, ἀλλὰ κυρίως περὶ τῆς ἠθικῆς δυνατότητος, περὶ τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς συνόλου, περὶ τῆς καθόλου ἠθικῆς διαμορφώσεως τῆς ζωῆς. Δύναται λοιπὸν ἡ ἀγωγή ριζικῶς νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἀνθρωπον ; Εἶναι παντοδύναμος ;

Οἱ αἰσιόδοξοι τῶν κατὰ καιροὺς φιλοσόφων, ἡ ἄκρα δεξιὰ πτέρυξ, ἀπήντησε ναί ! Ὁ Σωκράτης εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ. «Οὐδεὶς ἐκὼν κακός», ἔλεγεν. Ἀρκεῖ νὰ δι-

δαχθῆ ὁ ἄνθρωπος, νὰ ἀναπτυχθῆ ἡ διάνοιά του καὶ ἡ ἀρετὴ θὰ βλαστήσῃ μόνη της. Ἡ δοξασία του ἄκρως διανοητικιστικὴ εἶναι μονομερής, διότι ἀποδίδει μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀποτελοῦσαν ἐν μέσον μόνον τῆς ἀγωγῆς. Πόσοι ἄλλως τε ἐν τῇ κοινωνίᾳ γνωρίζουν τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ δὲν τὸ πράττουν. . . Καὶ ὁ Πλάτων ἐξαίρει τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς, ἀλλ' ἀναγνωρίζει καὶ νέον ἰσχυρὸν παράγοντα παρ' αὐτήν, **τὴν φύσιν**: «ἄνθρωπος ὡς φαμεν ἡμερον (ζῶον)· ὅμως μὴν παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὸν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς, θειότατον, ἡμερώτατόν τε ζῶον γίνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν, ἀγριώτατον ὅποσα φύει ἡ γῆ». Ἀποκαλεῖ ὅμως τὴν παιδείαν τὸ θειότατον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔργων καὶ μελημάτων. Τὰ αὐτὰ ἐφρόνει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, θετικώτερος ὅμως καὶ πληρέστερος ἐκείνου εἰσάγει εἰς τὴν ἀγωγήν, πλὴν τῆς διδασκαλίας καὶ **τὸ ἔθος**, τὴν ἀσκησιν, πρὸς κτῆσιν τῶν ἀρετῶν. Ἡ φύσις δηλ. κατ' Ἀριστοτέλη δὲν μεταβάλλεται μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως, διὰ τοῦ ἔθισμοῦ. Καὶ ὅλος ὁ μεσαίων κατὰ τὸ πλεῖστον δεικνύει μεγάλην αἰσιοδοξίαν ὡς πρὸς τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἀγωγῆς, κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα μάλιστα ἡ αἰσιοδοξία φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖόν της. Ὁ Leibniz εἶπέ ποτε: «δώσατέ μας τὴν ἀγωγήν καὶ θὰ μεταβάλωμεν εἰς ὀλιγώτερον τῶν 100 ἐτῶν τὸν χαρακτῆρα τῆς Εὐρώπης». Ὁμοίως ἐδόξαζον ὁ Locke, ὁ Rousseau, ὁ Helvetius κλπ. Μόλις κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ ἐγείρωνται ἀμφιβολίαι περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγωγῆς. Μὲ τὸν Schopenhauer ἐπὶ κεφαλῆς οἱ πεσιμισταὶ τῶν φιλοσόφων ἀπήντησαν, ὅτι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις, ὁ φυσικὸς ἐν γένει χαρακτῆρ εἶναι ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων, διότι ἡ οὐσία τῆς φύσεώς του, ἡ βούλησις, μένει ἀμετάβλητος· δύναται μόνον νὰ τροποποιηθῆ διὰ τῆς δημιουργίας βοηθητικῶν ἐλατηρίων. Ὁ τελευταῖος οὗτος μάλιστα ἐκ τῆς μεταφυσικῆς του θεωρίας ὁρμώμενος (ὅτι ἡ ἀρχέγονος κοσμογόνος βούλησις εἶναι κακῆ), προέβη μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἶπῃ, ὅτι εἶναι εὐκολώτερον νὰ μεταβάλῃ τις τὸν μόλυβδον εἰς χρυσὸν ἢ τὴν δοῦν νὰ κάμῃ βερούκοκκα, παρὰ νὰ μεταβάλῃ τὸν ἐσωτερικὸν πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως! Ὁ Lombroso ἐπίσης μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου δὲν στερεῖται ἀπαισιοδοξίας. Ἀκόμη καὶ

παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρχεν ἀπαισιοδοξία τις ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ γνωμικόν : «Φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ ῥάδιον» (Μένανδρος). Οὕτω ἡ πεποίθησις πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς ἐκλονίσθη καὶ ἤρχισε νὰ ἀποδίδεται μεγαλύτερα σημασία εἰς τὴν δύναμιν τῆς φύσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς κληρονομικότητος παρὰ εἰς τὴν ἀγωγήν. Σύγχυσις καὶ χάος ἐδημιουργήθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο μὲ τὰς ἀλληλοσυγκρουμένους ταύτας θεωρίας. Ἄς ἴδωμεν καὶ τὴν σύγχρονον ἄποψιν.

Ἡ πρόοδος τῆς βιολογίας συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν μόρφωσιν μιᾶς ὀρθῆς ἀντιλήψεως ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος. Ἐκ τῶν προηγουμένων θεωριῶν οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη δικαιολογεῖται ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ βίου ὡς ὀρθή. Εἶναι καὶ αἱ δύο ἀκρότητες. Καὶ ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι ὁ ἔμφυτος χαρακτήρ δὲν εἶναι τι ἀπλοῦν, ἀλλὰ σύνθετον καὶ πολυειδές, εἶναι σύνολον δυνατοτήτων καὶ προδιαθέσεων ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἡ δὲ ἀγωγή, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἐκκριζώνῃ μονομερῶς τὰς κακὰς ἐμφύτους προδιαθέσεις. Εἰς τοῦτο δικαίως θὰ ἠδύναντο νὰ ἐγερθῶσιν ἀμφιβολαίαι. Ἄπ' ἐναντίας ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξεγείρῃ μεθοδικῶς, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐμψυχώσῃ τὰς ἀγαθὰς δυνατότητας καὶ προδιαθέσεις, διὰ τῆς ἀσκήσεως δὲ καὶ χρήσεως νὰ φέρῃ αὐτὰς εἰς πλήρη ἐξέλιξιν, καὶ κατόπιν νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὰς συντεταγμένως ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον τῶν κακῶν, ὧν δὲν γίνεται καλλιέργεια καὶ χοῆσις. Ἀσφαλῶς ἐκτελεῖ οὕτω ὄχι μόνον χρῆσις ἀπλοῦ **δικηγόρου** τοῦ ἐν ἡμῖν «**βελτίστου**» ἐναντι τῶν φυσικῶν τυφλῶν καὶ ἀκολάστων χαωδῶν ὁρμῶν καὶ ὀρέξεών μας, ἀλλὰ καὶ **καλλιεργητοῦ, ἐμπνευστοῦ καὶ ὀργανωτοῦ** τούτου εἰδικῶς καὶ γενικῶς τῶν ψυχοφυσικῶν ἡμῶν δυνάμεων. Ἄνευ τῆς θετικῆς ταύτης ἐννοίας ἡ ἀγωγή θὰ ἦτο ἄσκοπος καὶ ἀνόητος προσπάθεια. Εὐτυχῶς δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Διότι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις, ἀπαντᾷ ἡ ἐπιστήμη σήμερον, δὲν εἶναι τι ἀμετάβλητον, ἀλλ' ὑπόκεινται εἰς μεταβολήν, δύνανται νὰ ἐπηρεασθῶσι διὰ τῆς χρήσεως ἢ μὴ χρήσεως, καθὼς καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος. Ἐπομένως ὁ πεσιμιστικὸς ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ ἔμφυτος χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἀμετάβλητος δὲν εἶναι εὐστοχος ἔνστασις κατὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγωγῆς. Πόσα

ἀγαθὰ στοιχεῖα, πόσα ἀγαθὰ σπέρματα, δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχουν πολλάκις ἀχρησιμοποίητα εἰς τὰς κακὰς καὶ διεστραμμένους φύσεις : Δυνάμει τούτων μάλιστα μετεβλήθησαν καὶ αἰφνιδίως μετέστησαν ἐκ τοῦ ἀτίμου εἰς τὸν ἔντιμον βίον. Πόσοι δὲ διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀσκήσεως δὲν κατώρθωσαν νὰ ὑπερνικήσουν τὰς φυσικὰς ἐλλείψεις καὶ ἀτελείας των ;

Ἐπειτα ἡ βιολογία ἀπέδειξεν, ὅτι πλὴν τῆς κληρονομικότητος εἰς τὴν γένεσιν καὶ μεταβολὴν τῶν ὄντων σπουδαῖον ρόλον παίζει καὶ ὁ φυσικὸς νόμος τῆς προσαρμογῆς (παθητικῆς καὶ ἐνεργητικῆς) τοῦ ὄργανισμοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον. Ὅθεν ἔχομεν βιολογικῶς δύο φυσικοὺς νόμους, εἰς τὴν γένεσιν καὶ μεταβολὴν τῶν εἰδῶν : τὴν **κληρονομικότητα**, ἣτις παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν λειτουργιῶν τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ νέῳ ἀτόμῳ, καὶ τὴν νέαν **προσαρμογὴν** πάλιν τούτου πρὸς τὰς νέας συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος. Κατὰ τοὺς ἀνωτέρω νόμους πᾶς ὄργανισμὸς δέχεται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος παθητικῶς (τοῦ κλίματος, τῆς θερμοκρασίας, τῆς πίεσεως κτλ.) καὶ ἀναλόγως συμμεταβάλλεται καὶ τροποποιεῖται (Darwin). Ἐν ᾧ ὁμως ὑφίσταται τὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος ἐκ τῶν ἔξω, ἀντιδρᾷ ὁ ὄργανισμὸς συγχρόνως ἐκ τινος ἐσωτερικῆς ὁρμῆς ἐκ τῶν ἔνδον πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ταύτην ἐπίδρασιν καὶ καταβάλλει προσπάθειαν νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ περιβάλλον, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ζήσῃ ἐν αὐτῷ (Lamarck). Τοῦτο λέγεται εἰς τὴν βιολογίαν προσαρμογὴ. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὁμως ταύτη κάμνει χρῆσιν ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης ὠρισμένων δυνάμεων ἢ ὀργάνων, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς συχνῆς χρήσεως καὶ ἀσκήσεως ἀναπτύσσονται, αἱ δὲ δυνάμεις καὶ ἰκανότητες ἀνάγονται εἰς ὑψηλὰς λειτουργίας. Ἐκεῖνα δὲ πάλιν τὰ ὄργανα ἢ αἱ δυνάμεις τῶν ὁποίων δὲν γίνεται χρῆσις κατὰ τὴν προσαρμογὴν πρὸς τὰς νέας συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος, περιπίπτουν φυσικὰ εἰς ἀχρηστίαν καὶ μαρασμόν, ὡς παρατηρεῖται τοῦτο εἰς πολλὰ εἶδη ζώων (φώκην, καμηλοπάρδαλιν κτλ.). Ἄλλ' ἡ νέα αὕτη κατάστασις, αἱ κτηθεῖσαι νέαι αὗται ἰκανότητες ἐγκαταλείπουν, ὅπως εἶδομεν, ἴχνη ψυχοβιολογικὰ εἰς τὸ πρωτόπλασμα—ἐκεῖ ὅπου πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων—καὶ οὕτω μεταδίδονται εἰς τὰ τέκνα ὡς προδιαθέσεις, ὡς λανθάνουσαι ἰκανότητες. Ἡ βιολογία μάλιστα

δέχεται κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὄντων καὶ τὴν *Mutation*, τὴν αἰφνιδίαν ἢ ἀλματώδη ἀλλαγὴν ἢ γένεσιν ἑνὸς εἴδους ἐξ ἄλλου εἴδους. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἐπακολουθοῦν κατὰ ἰσχυροὺς περιόδους ἀπὸ ἐσωτερικῶν αἰτίων εἰς τὰ σπερματικὰ κύτταρα ἑνὸς εἴδους αἰφνίδιαι μεταβολαί, ἐξ ὧν παράγονται νέα μορφαί, νέα εἴδη διάφορα τῶν πρώτων, κατὰ τρόπον ἀλματώδη διαταράσσοντα τὴν βαθμιαίαν κανονικὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως. Τινὲς δέχονται ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς προῆλθεν ἴσως ὄχι διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως, ἀλλὰ διὰ τινος *Mutation*, δηλ. αἰφνιδίας ἀλλαγῆς (*Metschnikoff*) ὁριζομένης πάντως καὶ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς εἶναι ὅτι ὁ βιολογικὸς χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἔμφυται προδιαθέσεις του, ὑπόκεινται εἰς μεταβολὴν καὶ ἐξέλιξιν. Ἡ ἀγωγὴ λοιπὸν τίνα ρόλον παίζει εἰς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου; Ἀπλούστατα, οἷαν καὶ οἱ βιολογικοὶ νόμοι συμπληρῶναι αὐτούς. Ἀνήκει εἰς τὸ περιβάλλον καὶ ἐν ᾧ ἐπιδρᾷ ὡς τοιοῦτον, ἐξεγείρει προσαρμογὴν πρὸς αὐτό.

Κατὰ βιολογικὴν ἔκφρασιν εἶναι ἐπίδρασις ἐξωτερικὴ ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ τροφίμου, ἐπομένως εἶναι ἐπιδρῶν περιβάλλον (παθητικὴ προσαρμογὴ) καὶ συγχρόνως λειτουργία προσαρμογῆς ἐνεργητικῆς τοῦ τροφίμου πρὸς τὰς νέας συνθήκας καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ περιβάλλοντος τούτου (ὅπως εἶναι τὸ Σχολεῖον, ἡ σχολικὴ ζωὴ, τὰ κοινὰ ἰδεώδη, τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας, ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ εὐεργετικὴ ἀλληλεπίδρασις, τὸ συνυπεύθυνον, ὁ παιδαγωγὸς ὡς φορεὺς ὅλων τῶν συνθηκῶν καὶ ὅλων τῶν ἰδεωδῶν κτλ.). Ἐντεῦθεν λαμβάνει ἔννοιαν ἡ ἀγωγή. Ἄν δεχθῶμεν αὐτὴν ὡς μεθοδικὴν ἔμφρονα καὶ λελογισμένην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ τροφίμου μὲ ἐξεγερθεῖσαν **τὴν θέλησιν τοῦ τροφίμου ἐξ ἀμέσου καὶ ἐμμέσου ἐνδιαφέροντος** (συμμετοχὴ συναισθήματος καὶ βουλήσεως), ὅπως προσαρμοσθῆ πρὸς αὐτήν, ἔχομεν τὴν ψυχοβιολογικὴν ἔννοιαν καὶ ἀξίαν, ὡς καὶ **τὸ δυνατὸν** αὐτῆς. Εἰδικώτερον ἢ μέθοδος καὶ ἡ ἐπιτυχία της ἔγκειται πλέον εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν στοιχείων, ἅτινα θὰ ἀναπτυχθῶσι, διὰ δὲ τῆς κληρονομικότητος θὰ ἐμπεδωθῶσιν εἰς φύσιν εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους.

Παντοδύναμος δυστυχῶς δὲν εἶναι εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, καθ' ὅτι δεσμεύεται τὸ ἄτομον μὲ τὸ παρελθόν

διὰ τῶν ἐμφύτων αὐτοῦ προδιαθέσεων. Ἄλλως τε πῶς συμβαίνει μεταξὺ τῶν τέκνων τῆς αὐτῆς οἰκογενείας λαμβανόντων τὴν αὐτὴν ἀγωγήν, νὰ ξεχωρίσῃ ἓν καὶ νὰ γίνῃ καλὸν ἢ ἀντιθέτως κακὸν καὶ ἀπολωλός ; Τοῦτο βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ἐγείρῃ νέας ἀμφιβολίας κατὰ τῆς ἀγωγῆς, οὔτε ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας γεννῶνται οἱ περισσότεροι κακοῦργοι καὶ οἱ εὐτελέστεροι χαρακτῆρες λόγῳ προδιαθέσεων. Διότι ἐπίσης ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων προῆλθον ἴσως οἱ πλεῖστοι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ τέχνῃ, τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ θρησκείᾳ. Ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ κατώτερα στρώματα εἶναι ποιοτικῶς πάντα κατώτερα καὶ εὐτελεστέρα. Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα δὲν λείπουν ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ ἰκανότητες ἀγαθαί, ἀλλὰ λείπει ἡ ἐπαρκὴς ἀγωγή, ἢ *ἐξατομίκευσις* αὐτῆς, γενικώτερον δὲ τὸ ἐξευγενιστικὸν περιβάλλον. Ὁ Bär, ἰατρὸς τῶν φυλακῶν ἐν Βερολίνῳ καὶ ἐκ τῶν σπουδαιότερων εἰδικῶν περὶ τὰ νεανικὰ ἐγκλήματα, εἶχεν ἐξακριβώσει, ὅτι πράγματι μέγα μέρος τῶν φονέων καὶ δὴ τῶν προερχομένων ἐκ τῶν κατωτέρων στρωμάτων ἐστερεῖτο ἠθικοῦ αἰσθητηρίου, ἠθικῆς εὐαισθησίας. Ἄλλ' ἡ ἔλλειψις αὕτη τοῦ ἠθικῶς συναισθάνεσθαι δέον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκοῦς ὀρθῆς ἀγωγῆς καὶ εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ περιβάλλοντος.

Μὲ τὴν ἀπαισιοδοξίαν ταύτην συνδέεται καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Lombroso εὐροῦσα ἐν ἀρχῇ πολλοὺς ὀπαδοὺς. Ὁ ἐγκληματίας εἶναι κατὰ τὸν Lombroso ἐν ὀρισμένον εἶδος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος λόγῳ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἐγκεφάλου του ἀναποτρέπτως εἶναι προωρισμένος νὰ γίνῃ κακοῦργος. Καὶ ὁ τοιοῦτος προορισμός του προδίδεται δι' ἐξωτερικῶν παραμορφώσεων τοῦ κρανίου, τοῦ προσώπου κτλ. Οὐδὲν μέσον ἰσχύει — λέγει — νὰ τὸν μεταβάλλῃ, οὔτε περιβάλλον οὔτε ἀγωγή. Τὰ αἷτια πρέπει νὰ τὰ ζητήσωμεν εἰς τὴν κληρονομικότητα. Ὁ ἐγκληματίας στερεῖται κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην συμπαθητικῶν συναισθημάτων, δεικνύει σημεῖα ἀταβισμού.

Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ Φυσιολογία δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ ἐξακριβώσουν μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τὴν ἔδραν τῶν ἠθικῶν ἰκανοτήτων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ. Κατ' ἀκολουθίαν

μορφος (τοῦ μέσου ὄρου), ἢ μὴ λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τοιοῦτον παιδίον λόγῳ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του, τῆς ἰδιορρυθμίας τῆς φιλοτιμίας του καὶ τοῦ ἰδίου κύκλου τῶν παραστάσεων του θὰ εἶχεν ἀνάγκην ἄλλων ἐρεθισμῶν καὶ ἄλλης ψυχικῆς ἐπιδράσεως, ἄλλης φροντίδος καὶ περιποιήσεως, διὰ νὰ γίνῃ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ γίνῃ.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν παιδίον σφόδρα ὀξύθυμον ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως. Ἀπαισιόδοξός τις θὰ ἔλεγεν ὅτι οὐδεὶς θὰ δυνηθῆ νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν του. Ἄλλ' εἶναι ἡ ὀξύθυμία ὀλόκληρος ἡ φύσις τοῦ τροφίμου ; Δὲν ἔχει ἄλλας προδιαθέσεις ; Ἐὰν τὸ νευρικὸν σύστημα εἶναι φορεὺς μιᾶς τοιαύτης θὰ εἶναι πιθανώτατα ὁ τροφίμος φορεὺς καὶ ἐνὸς λεπτοῦ συμπαθητικοῦ συναίσθηματος, ἐξ ἅπαντος δὲ καὶ ἐνὸς ἰσχυροῦ συναίσθηματος τιμῆς (ἴδιον τῶν τοιούτων φύσεων). Ἐπομένως ἡ πρώτη ἐνέργειά μας θὰ εἶναι νὰ κρατήσωμεν ἐφεκτικὴν, προληπτικὴν στάσιν ἐναντι τῆς προδιαθέσεως ταύτης, θὰ παραμερίζωμεν δηλ. ὅλας τὰς ἀφορμὰς, αἱ ὁποῖαι δίδουν καιρὸν εἰς αὐτὴν νὰ ἐκδηλωθῆ, συγχρόνως ἡμεῖς κερδίζοντες καιρὸν ὀφείλομεν νὰ στραφῶμεν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις πρὸς τὴν καλὴν μερίδα κάμνοντες ἐπιλογὴν ὄπλων ἢ ἐλατηρίων. Ἐὰν ἀναπτύξωμεν ἐν τῷ τροφίμῳ μας ἰσχυρὸν συναίσθημα ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους (ὥστε νὰ μὴ ἐκτρέπηται εἰς ἐκδικήσεις ἢ βλάβας κατὰ τὸν θυμὸν του), ταυτοχρόνως δὲ ἐθίσωμεν αὐτὸν νὰ ἀποδίδῃ σημασίαν εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀτομικότητός του (ἐξεγείρομεν τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς), ἀπεκτήσαμεν δύο ὄπλα πρὸς καταπολέμησιν τῆς ὀξύθυμίας. Αὐτὰ θὰ ἐνισχύσωμεν, θὰ ὀργανώσωμεν καὶ κατόπιν θὰ τὰ ρίψωμεν κατὰ τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεως τῆς ὀξύθυμίας. Ὁ ἀγὼν θὰ εἶναι ἐσωτερικός, ἡμεῖς δὲ θὰ διευθύνωμεν αὐτὸν ἔξωθεν. Ἡ δευτέρα ἐνέργειά μας θὰ εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τὸν τροφίμὸν μας, ὅτι ἡ ὀξύθυμία ἐλέγχει ἀδυναμίαν βουλήσεως. Θὰ πείσωμεν αὐτὸν ὅτι ἔχει ἓνα ἐχθρὸν ἐσωτερικόν, τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ νικήσῃ. Ἐὰν δὲν νικήσῃ τοῦτον πῶς θὰ δυνηθῆ νὰ νικήσῃ τοὺς ἄλλους ; (ἐξεγείρομεν τὴν βούλησιν πρὸς αὐτοκυριαρχίαν). Ὑποθέτω ὅτι τὸ ὀξύθυμον στενωῶς πολιορκηθὲν θὰ ἐνδώσῃ καὶ ἀφοπλιζόμενον θὰ καταδικασθῆ βαθμηδὸν διὰ τῆς μὴ χρήσεως εἰς μαρασμόν. Τὰ δὲ ἀντίστοιχα φυσιολογικὰ ἴχνη μὴ εὐ-

ρίσκοντα καιρὸν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως νὰ γίνωνται βαθύτερα καὶ μονιμώτερα, θὰ ἐξαλειφθῶσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι παιδίον τι δὲν ἔχει αἰσθητήριον τάξεως· εἶναι ἀκατάστατον εἰς τὰ πράγματά του, εἰς τὰ βιβλία του, τὰ φορέματά του κτλ. Ὅλα τὰ κηρύγματα ἔξωθεν, ὅλαι αἱ πιέσεις βλέπομεν ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφελοῦν. Δὲν πρέπει νὰ χάσωμεν κάθε ἐλπίδα καὶ νὰ ἀφήσωμεν τὸν τρόφιμον ἡμῶν νὰ γίνῃ θῦμα μιᾶς τοιαύτης κακῆς προδιαθέσεως. Πρέπει νὰ εὕρωμεν πάλιν τὸ κατάλληλον ἐλατήριο ἢ τὰ ἐλατήρια καὶ νὰ τὰ ἐξεγείρωμεν εἰς διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῶν κακῶν. Ἄν κλίνη λ. χ. εἰς τὸν ἠρωϊσμόν ἢ τὰ κατορθώματα ἐξ ἀνατροφῆς καὶ παραδόσεως οἰκογενειακῶν, σημαίνει ὅτι ἔχει ἰσχὺν βουλήσεως, ἀλλὰ μονομερῆ, καθῶς καὶ ἰσχυρὸν ἀτομικὸν συναίσθημα. Ἐνεκα τούτου ἴσως εἰς τὰ μικρὰ πράγματα τῆς ζωῆς δὲν δίδει σημασίαν καὶ πετᾷ τὰ πράγματά του ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὰ φορέματά του, τὰ ἐργαλεῖά του, περιμένει δὲ ἄλλοι νὰ θέσουν αὐτὰ εἰς τάξιν. Τότε διατί νὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἰσχὺν τῆς βουλήσεώς του καὶ ἐπὶ τῶν φαινομένων μικρῶν πραγμάτων τῆς ζωῆς δι' ἀναλόγων παραστάσεων; Τῷ δίδεται εὐκαιρία μὲ τὰ μικρὰ αὐτὰ πράγματα ν' ἀσκήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην τῆς θελήσεώς του ἀκόμη περισσότερο, ἐν ᾧ ἂν ἐνδίδῃ εἰς τὰς ἀδυναμίας της ταύτας, πρέπει νὰ μάθῃ ὅτι θὰ ἐλαττωθῇ, θὰ καταστῇ ἀσθενὴς αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ.

Ἐὰν πάλιν ἡ ἔλλειψις τάξεως προέρχηται ἀπὸ γενικὴν ἀδυναμίαν τῆς βουλήσεως, τότε δύναται τις τὴν ἀδυναμίαν νὰ μεταβάλλῃ εἰς δύναμιν διδάσκων καὶ ἀσκῶν τὸ παιδίον ἐπιμόνως, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς κύκλους τῶν ἐνεργειῶν του φθάνῃ τελείως εἰς τὸ τέρμα, καὶ εἰς τὰ παίγνιά του καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν του, εἰς τὸ γράψιμόν του καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Τίποτε νὰ μὴ ἀφήνῃ ἡμιτελές, ὅπως συνηθίζουν πολλάκις αἱ τοιαῦται φύσεις. Οὕτω προπαιδεύων τις καὶ ἐνισχύων τὴν βούλησίν του θὰ κατορθώσῃ νὰ διορθώσῃ τὴν ρίζαν τοῦ κακοῦ, τὴν ἀδυναμίαν τῆς βουλήσεώς του, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι πλέον εὐκόλα. Ἄν συμβῇ ἡ ἔλλειψις αὕτη νὰ προέρχηται ἀπὸ ζωηρότητα φαντασίας, τότε διατί τὴν ζωηρὰν ταύτην ἐνεργητικότητα νὰ μὴ τὴν κερδίσωμεν καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς τάξεως; Τὸ τοιοῦτον παιδίον ἀποφεύγει φυσικὰ τὴν μονότονον, τὴν πληκτικὴν καὶ τυπικὴν ἐνέργειαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ τάξις (ἴ-

πως αἱ καλλιτεχνικαὶ φύσεις), ἢ συντομεύει αὐτὴν χάριν τοῦ παιγνιδίου καὶ ἀφήνει αὐτὴν ἡμιτελῆ. Ἀποφεύγει ὁμως ἐκ φύσεως τὴν ἀδράνεια, θέλει καὶ ἐπιζητεῖ τὴν κίνησιν, τὴν δημιουργίαν μὲ νέους συνδυασμούς, τὴν ἐπασχόλησιν. Ἐν τοιοῦτον ζωηρὸν παιδίον κατέστητά ποτε κοσμήτορα τῆς τάξεως. Τῷ εἶπον πρὸς μεγάλην του ἐκπληξιν : Θά σοι ἐμπιστευθῶ τὴν εὐκοσμίαν τῆς τάξεως καὶ τὴν καθαριότητα αὐτῆς. Σὺ εἶσαι ἱκανὸς μὲ τὴν ἐνεργητικότητά σου καὶ μὲ τὴν εὐκίνησίαν σου νὰ κρατήσης αὐτὴν ὅπως πρέπει. Θά δοκιμάσω ἐπὶ τέλους, ἐὰν ἔχῃς γοῦστο καὶ μάτια ποὺ παίζου. Μὲ ἐν βλέμμα σου καθ' ἐκάστην πρωΐαν νὰ βλέπῃς, ἂν ὅλα τὰ πράγματα εἶναι εἰς τὴν θέσιν των. Μάλιστα δύνασαι νὰ χρησιμοποιήσης καὶ τινὰς τῶν συμμαθητῶν σου πρὸς βοήθειάν σου. Σκόνη εἰς τὰ ἔπιπλα, κηλὶς ἢ χαρτάκι δὲν θὰ διαφεύγῃ τὴν προσοχὴν σου. Θά ἴδω πῶς θὰ παρουσιάζηται ἡ τάξις ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν σου, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν σου. Τὸ παιδίον τοῦτο τὸ ἐκολάκευσε ἡ ἀπροσδόκητος ἐμπιστοσύνη, τὴν ὁποίαν ἔδειξα πρὸς αὐτὸ καὶ παρουσίασε διοικητικόν, τάξιν καὶ καθαριότητα παραδειγματικὴν ! Πῶς συνέβη τοῦτο ; Ἐγένετο χρῆσις τοῦ συναισθήματος τῆς τιμῆς. Ἦρκεσε νὰ τονισθῆ πρὸς τοῦτο ἡ προσήκουσα χορδή. Οὕτω — ὄχι βεβαίως διὰ ραβδισμῶν — ἠγέρθη ἄγων ἐσωτερικὸς μεταξὺ τῶν προδιαθέσεων καὶ δυνάμεων του καὶ ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἐννοεῖτε πόσον λεπτὸν εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἐννοεῖτε τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ βιολογικοῦ νόμου τῆς ἐπιλογῆς κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων. Ὅλοι αἱ δυνάμεις, ὅλοι οἱ παράγοντες εἶναι ἔτοιμοι νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των, ἡ δὲ ἀγωγή εἶναι κεκλημένη νὰ χρησιμοποιήσῃ αὐτὰς καταλλήλως. Ἡ κληρονομικότης παρουσιάζει μὲν εἰς ἡμᾶς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς προσαρμογῆς τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ γίνεται ἐν ταυτῷ βῆσις τῆς περαιτέρω νέας προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τοῦ βίου του καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Οὕτω τροποποιεῖται καὶ συμμεταβάλλεται βαθμιαίως. Κληρονομία τις τοῦ παρελθόντος διὰ τῆς μὴ χρήσεως ἢ μὴ λειτουργίας της φθίνει καὶ ἀφανίζεται, ἄλλη δὲ μήπω ἀναπτυχθεῖσα διὰ τῆς χρήσεως προχωρεῖ καὶ ἀνάγεται εἰς ὑψηλὴν λειτουργίαν. Ὑπάρχει δὲ ἄρκετὸν χρονικὸν διάστημα διὰ

τὴν ἐπιλογὴν ταύτην καὶ χρῆσιν τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων, διὰ τὴν ἄσκησιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν, διότι ἡ ἀνάπτυξις καὶ διαμόρφωσις ὄλων τῶν σφαιρῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀναλόγων κέντρων, ὡς καὶ ἡ τῶν συναφῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, λήγει μόλις περὶ τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας, ὅτε λήγει καὶ τὸ ἔργον τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς. Ὡστε ἐξαρτᾶται ὁ βαθμὸς τῆς διαπλάσεως τοῦ χαρακτῆρος ναὶ μὲν ἐκ τῆς κληρονομικότητος, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἐκ τούτου : ποῖαι σφαιραὶ, ποῖα κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἐξελίξεως τοῦ παιδὸς καὶ ἐτέθησαν εἰς λειτουργίαν. Πόσον ἰσχυρῶς ἐπιδρῶσιν οἱ ἐρεθισμοὶ ἐν καιρῷ μιᾶς λειτουργίας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν μερῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἀπέδειξαν τὰ πειράματα τῆς Φυσιολογίας. Ὁ Berger συνέραψε τὰ βλέφαρα τοῦ ὀφθαλμοῦ ἑνὸς νεωστὶ γεννηθέντος κυνός. Μετὰ τινὰς μῆνας παρετήρησεν ὅτι τὰ μέρη τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὁποῖα ἐδέχθησαν ἐρεθισμοὺς καὶ ἐντυπώσεις ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ ὀφθαλμοῦ, μὲ ἄλλας λέξεις τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐτέθησαν εἰς λειτουργίαν παρουσίαζον μεγάλην ἀνάπτυξιν καὶ πολλάς, πλείστας διακλαδώσεις, ἐν ᾧ τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν κλειστὸν ὀφθαλμὸν εἶχον μείνει τόσον ἀτροφικά, ὅσον ἦσαν ἐν καιρῷ τῆς γεννήσεως. Ἐκ τοῦ πειράματος τούτου ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ἀγωγή δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐνσυνείδητος προγραμματικὴ ἐκλογή ἐκείνων τῶν ἐρεθισμῶν, οἵτινες εἶναι ἀναγκαῖοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν ὀρισμένων ἐμφύτων προδιαθέσεων. V

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων θὰ συνῆγέ τις τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἴμεθα λίαν αἰσιόδοξοι ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἀγωγῆς. Ναί, ἀλλ' ὑπὸ τινὰς περιορισμούς. Ἐν πρώτοις δὲν εἶναι πᾶσα ἀγωγή ὀρθή. Διότι ἐκτὸς τῆς σαφοῦς γνώσεως τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιδιώκη, ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἀγωγή κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα καὶ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν καὶ ἐπιτυχῆ χρῆσιν τῶν μέσων καὶ ἐλατηρίων, ἅτινα θὰ κρούσῃ καὶ θὰ θέσῃ τις εἰς ἐνέργειαν, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐξατομικεύσεως αὐτῆς. Ἡ ὀρθὴ ἀγωγή εἶναι πολὺ δυσκολωτέρα τῆς συνήθους, ἣτις συνίσταται εἰς ἐπιπλήξεις μόνον καὶ τιμωρίας καὶ ἐκφοβισμοὺς ἢ ἀπλῶς εἰς διδασκαλίαν ἀφηρημένην, ἄνευ ψυχικῆς ἐπαφῆς, ἄνευ ἐθισμού καὶ παραδείγματος. Πόσον ὀλίγοι γονεῖς καὶ διδάσκαλοι ἔχουν τὸν καιρὸν, τὴν ὑπο-

μονήν καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν κρίσιν, διὰ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν θετικὴν καὶ βαθεῖαν ταύτην σύγχρονον ἀντίληψιν περὶ ἀγωγῆς. Πόσον δὲ ὀλίγον γίνεται χρῆσις τῆς **ἀτομικῆς ἀγωγῆς**, τῆς ἀρμοζούσης δηλονότι εἰς τὴν ἰδιόρρυθμον φύσιν τῶν μαθητῶν, εἰς τὰ κατάφορτα παίδων Σχολεῖά μας. Εἰς τὴν περαιτέρω εὐδόκιμον καὶ ἐπιτυχῆ ἢ μὴ μόρφωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου ὑπεύθυνον δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται μόνον τὸ δύσκαμπτον ἢ τὸ ἔλλιπές τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιπολαιότης καὶ ἀνεπάρκεια τῆς παιδαγωγικῆς μεθόδου, ἡ ἔλλειψις ἀγάπης καὶ ἐνδιαφέροντος, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ ὠμὴ καὶ ἄνευ παιδαγωγικῆς διασθήσεως αὐθεντία τῶν γονέων καὶ διδασκάλων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς.

Δὲν θέλομεν νὰ εἴμεθα μονομερεῖς εἰς τὰς θεωρίας μας ὀρκιζόμενοι τυφλῶς εἰς συστήματα, τασσόμενοι ἀταλαιπωρήτως ὑπὲρ τῶν μὲν ἢ τῶν δέ. Οὐδὲ θέλομεν ἐξ ἀπαισιοδοξίας νὰ ἀποβάλωμεν τὴν πίστιν καὶ τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα, ὅτι διὰ σοβαρᾶς καὶ ἐμβριθοῦς μελέτης καὶ ἐργασίας ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου — παρ' ὅλον τὸ χάος τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεών του — ἀνυπολόγιστα καὶ ὅλως ἀπρόοπτα ἀποτελέσματα δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσι.

Τὸ τελικὸν συμπέρασμα μας εἶναι : α) ὅτι ἡ ἀγωγή εἶναι δυνατὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἐξελικτικῶς μεγάλη. Εἶναι παράγων ἀνυπολογίστου ἀξίας καὶ δύναταί τις νὰ εἴπη ὁ μοναδικὸς καὶ ἀποφασιστικὸς παράγων τῆς βελτιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅχι ὅμως πᾶσα ἀγωγή, ἀλλ' ἡ ὀρθὴ ἀγωγή. Δὲν εἶναι παντοδύναμος εἰς τὰ στενὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἀτομικῆς ζωῆς, ὅπως οἱ αἰσιόδοξοι φρονοῦν. Ἡ δύναμις τῆς εἶναι σχετικὴ ἐναντι τῆς φύσεως, διὰ τοῦτο ἄλλοτε ὑπερισχύει ἡ φύσις καὶ ἄλλοτε ἡ ἀγωγή. Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ κατορθώσῃ τὸ πᾶν ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀλλὰ μόνον ὅσον ἐπιτρέπει ἡ σύνδεσις του μὲ τὸ παρελθόν, αἱ ἐμφυτοὶ δηλονότι προδιαθέσεις του καὶ ὁ βαθμὸς τῆς προσαρμογῆς των. β) Δύναται νὰ θεωρηθῆ παντοδύναμος, ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν γενεῶν καὶ τῶν αἰώνων. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι τὴν ἀγωγήν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς λειτουργίαν βελτιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου, τοῦ ἀνθρωπίνου γένους γενικῶς, ἐπομένως λειτουργίαν τελεσιουργουμένην

βαθμιαίως διὰ μέσου τῶν γενεῶν καὶ τῶν αἰώνων, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἐκτιμήσωμεν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνὰ πᾶσαν στιγμῆν, οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ τὰ κρίνωμεν ὡς παντοδύναμα ἢ μὴ κατὰ τὴν πορείαν τῆς πρὸ τοῦ τέλους τῆς, διότι εἶναι σχετικά. Ὡς πρὸς τοῦτο οἱ ἀπαισιόδοξοι δὲν ἔχουν δίκαιον.

IV

Κύριοι, παρ' ὅλην τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ χρόνου προσεπαθήσαμεν νὰ δώσωμεν μίαν γενικὴν καὶ εὐρῶστον ἔννοιαν τοῦ θεμελιώδους τούτου ζητήματος, εἰδικῶς δὲ περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἀγωγῆς, διότι ἐξ αὐτῆς θὰ ἀντλή τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς ὁ λειτουργὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ πάντες οἱ ἀσχολούμενοι εἰς αὐτήν. Καὶ τώρα ἐννοοῦμεν καλύτερον διατί ὠνόμασε τὴν παιδείαν ὁ θεῖος Πλάτων τὸ θεϊότατον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔργων καὶ μελημάτων. Πράγματι εἶναι ἡ ὑψίστη ὑπόθεσις πάσης ὀργανωμένης κοινωνίας, πάσης πολιτείας, ἢ μᾶλλον ἐπείγουσα καὶ μᾶλλον ἀναγκαία. Ὁ Κάντιος ἔχαρκτήρισεν αὐτὴν ὡς τὸ μέγιστον καὶ δυσκολώτατον τῶν προβλημάτων, ἐξ ὧν ἠδύναντό ποτε νὰ ἀνατεθῶσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ δυσκολία κατ' ἀρχὴν ἔγκειται εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἀντινομίας τῆς ζωῆς (εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν βασικῶν ὁρμῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀμφοτέρων τούτων πρὸς τὸν ἄνωθεν συνεκτικὸν καὶ ρυθμιστικὸν παράγοντα, πρὸς τὸ πνεῦμα) ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀτέλειαν ἢ ἀνεπάρκειαν τῶν ἀνθρωπίνων προδιαθέσεων· τὰ λοιπὰ ἀπόκεινται εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν δυναμικότητα τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων, ἧτις διαρκῶς ἀνυψοῦνται καὶ ἀυξάνει διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ.

Διὰ τοῦτο προσηγόρευσα ὑμᾶς ὡς τοὺς λειτουργοὺς τοὺς διαχειριζομένους τὴν δυσκολωτέραν, ἀλλὰ καὶ εὐγενεστέραν ὑπόθεσιν πάσης πολιτείας, ἐπομένως καὶ τῆς ἀγαπητῆς ἡμῶν Πατρίδος. Δὲν εἶχον ἄδικον! Οἰαδήποτε ἐπιστημονικὴ θεωρία περὶ πολιτείας, ἐὰν στερεῆται ἐπιστημονικῆς θεωρίας περὶ ἀγωγῆς εἶναι κύκλος ἀνευ κέντρου. Ἐκ δὲ τῶν δύο κεφαλαιωδῶν καθηκόντων, τὰ ὅποια φέρει ἑκάστη πολιτεία εἰς μίαν οἰκογένειαν ἢ Κοινωνίαν Ἑθνῶν, τοῦ ἐσωτερικοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὸ

ἔσωτερικὸν καὶ δὴ ἡ παιδεία, ἡ ἠθικοποίησις καὶ ὁ ἔξευγενισμὸς τῶν μελῶν της, εἶναι τὸ ἀκρότατον· διότι ὀξύνει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τονώνει τὸν ρυθμιστικὸν ἐκεῖνον παράγοντα ἐπὶ τῶν τυφλῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἐνὸς λαοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ὠμίλησαμεν ἐν ἀρχῇ τῆς διαλέξεώς μας, καὶ ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐνώσεως καὶ ἀρμονικῆς συνεργασίας κατευθύνει αὐτὰς πρὸς τὸν πολιτισμὸν, πρὸς τὸ κοινὸν ἰδεῶδες, τὸ κοινὸν καθήκον τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔξωτερικοῦ αὐτῆς καθήκοντος ἔξαρτᾶται ἀσφαλῶς μόνον ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἔσωτε-
 ρικοῦ τούτου καθήκοντος.

Ἐν τῷ μεγάλῳ συναγερωῷ, ὅστις ἔξαπέλυσε τὴν φθορὰν καὶ τὸν ὄλεθρον εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα οἱ φιλοσοφοῦντες ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἔμειναν μετὰ πόνου σκεπτικοί : Ἐχρεωκόπησε λοιπὸν ὁ πολιτισμὸς ; Ἐχρεωκόπησεν ὁ Χριστιανισμὸς ; ἡ Παιδαγωγική ; Τὴν ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ ἀπαίσιος τετραετής ἀλληλοσπαραγμὸς τῶν Ἐθνῶν. Κρίσις λοιπὸν εἰς τὸν πολιτισμὸν ; Κρίσις εἰς τὴν Παιδαγωγικὴν ; Δυστυχῶς ναί ! Τὸ αἷτιον κεῖται εἰς τὴν μονομέρειαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀγωγῆς, εἰς τὴν μονομερῆ ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, *χωρὶς ἡ ἀγωγή νὰ εἶχε δυνηθῆ νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς τὴν τῶν ἠθῶν κάθαρσιν*, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς ὀρθῆς βουλήσεως. Μεγάλῃ μερὶς—ἡ πολυτιμοτάτη—τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους παρημελήθη, δὲν ἐγένετο χρῆσις αὐτῆς καὶ κατεδικάσθη οὔτω εἰς ἀχρησίαν καὶ μαρασμὸν ! Καὶ σήμερον βλέπομεν τὰ ἀποτελέσματα. Δὲν εἶναι ὅμως παράδοξον τοῦτο, διότι ἡ φύσις τρέπεται πάντοτε πρὸς τὴν ὁδὸν *τῆς ἐλάσσοнос ἀντιστάσεως* (de la moindre résistance), ἐπομένως πρὸς τὸ εὐκολώτερον. Ἐκ τῶν δύο κατευθύνσεων τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἔξωτερικῆς καὶ ἔσωτερικῆς, τῆς ἐρεῦνης καὶ κυριαρχίας τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ ἔσωτε-
 ρικοῦ ἡμῶν κόσμου, δυσκολωτέρα εἶναι ἡ ἔσωτερικὴ ἢ ἄλλως λεγομένη ἠθικὴ, ἡ ἐπιζητοῦσα νὰ καταστήσῃ τὸν ἀνθρωπον κυρίαρχον ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν του, ἡ ἐπιδιώκουσα τὴν ἔσωτερικὴν ἢ ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν καὶ λύτρωσιν, μὲ ἄλλας λέξεις τὸν ἔξευγενισμὸν καὶ τὴν ἐκπνευμάτωσιν αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι τὸ δυσκολώτερον καὶ ἐδῶ εὐρίσκει τὸ ἐξελισσόμενον πνεῦμα

ὡς δύναμις τὴν ἀντίστασιν καὶ ἔνεκα τούτου τρέπεται κατὰ φυσικὸν νόμον πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἐλάσσονος ἀντιστάσεως. Ἄνεκαθεν ὅμως εἶναι δεδομένον ἢ ἐσωτερικὴ νὰ ἐνισχύηται ἐξωθεν καὶ νὰ προωθῆται ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς, ἵνα καταστῆ ἡ βούλησις τῶν λαῶν ἐσωτερικῶς ἐλευθέρα. Τὸ λεχθὲν ὑπὸ μεγάλου παιδαγωγοῦ : «ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν σημαίνει καθιστᾶν αὐτὸν ἐλεύθερον» εἶναι μεγάλη καὶ χρήσιμος ἀλήθεια· ἐλεύθερον ἐννοεῖται ἀπὸ τὰς ὁρμάς του, ἀπὸ τὰς ἐγωϊστικὰς τάσεις καὶ ἐπιθυμίας του, ἐξ ὧν προκύπτουσι ὅλα τὰ ἐν ἀνθρώποις κακά.

Τὰ δεινὰ δὲν ἔληξαν, Κύριοι, μετὰ τὸ ἐρυθρὸν λουτρόν, τὸ ὁποῖον ὑπέστη ἡ Ἀνθρωπότης. Ρεύματα κοινωνικὰ καὶ ἰδέαι ἀσυνάρτητοι καὶ ἐπιθυμῖαι χῶδεις ἄνευ προσανατολισμοῦ ὀρθοῦ συνταράσσουν τὴν Εὐρώπην καὶ θὰ συνταράσσουν ἴσως ἐπὶ δεκάδας ἀκόμη ἐτῶν. Ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, ὁ ἐσώτατος οὗτος πυρὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, ὡς σκοτεινὴ ὁρμὴ τῆς ζωῆς τρέπεται πρὸς τι, ζητεῖ, ὀρέγεται, ἐπιποθεῖ δῆθεν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τείνει διαρκῶς ἀκόρεστος, διψαλέα· καὶ ἐν τῇ τυφλῇ ὁρμῇ της παρπαίει, ἀποκλίνει, ἀποπλανᾶται καὶ πάλιν ἐπανακάμπτει, κυμαίνεται μεταξὺ κόσμου καὶ Θεοῦ, Θεοῦ καὶ διαβόλου, Καθήκοντος καὶ σωματικῆς ἀπολαύσεως. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ πρὸς τι, πρὸς ὃ αὕτη τείνει δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Βραδέως λαμβάνει ἐπίγνωσιν ἀνωτέρων σκοπῶν τῆς ζωῆς, διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῶν παθημάτων. Ἡ ἀγωγή μολονότι ἐμπνέεται ὑπὸ τῆς Φιλοσοφίας δὲν κατώρθωσε μόνη νὰ προπαιδεύσῃ τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ αὐτήν, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀναβιβάσῃ ἐπὶ τοῦ ὀπτικοῦ κέντρου τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν σαφὲς καὶ ζωηρὸν τοῦτο τὸ πρὸς τι. Οἱ λαοὶ ἔχουν ἀνάγκην νέου πανανθρωπιστικοῦ ιδεώδους ἐν τῇ ἀγωγῇ, κοινοῦ, ἀληθοῦς. Ἐκ τοῦ ὀρθοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως πρὸς τὸ ιδεῶδες τοῦτο, πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν τοῦτον σκοπὸν, ἐξαρτᾶται τὸ πᾶν. Ἡ ὀρθὴ ἀγωγή δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμᾷ τὸν παράγοντα τῆς διανοίας—τοῦτο ἀπεδείχθη λίαν ἐπικίνδυνον ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ πολιτισμοῦ—ὀφείλει νὰ στραφῇ κυρίως πρὸς τὴν βούλησιν (πᾶσα ἀγωγή κατὰ τελικὸν λόγον εἶναι ἀγωγή τῆς βουλήσεως) καὶ πρὸς τὸ συναίσθημα, τὸν διάχυτον τοῦτον δεσμὸν τοῦ κόσμου, δι' οὗ αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος συνδεδεμένον μὲ τὸ Σύνολον. Ὅταν

δὲ καθορισθῆ ὁ ἀνώτατος οὗτος σκοπὸς διὰ τὴν Ἀνθρωπότητα ὀλόκληρον—ἐφ' ὅσον ἡ ἀγωγή ἐθεωρήθη καὶ πράγματι εἶναι λειτουργία γενική τῆς βελτιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους — τότε ἐξ αὐτοῦ θὰ ρυθμισθοῦν καὶ θὰ διαβαθμισθοῦν ὅλοι οἱ ἐπὶ μέρους σκοποὶ τῶν λαῶν· οὗτοι δὲν ἡμπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ὑποκείμενοι ἢ ὑποτεταγμένοι σκοποὶ ἐν τῇ σχέσει τῶν πρὸς τὸν γενικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους καὶ νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἀλληλεξαρτήσει καὶ ἀλληλεπιδράσει πρὸς τὸν τοῦ Συνόλου. Ἄνευ τοῦ γενικοῦ τούτου σκοποῦ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις σκοτεινὴ καὶ τυφλὴ κινουμένη ἄνευ προσανατολισμοῦ ὀρθοῦ θὰ συνεχίσῃ διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν παθημάτων καὶ τῆς ἐμπειρίας μόνον τὰ παλινδρομικὰ αὐτῆς βήματα ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἐπισωρεύσῃ νέας φρικιαστικὰς συμφορὰς, βαρύτερας καὶ ἀπαισιωτέρας τῶν προηγουμένων.

Καὶ τὸ συναίσθημα τέλος, ὁ ἀνιχνευτὴς οὗτος καὶ προάγγελος τῆς τελικῆς κατευθύνσεως τοῦ ἐνδοτάτου πυρῆνος τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, τῆς βουλήσεως, ὡς ψυχικὴ λειτουργία παραμεληθεῖσα ἐπίσης ὑπὸ τῆς νοησιαρχικῆς ἀγωγῆς καὶ ἀτροφήσασα ἔχει ἀνάγκην εἰδικῆς καλλιέργειας. Ἡ ἀγωγή ἔχει καθῆκον κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον τῆς ἡλικίας, εἰς ἣν φαίνεται ὅτι εἰσέρχεται ἡ Ἀνθρωπότης, ἔχει καθῆκον νὰ στραφῆ δι' ὅλων τῆς τῶν μέσων καὶ πρὸς αὐτό. Εἰς τὴν δυνατότητα αὐτοῦ ἐγκλείονται ὅλοι οἱ μέλλοντες νὰ σφυρηλατηθοῦν ἀρραγεῖς ψυχικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν λαῶν, ὅλη ἡ ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ἀμοιβαία συμπάθεια αὐτῶν. Οὕτω θὰ τεθῶσιν ἀσφαλῆ τὰ θεμέλια ἐνὸς ἀληθοῦς πολιτισμοῦ, οὕτω ἡ Παιδαγωγικὴ θὰ ἐξέλθῃ τῆς κρίσεως, εἰς ἣν περιέπεσε. Ἄς μὴ ἀρεσκώμεθα, Κύριοι, νὰ ἐξετάζωμεν τοὺς φλοιοὺς τῶν ζητημάτων, ἄς εἰσερχώμεθα εἰς τοὺς πυρῆνας αὐτῶν. Μεγαλόστομος ἀκούεται σήμερον τῶν ἐξεχόντων παιδαγωγῶν καὶ ἠθικολόγων ἡ ἀπαίτησις, ὅτι τὰ ὅρια τῆς ἀγάπης ἐκτείνονται πολὺ πέραν τῶν ὁρίων τῆς Πολιτείας. *Ὅτι ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ καταλήγῃ εἰς μίαν ἀμοιβαίαν συμπάθειαν καὶ συνεννόησιν τῶν λαῶν,* ἵνα κατορθωθῆ μία ἀληθῆς καὶ βιώσιμος ἐκ τῶν ἔνδον προερχομένη «*Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν*» ἢ καλύτερον ὀργάνωσις τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἐκεῖ, ὀπίσω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Πολιτείας, ὅ-

που ἐδιδάξαμεν τὰ τέκνα μας ἐπὶ σειρὰν αἰώνων ὅτι φθάνουν
τὰ ὅρια τῆς ἀγάπης μας, ἐκεῖθεν ἀρχίζουν τὰ ὅρια τῆς νέας ἡ-
λικίας τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἐκεῖ ὀπίσω εὐρίσκεται τὸ λίκνον
τῆς νέας ζωῆς, τῶν νέων Ἰδεῶν ! Ἄλλ' ἡ ἡμέρα δὲν ἀρχίζει ἀ-
ποτόμως, μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, προηγεῖται τὸ
Λυκόφως !



II

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΝ ΦΩΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

ΝΕΑ ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑΤΑ ΕΝ ΤΗ ΑΓΩΓΗ

ΝΕΑ ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑΤΑ ΕΝ ΤΗ ΑΓΩΓΗ^{*}

² **Α**νέκαθεν δύο θεμελιώδη ζητήματα ἀπησχόλησαν τὴν Παιδαγωγικὴν : τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τίνα τὰ μέσα δι' ὧν οὗτος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἐκ τοῦ κυκεῶνος τῶν ὑπὸ τῆς Παιδαγωγικῆς ἐξευρεθέντων μέχρι τοῦδε σκοπῶν τῆς ἀγωγῆς δὲν κατωρθώθη ἀκόμη νὰ ἐπικρατήσῃ εἰς γενικὸν κῆρος ἔχων διὰ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀγωγή φαίνεται μᾶλλον ἐν αἰώνιον καθῆκον καὶ πρόβλημα, τόσον αἰώνιον ὅσον αἰώνια θὰ εἶναι εἰς τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ιδεώδη, ἅτινα προσπαθεῖ οὗτος νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελιξεώς του. Ἐκ τῶν ἐξακριβωθέντων δὲ μέσων ἡ διδασκαλία ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθη μὲν σπουδαῖον, ὄχι ὅμως καὶ τὸ μοναδικόν. Διότι παρ' αὐτὴν μεγίστην ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ὁ ἐθισμὸς καὶ τὸ παράδειγμα.

Τὴν διδασκαλίαν, εἰς ἣν ἀπεδόθη μέχρι τοῦδε μεγάλη σημασία, ἀνέλαβε νὰ ἐξετάσῃ εἰδικώτερον ἡ Διδακτικὴ. Ἀφ' οὗτου αὕτη ἐμορφώθη εἰς εἰδικὸν κλάδον τῆς Παιδαγωγικῆς, ἐπεδόθη γοργῶς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας, τῆς διδακτέας ὕλης, ἥτοι τῶν μαθημάτων, καὶ τῆς μεθόδου ἢ μορφῆς τῆς διδασκαλίας. Αἱ τρεῖς αὗται σφαῖραι ἀποτελοῦν κεφαλαιωδῶς τὸ περιεχόμενον τῆς Διδακτικῆς. Ὁ ἐθισμὸς καὶ τὸ παράδειγμα παρέμειναν ζητήματα καὶ περιεχόμενον τῆς Παιδευτικῆς ἢ κυρίως λεγομένης ἀγωγῆς, Ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας, ὡς πρὸς

^{*} Ἡ πραγματεία αὕτη ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τῶν σκέψεων τῆς προηγουμένης ἐξεδόθη τὸ πρῶτον κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1924 ἐν Χανίοις διατελουῦντος τοῦ συγγραφέως Διευθυντοῦ τοῦ Μονοτ. Διδασκαλείου Χανίων.

τὴν διδακτέαν ὕλην καὶ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον αὐτῆς ἡ Διδακτικὴ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατώρθωσε νὰ δώσῃ μίαν σαφῆ καὶ ὠρισμένην ὁπωσδήποτε ἀπάντησιν. Ἐδέχθη τὴν γενικὴν μόρφωσιν ὡς κοινὴν βᾶσιν τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐν κοινωνικῷ ὀργανισμῷ, ὡς κοινὴν ἀφειτηρίαν πάσης περαιτέρω εἰδικῆς ἢ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως, καὶ δι' αὐτῆς προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ γενικῶς πρῶτον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ὑπάρχοντα ἐκάστοτε πολιτισμόν, εἰς τὰς ἀξίας καὶ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ, ἵνα δυνηθῇ ἔπειτα νὰ λάβῃ οὗτος ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν προαγωγὴν τούτου ἐξειδικευόμενος εἰς ἓν ἐπάγγελμα σύμφωνον πρὸς τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ προορισμόν καὶ τὰς ἰδιορρυθμοὺς κλίσεις του. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καθόρισεν εἰς Ἀναλυτικὰ προγράμματα καὶ τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν καὶ τὸν χρόνον τῆς διδακτέας ὕλης ἐκ τῶν διαφόρων κλάδων τοῦ ἐπιστητοῦ τῶν συναπαρτιζόντων τὸν πολιτισμόν, κατὰ τὰς ἀρχὰς πάντοτε τῆς Ψυχολογίας καὶ Παιδαγωγικῆς.

Ἐν τούτοις ὁ 20ὸς αἰὼν δὲν φαίνεται πλήρως ἱκανοποιημένος ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, ἣν ἔδωκεν ἡ Παιδαγωγικὴ καὶ εἰδικῶς ἡ Διδακτικὴ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνήσυχον καὶ ἐρευνητικὸν στρέφει πρὸς ἑαυτὴν τὸ βλέμμα ἡ σύγχρονος Παιδαγωγικὴ, μάλιστα δὲ μετὰ τὴν κρίσιν, ἣν ὑπέστη καὶ τὸ ἐρύθημα, τὸ ὁποῖον ἠσθάνθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παγκοσμίου πολέμου, τοῦ ἀπαισίου τούτου τῶν ἐθνῶν ἀλληλοσπαραγμοῦ! Προβουλεύεται καὶ προσχεδιάζει ἤδη νέον τύπον Σχολείου δυναμένου νὰ προσδώσῃ βέβαια εἰς τὰ τέκνα τῶν ἀνθρώπων πάντα τὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως ἀγαθὰ, ἀλλὰ ταυτοχρόνως διὰ νέων μέσων καὶ μεθόδων νὰ προπαιδεύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτῶν καὶ ὀδηγήσῃ εἰς νέαν περίοδον ζωῆς, εἰς ἣν μεταβαίνει ἡ ἀνθρωπότης, εἰς νέα ἰδεώδη, πρὸς ἃ συναισθάνεται ὅτι κατευθύνεται ἀναποδράστως ὁ ἐξελισσόμενος πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐπιτελουμένη ἐν τῷ κόσμῳ δημιουργικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἐν Φύσει ἰθύνοντος Πνεύματος. Συναισθάνεται ὅτι διὰ τοῦ Σχολείου ἐδημιούργησε τὸν **διανοητικισμόν**, μίαν μονομερῆ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀνάπτυξιν, μίαν τάσιν πρὸς ἐρευναν καὶ κατάκτησιν μόνον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, συνεπῶς ἓνα μονομερῆ πολιτισμόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιζητεῖ πάλιν διὰ τοῦ σχολείου νὰ δημιουργήσῃ ἀντίδρασιν κατ' αὐτοῦ στρέφουσα τὴν προσοχὴν τῆς καὶ πρὸς

ἄλλα στοιχεῖα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ φύσει κατακείμενα, ἄχρη τοῦδε ἀτροφήσαντα, πρὸς τὸ **συναίσθημα** δηλαδή καὶ τὴν **βούλησιν**, τὰ κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως συστατικά. Τοῦτο εἶναι τὸ διέπον τὴν σύγχρονον παιδαγωγικὴν κίνησιν βαθύτερον πνεῦμα, ἀνάλογον πάντοτε πρὸς τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς προβλέψεις τοῦ ἐξελισσομένου πολιτισμοῦ. Χρησιμοποιεῖ δὲ τὸ Σχολεῖον ὡς μοχλὸν ἐξ ἀνάγκης, διότι τὸ Σχολεῖον δὲν εἶναι μόνον **προῖόν** τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ νάπαλιν **μέσον** ἢ παράγων αὐτοῦ. Ἡ πρόοδος του συμβαδίζει κατὰ τὴν ἀλληλεξάρτησιν ταύτην παραλλήλως μὲ τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας. Ὅσον ἀνέρχεται λαὸς τις εἰς τὸν πολιτισμὸν τόσῳ περισσοτέραν προσοχὴν δίδει εἰς τὴν ἐκπαίδευσίν του, ἵνα μᾶλλον ἐντατικὴ καὶ περισσότερον προγραμματικὴ γίνεταί αὕτη. Τὸ Σχολεῖον ὄντως ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος καὶ τροποποιεῖ αὐτό, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ὑφίσταται ἀντανεκλαστικῶς τὴν ἐπήρειαν τούτου.

Ἡ περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ νέου τύπου τοῦ Σχολείου σύγχρονος αὕτη παιδαγωγικὴ κίνησις, ἡ σκοποῦσα κατὰ βάθος νὰ ἐγκαινιάσῃ μίαν νέαν περίοδον, μίαν νέαν ἐποχὴν διὰ τὴν Ἀνθρωπότητα, πλήρη ἠθικῆς δράσεως, ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, συμπαθείας, συνεννοήσεως καὶ συνεργασίας τῶν λαῶν, ἐπιτείνεται ὁσημέραι ὑπὸ τὸ λυκόφωσ τῶν ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ὀρίζοντος βραδέως διὰ μέσου τῶν διαλυομένων νεφῶν τοῦ βλοσυρῶς ὑποχωροῦντος ἁμαρτωλοῦ κόσμου ἀνερχομένων ἰδεῶν, χωρὶς ὅμως ἀκόμη ὁ 20ὸς αἰὼν κατὰ τὸ πρῶτον φθίνον ἤδη τέταρτον αὐτοῦ νὰ ἔχη καταλήξῃ εἰς ὠρισμένα ἀποτελέσματα. Χαρακτηριστικὸν μόνον εἶναι ὅτι, ἀφ' ὅτου ἐγενικεύθη ἡ ἐπιστημονικὴ διδασκαλία τῆς ἐξελίξεως, ἤρχισε νὰ ἀποδίδεται ὀλιγωτέρα πίστις εἰς τὸν δογματισμὸν καὶ περισσοτέρα προσοχὴ καὶ σεβασμὸς εἰς τὸ τελεσιουργούμενον εἰς τὴν πραγματοποιουμένην **ιδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος**. Καὶ ἀφ' ὅτου ἤλλαξε ριζικῶς ἡ περὶ τοῦ κόσμου ἔννοια καὶ θεωρία, ἐθεωρήθη δ' οὗτος ἐν τῷ συνόλῳ του ὡς διηνεκῆς λειτουργία, ὡς ἐν διαρκὲς γίνεσθαι, κατὰ τὴν βαθυνουστάτην τοῦ Ἡρακλείτου θεωρίαν «τὰ πάντα ῥεῖ», ἀπεδόθη ὀλιγωτέρα σημασία εἰς τὴν παθητικὴν γνῶσιν καὶ μεγαλυτέρα πεποιθήσις εἰς τὸ Ἐνεργητικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ

τὸ Δύνασθαι αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ δημιουργικότητα, εἰς τὴν παραγωγὴν ἐν τῷ πολιτισμῷ στοιχείων, ὧν ἔχει ἀνάγκην ἡ Ἀνθρωπότης πρὸς τελειοποίησίν της ! Οὕτω τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος» μεταβάλλεται ἤδη εἰς τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πρᾶξις». Ἐπηρεάσθησαν ἐκ τούτου καὶ αἱ μέθοδοι τοῦ Σχολείου ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ διδασκαλίᾳ πολλῶν κλάδων τοῦ ἐπιστητοῦ. Διότι δὲν ἐξετάζεται πλέον πῶς ἔχει τὸ ὡς δεδομένον, ἀλλὰ καὶ **διατί** ἔχει οὕτως καὶ ὄχι ἄλλως (βιολογικὴ μέθοδος εἰς τὰ φυσικὰ μαθήματα, ἱστορία τῶν θρησκειῶν καὶ φιλοσοφία αὐτῶν, ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ κτλ.). Ἐκ παραλλήλου δὲ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην περὶ κόσμου ἀντίληψιν καὶ ἡ διὰ μέσου τῶν συμφορῶν καὶ παθημάτων χωροῦσα ἀνθρωπίνη ἐμπειρικὴ γνῶσις κατέστησαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὴν ἰδέαν τῆς **διεθνοῦς ἀλληλεγγύης** κοινὴν τῶν λαῶν ἐπιπόθησιν ! Πάντα ταῦτα τὰ συνειδητὰ καὶ ὑποσυνειδητὰ ρεύματα ὤθησαν τὴν Παιδαγωγικὴν τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ σχεδιαγραφουμένου νέου τύπου τοῦ Σχολείου. Ὡς δὲ ἦτο ἐπόμενον ἀπήτησεν ἐν πρώτοις, ὅπως τὸ νέον Σχολεῖον ὀναπτύσῃ καὶ ρυθμίξῃ ὄχι μόνον τὸ γνωστικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνεργητικὸν τῆς ἀνθρωπίνης δυναμικότητος, ὅπως ἀφυπνίξῃ καὶ ἐξεγείρῃ καὶ τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς δημιουργίαν διὰ τῆς αὐτενεργείας καὶ τῶν ἐφαρμογῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἐξάγει οὕτω τὸ Σχολεῖον ἀπὸ τὸν δογματισμὸν καὶ ἐμβάλλει περισσότερον τὴν πεποίθησιν εἰς τὰς ἀνθρωπίνας δυνάμεις, διότι ἂν θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ, ἂν θὰ κατακτήσῃ αὐτὸν καὶ θὰ φθάσῃ τὸ τελικὸν τέρας του ὁ ἄνθρωπος, θὰ κατορθώσῃ τοῦτο μόνον διὰ τῶν ἰδίων του δυνάμεων, διὰ τῶν ἰδίων του ὅπλων. Διὸ κατὰ βάθος ἀπαιτεῖ νὰ θεωρῇ τὸν κόσμον ὄχι ὡς πάγιόν τι καὶ τετελεσμένον, ἀλλ' ὡς ζῶν τι ἐν συνοχῇ κινούμενον καὶ ἐξελισσόμενον, **ὡς λειτουργίαν**, ἐν ἣ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐτάχθη φιλοπερίεργός τις θεατῆς ἢ φιλοθεάμων ἐπισκέπτῃς, ἀλλὰ **συνδημιουργός** ! Ἡ ἠθικὴ ἔννοια τῆς ζωῆς ἐπιβάλλει ὅπως ἐθισθῇ ὁ τρόφιμος εἰς τὴν ἐργασίαν, ὅπως ζητῇ καὶ εὐρίσκη εἰς αὐτὴν τὴν χαρὰν καὶ εὐτυχίαν του, ὅπως ἀρπάξῃ μὲ ἐνθουσιασμὸν ἅγιον αὐτὴν εἰς τὰς χεῖράς του καὶ ἀλαλάζων σπεύδῃ πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὴν ἀλήθειαν, προωθῶν καὶ μεταπλάττων μίαν ἀτελῆ καὶ καώδη πραγματικότητα πρὸς τὰ λαμπυρίζοντα ιδεώδη του, πρὸς

τὸ στερέωμα τῆς τελειοποιήσεώς του ! Οὕτως ἐδημιουργήθη ἡ **περὶ τὰ Σχολεῖα τῆς ἐργασίας** σύγχρονος κίνησις ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς παθητικῆς καὶ ἀγόνου μαθήσεως τοῦ παλαιοῦ Σχολείου. Ἄξιον ὁμῶς προσοχῆς εἶναι, ὅτι τὰ Σχολεῖα τῆς ἐργασίας (Arbeitsschule ἢ Tatschule) σχεδιαγραφοῦνται ὑπὸ μορφῆν ὠργανωμένων, ἁρμονικῶς συνεργαζομένων καὶ δὴ αὐτοδιοικουμένων κοινοτήτων (Arbeitsgemeinschaft, Klassengemeinschaftsleben, Selbstregierung, Freie Schulgemeinde, Landerziehungsheime). Καὶ ἡ ἀπαίτησις αὕτη προφανῶς ἀποβλέπει εἰς τὴν προπόνησιν τοῦ τροφίμου διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δηλονότι καὶ ἐξέγερσιν τῶν κοινωνικῶν καὶ συμπαθητικῶν συναισθημάτων, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὑπολόγου, τοῦ ὑπευθύνου τῶν πράξεών του ὄχι πρὸς ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν συνείδησιν τῆς συνεργαζομένης ὄλομελείας.

Ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη κίνησις διεσταυρώθη καθ' ὁδὸν μὲ τὴν κίνησιν περὶ τὴν **αἰσθητικὴν ἀγωγὴν**, περὶ τὴν ἀγωγὴν δηλ. πρὸς ἐκτίμησιν καὶ συναίσθησιν τοῦ καλοῦ, ἄλλοθεν ὀρμηθεῖσαν (Kunsterziehungsbewegung). Ἡ περὶ τὴν τέχνην σύγχρονος αὕτη κίνησις ἀπευθύνεται πρὸς τὸ **συναίσθημα**, ὅπως ἡ ἀνωτέρω λεχθεῖσα, πρὸς τὴν **βούλησιν**. Ἐπιδιώκει νὰ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἰκανὸν νὰ αἰσθάνεται ἁρμονίας, χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμὸν πρὸ τοῦ καλοῦ καὶ ἕξαρσιν πρὸ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ μεγαλειώδους. Ἐὰν ἡ ὑπόστασις τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἐπιτελουμένη λειτουργία ἔχουν κατὰ τελικὸν λόγον ἠθικὴν ἔννοιαν, ἔὰν τὸ ἠθικὸν ἐθεωρήθῃ ὁ βασικὸς τόνος ἐν τῇ κοσμικῇ ταύτῃ λειτουργίᾳ, τὸ Αἰσθητικὸν ὡς ὁμόσπονδος καὶ ὁμόρριζος τῆς ψυχῆς τάσις καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκδήλωσις ἐξ ἄλλης ὄψεως θεωροῦν τὸν κόσμον προμηνύει τὴν κατεύθυνσιν τούτου πρὸς τὴν ἁρμονίαν συμβολικῶς, προδεικνύει τὴν τελικὴν κατεύθυνσιν τῆς κινήσεως τοῦ Ἐνεργητικοῦ ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν ὠραιότητα, ἐξευγενίζει δὲ τὴν ψυχὴν, ἀνυψώνει τὸ Ἐγώ, καὶ συνεπιβοηθεῖ οὕτω καὶ συμπροάγει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ. Ἄλλως δὲν ἐρμηνεύεται τὸ πῶς ἡ ψυχὴ εὐρίσκει ἀνάπαυσιν καὶ αἰσθάνεται ἀνακούφισιν πρὸ τῆς ἁρμονίας τῶν μουσικῶν τόνων καὶ τῶν χρωμάτων, κολακείαν τινὰ καὶ ἰκανοποίησιν ἐν τῇ συμφωνίᾳ μεταξὺ τῆς ἰδέας ἢ περιεχομένου καὶ μορφῆς. Διὰ τοῦ Αἰσθητικοῦ ὁραματίζεται τρόπον

τινά ἢ ψυχὴ ἐν γαλήνῃ καὶ ἡρεμία τὸ ἰδεῶδες, ἐπιζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ὅλον, τὴν πολυμορφίαν καὶ πολλαπλότητα ὡς ἐνιαῖον ἁρμονικὸν Σύνολον, ὡς ἐνιαῖον ὄργανισμόν, διὰ δὲ τοῦ Ἡθικοῦ συναισθάνεται ὡς ἐπιταγὴν τὴν πραγματοποιήσιν τούτου ὑπὸ συγκεκριμένους τύπους ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἡ πράξις, ἢ ὑλοποιουμένη ἀνθρωπίνη προσπάθεια, ἐνσάρκωσις τῶν παλμικῶν δονήσεων τοῦ ἐν ἡμῖν Πρακτικοῦ Λόγου, μεταβάλλει διαρκῶς τὴν Ἰδέαν εἰς συγκεκριμένην πραγματικότητα καὶ ἀντιστρόφως ἀνυψοῖ τὴν παροῦσαν ἀτελεῖ πραγματοποιικότητα εἰς Ἰδέαν !

Δύο λοιπὸν τύποι Σχολείων τοῦ μέλλοντος, ἀκόμη χωριστοὶ πως ἂν ἀλλήλων, προφαίνονται ὡς ἀντίρροπον κατὰ τοῦ μονομεροῦς διανοητικισμοῦ : ὁ τοῦ Σχολείου τῆς ἐργασίας, ὁ τὸ ἐνεργητικὸν μᾶλλον καὶ βουλευτικὸν τοῦ ἀνθρώπου τονίζων, μὲ διέπουσαν ἀρχὴν τὴν *αὐτενέργειαν*, καὶ ὁ τῶν μαθητικῶν κοινότητων, μὲ τὴν συνυποτρέχουσαν τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς τάσιν, ὁ τὸ συναίσθημα μᾶλλον καὶ τὸ τῆς συναδελφώσεως ἐν τῇ ἐργασίᾳ τονίζων πνεῦμα, μὲ διέπουσαν ἀρχὴν τὴν *αὐτοδιοίκησιν καὶ ἀλληλεγγύην*. Ὁ τελευταῖος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς φορεὺς τῆς ζητουμένης ὑπ' ἄλλων σήμερον *πολιτειακῆς ἀγωγῆς*, ἐκείνης δηλ. ἣτις θέτει τὴν σχολικὴν μόρφωσιν καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας.

Οὕτω τὸ Σχολεῖον γενικῶς, ὡς προῖδὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐξελισσόμενος ὄργανισμός, παρατηρεῖ τις ὅτι, ἐν ᾧ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ πολιτισμοῦ, καθίσταται ἅμα καὶ μέσον διατηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως, τούτου, παράγων δηλ. πρὸς κτῆσιν καὶ πραγματοποιήσιν μελλοντικῶν σκοπῶν, ὑψηλοτέρων τάσεων ἢ ἐπιποθήσεων τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δὲ Παιδαγωγικὴ, ὡς ἐφηρμοσμένη Φιλοσοφία, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἐκδοχὴν μεταδίδουσα τὸν ἐκάστοτε πολιτισμὸν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ἐγγυτέρας ὀφείλει νὰ ἐξευρίσκη μεθόδους καὶ μέσα πρὸς ἐκμαίευσιν ὄλων τῶν ἐν ἀνθρώποις φύσει ἐγκειμένων δυνάμεων καὶ ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν πρὸς περαιτέρω πάντοτε προώθησιν καὶ προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Μόνον διὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὄλων τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐμφύτων προδιαθέσεων καὶ δυνατοτήτων, ὅχι μόνον τῶν τοῦ γνωστικοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ συναισθηματικοῦ

καὶ βουλευτικοῦ, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ὠραιότερον ἰδεῶδες διὰ τὴν Ἀνθρωπότητα, ἰδεῶδες πάντως ἐφικτόν, διότι τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ ὑπόσχεται ἡ φυσικὴ προοίκισις τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους. Ἄλλ' ἐν τῇ μεταβατικῇ ταύτῃ περιόδῳ, εἰς ἣν εὐρισκόμεθα, πάντα τὰ ἀνωτέρω περὶ τὴν νέαν μορφήν τοῦ Σχολείου γινόμενα δύνανται ἀπλῶς νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς μέσα, ὡς μέθοδοι πρὸς κτῆσιν ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἐπιποθεῖ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις γενικῶς καὶ πρὸς ὃ βαδίζει βραδυποροῦσα ἢ φύσις ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἄν δὲ τὰ νέα ταῦτα μέσα εἶναι ἄρκετὰ ἢ θὰ εὐρεθῶσιν ἐπαρκῆ, τοῦτο θὰ δείξῃ τὸ μέλλον. Τέρμα ὅμως τῆς ἀγωγῆς δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι ταῦτα, οὔτε ἡ πολιτειακὴ ἀγωγή οὔτε τὰ σχολεῖα τῆς ἐργασίας οὔτε αἱ συνεργαζόμεναι κοινότητες καὶ ἡ παραγωγή καθ' ἑαυτήν. Πρὸς τίνα σκοπὸν πάντα ταῦτα; Δύνανται βεβαίως νὰ πολλαπλασιάσωσι τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐκλεπτύνωσι μάλιστα αὐτήν, ἀλλ' ἡ ζωὴ ἔχει καὶ τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖόν της! Ἡ ζωὴ ὡς κίνησις, ὡς ἐνέργεια, ζητεῖ νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τι ἰδεῶδες *ἠθικόν*. Ὡς λειτουργία καὶ πράξις τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐπιζητεῖ τὴν ἐξάγνισιν καὶ κάθαρσιν, τὴν λύτρωσιν αὐτῆς ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιθέσεων, ἐκ τῶν δεσμῶν τῶν φυσικῶν ὁρμῶν ἢ τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος, τρέπεται πρὸς ἓνα συντονισμὸν τούτων καὶ *ἀρμονικὴν ἐνότητα* πραγματικὴν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ. Ἐν ᾧ ὁρμᾷ ἀπ' ἐνὸς καὶ κλίνει ἐξ ἰδίας ἀναγκαιότητος ἢ αἰωνία λειτουργία τοῦ Σύμπαντος πρὸς ζωὴν καὶ ὑπαρξιν, πρὸς ὑλοποίησιν, διὰ μέσου καὶ ἐκ τοῦ μέσου τῆς Φύσεως ἀνακύπτει βαθμιαίως τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον καὶ μεταλλάσσει τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς στρέφει ὀπίσω πρὸς τὴν Ἰδέαν. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὴν καμπὴν τῆς ἀλλαγῆς ταύτης.

ΕΝΤΑΣΙΣ ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑΤΩΝ

Τὸ ἀπασχολοῦν σήμερον ἀπὸ περιοπῆς τὴν σύγχρονον Παιδαγωγικὴν πρόβλημα εἶναι, τὸ πῶς θὰ παρασκευάσῃ τοὺς λαοὺς εἰς μίαν συνεννόησιν, εἰς ἓν ὀργανικὸν σύνολον εὐτακτον, εὐμουσον καὶ εὐρυθμον, δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ συμπαθείας καὶ ἀλληλεπιδράσεως συνδεόμενον, ἵνα κατορθωθῇ ἡ ἀνωτέρα διαμόρ-

φωσις τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐπιποθεῖ ἤδη ὁ κόσμος, ἡ Ἀνθρωπότης. Πῶς θὰ σφυρηλατηθῇ μὲ ἄλλας λέξεις τὸ **διεθνὲς ἠθικὸν αἰσθητήριον**, διὰ νὰ κατορθωθῇ ὅλως φυσικῶς εἰς ἀληθῆς ἐκ τῶν ἔνδον προερχόμενος «Συνασπισμὸς—ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν». Καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τούτου ἔχει ἀνάγκην πρῶτιστα πάντων νὰ κάμῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ παύσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἄτομον μεμονωμένον, δ' ἑαυτὸν μόνον ζῶντα καὶ ἐργαζόμενον, κέντρον περὶ ὃ στρέφεται ἡ κίνησις τοῦ κόσμου. Νὰ διδάξῃ αὐτὸν ὅτι κέντρον εἶναι τὸ μεγαλύτερον ὠργανωμένον Ὅλον, οὗτινος αὐτὸς ἀποτελεῖ μέρος, κύτταρον, μέρος ἀναπόσπαστον συνδεόμενον μετὰ τοῦ Συνόλου τούτου δι' ἀρρήκτων δεσμῶν. Περαιτέρω νὰ διδάξῃ αὐτὸν ὅτι καὶ τὸ Ὅλον τοῦτο, εἰς ὃ ἀνήκει, δὲν εἶναι αὐτοτελὲς ἀπολύτως, ἀλλὰ συνεξηρητημένον καὶ ἐπομένως ἔχει τὸν προορισμὸν οἴκοθεν νὰ ρυθμίζῃ ἐν τῇ αὐτοτελείᾳ τούτῃς κινήσεις αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως γενικῶς καὶ νὰ κατευθύνῃ αὐτὰς περὶ τὸ εἶδος ἢ τὴν ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος. Διότι ἡ κίνησις αὕτη ὅπως εἰς τὰ ἄτομα οὕτω καὶ εἰς νὰ ἔθνη εἶναι διττή τις, περὶ ἑαυτὰ καὶ περὶ τὸ Σύνολον. Διὰ τῆς πρώτης ἕκαστον τούτων ὡς Ὅλον αὐτοκαλλιεργούμενον καὶ αὐτοπαιδευόμενον τείνει βαθμηδὸν νὰ ἐξελιχθῇ μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοζήλων του **εἰς προσωπικότητα ἠθικὴν καὶ ἀπαραβίαστον**, διὰ δὲ τῆς δευτέρας τὸ μὲν ἄτομον νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν Πολιτείαν, ἧς ἀποτελεῖ μέρος ἀναπόσπαστον, ἡ δὲ πολιτεία πάλιν ὡς Σύνολον—μέσον νὰ προσαρμοσθῇ, νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν **Ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος**. Ὅφείλει καὶ ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπαχθῇ καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτήν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πραγμάτωσιν μιᾶς ὀργανώσεως τῆς Ἀνθρωπότητος, μιᾶς **διεθνοῦς ἢ πανεθνοῦς ἀλληλεγγύης**, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς ἀλληλεπιδράσεως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης καὶ ἀμοιβαίας συμπαθείας καὶ ἁρμονικῆς συνεργασίας καὶ εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τῆς χειραγωγήσεως εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν καθυστερούντων εἰς τοῦτον ὑπὸ τῶν δυνατοτέρων. (Ἐντολαί, κοινωνικὸς προορισμὸς τῶν Πολιτειῶν ἢ τῶν Ἐθνῶν).

Εἰς μίαν στιγμὴν πόνου καὶ συντριβῆς, ἐν μέσῳ μιᾶς τετραετοῦς ἐρυθρᾶς νυκτὸς σπαραγμοῦ καὶ ἀλληλεξοντώσεως τῶν ἐν

ἀνθρώποις φύλων, μὲ τὴν τρίχα ἀκόμη ἠνωρθωμένην ἐκ τῆς φρίκης, συγκλονισθεῖσα ἐκ θεμελίων ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀπογνώσεως ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὠραματίσθη! Συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς **Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν**. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐνότητα ἦνοιξε. Καὶ ἐστήριξεν αὐτήν, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐν ἀρχῇ ἐπὶ τοῦ ἀρνητικῶς ἠθικοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ Δικαίου. Ὁ παιδαγωγικὸς κόσμος δὲν χειροκρότησε. Θὰ χειροκροτήσῃ τότε μόνον, ὅταν μεταβῇ αὕτη ἐπὶ τοῦ θετικῶς ἠθικοῦ τῆς ἐδάφους. Ἡ διπλωματία, ἢ πολιτικὴ δύναται νὰ γίνεταί ὄργανον τῶν ἀκολάστον ὀρέξεων καὶ τυφλῶν ὁρμῶν τῶν λαῶν, ἢ Παιδαγωγικῆ ὁμως, ὡς ἐπιστήμη, δὲν πρέπει νὰ παύσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς, οὐδὲ θὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα. Διότι παρὰ τοῖς λαοῖς φύσει ὑπάρχει καὶ τὸ «βέλτιον», ἢ ἀγαθὴ μερὶς τῆς ὁποίας χρῆσις ἀκόμη δὲν ἐγένετο, τοῦναντίον ἔχει περιπέσει εἰς ἀτροφίαν. Ἡ παιδαγωγικὴ, ὡς συγκεκριμένη πλέον ἢ ἐφηρμοσμένη Φιλοσοφία κατὰ τὴν νεωτέραν ἀντίληψιν, πρέπει καὶ ὀφείλει ὡς ἐπιστήμη νὰ ζητήσῃ τὴν χειραφέτησίν της!

Ἠκούσθησαν ἀπὸ πολλοῦ τὰ προανακρούσματα μιᾶς τοιαύτης κινήσεως. Οἱ ἐξέχοντες ἀντιπρόσωποι τοῦ παιδαγωγικοῦ κόσμου συνῆλθον τῷ 1908 εἰς Λονδίνον, τῷ 1912 εἰς Χάγην καὶ τῷ 1922 ὑπερμεσοῦντος τοῦ Ἰουλίου εἰς Γενεύην, ἵνα ἐξετάσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο πρόβλημα, εἰς ὃ προσήραξεν ἡ Παιδαγωγικὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἐκεῖ ἐτέθησαν πρὸς ἔρευναν καὶ συζήτησιν τὰ ἑξῆς ζητήματα: «Τὸ πνεῦμα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ (ὑπὸ τὴν νέαν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐκδοχὴν) καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἱστορίας», «ἡ διεθνὴς ἀλληλεγγύη καὶ ἡ ἀγωγή». Περαιτέρω: «Πῶς δύναται νὰ συνδυασθῇ τὸ πολιτικὸν ἢ ἐθνικὸν ἰδεῶδες πρὸς τὸ τῆς συναδελφώσεως τῶν Ἐθνῶν πνεῦμα», «ἐν τίνι σχέσει καὶ ἀλληλεξαρτήσῃ εὐρίσκεται ὁ ἐθνικισμὸς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος». Ἐκ τῶν γενομένων συζητήσεων προέκυψεν, ὅτι ἡ πορεία τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ. Κατὰ φυσικὴν σειρὰν ὁ **ἄνθρωπος** πρέπει νὰ προηγηθῇ τοῦ **πολίτου**, ὁ δὲ καλὸς πολίτης τοῦ **κοσμοπολίτου**. Οὔτε ὡς ἄτομον μόνον αὐτοτελὲς καὶ μεμονωμένον ἐν τῷ κενῷ πρέπει νὰ μορφωθῇ ὁ ἄνθρωπος, εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ κελύφους τοῦ ἐγωῖσμοῦ του συσπειρούμενος,

οὔτε ὡς πολίτης μόνον, ἐντὸς τοῦ μεγαλυτέρου κελύφους τῆς ἑαυτοῦ Πατρίδος πάνοπλος μὲ ὑποζέουσας τὴν χολὴν βλοσυρῶς κινούμενος, πάντα δὲ τὰ ἐκεῖθεν τῶν τειχῶν αὐτῆς αὐτάδελφα καὶ συλλειτουργὰ ἐν τῷ πολιτισμῷ στοιχεῖα θανασίμως μισῶν καὶ ἀποστρεφόμενος, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἄνευ τῶν προηγουμένων ἐνδιαμέσων σταθμῶν ἀμέσως καὶ δι' ἄλματος ὡς κοσμοπολίτης εἶναι δυνατόν νὰ μορφωθῇ.

Ἄς ἐπιχειρήσωμεν νὰ εἰσέλθωμεν βαθύτερον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ περιπλόκου τούτου ζητήματος ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ :

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΕΑΝ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ

Ἡ ἀγωγή ὀφείλει βεβαίως νὰ ἔχη μίαν κοινὴν βάσιν διὰ τὰ ἕκτα τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκείας. Τοιαύτην δὲ κοινὴν βάσιν παρέχει ἡ **γενικὴ μόρφωσις**, ἡ ἔχουσα σκοπὸν νὰ ἀναπτύξῃ γενικῶς τὰς ἱκανότητας καὶ ἐμφύτους προδιαθέσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ εἰσαγάγῃ ταυτοχρόνως αὐτὸν γενικῶς εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας του.

Ὁ μόνος κλῆρος, ὅστις ἔλαχεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ἡ δημιουργία πολιτισμοῦ διὰ τῆς ἐξελίξεως ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς εἰς τὸ maximum τῆς ἐντάσεώς των. Πολιτισμὸς σημαίνει ἐν πρώτοις ἐκτύλιξιν, καλλιέργειαν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Τὸν πολιτισμὸν ἐννοοῦμεν ὑπὸ διττὴν κατεύθυνσιν ἐξελισσόμενον, ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν. Ἡ πρώτη ἀποτελοῦσα τὸν ἐξωτερικὸν ἢ διανοητικὸν πολιτισμὸν ἐκδηλοῦται ὡς πρόοδος εἰς τὰς Ἐπιστήμας καὶ Τέχνας, ἡ δευτέρα ἀποτελοῦσα τὸν ἐσωτερικὸν ἢ ἠθικὸν πολιτισμὸν ἐκδηλοῦται ὡς πρόοδος εἰς τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Θρησκείαν. Διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐξυπηρετεῖ αὕτη ὑψηλοτέρους σκοποὺς τοῦ Σύμπαντος. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ τῆς ἐν χρόνῳ πλησιεστέρας, οὕτως ὥστε ἕκαστον σημεῖον χρόνου δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀποκορύφωσις μὲν ὅλων τῶν προηγουμένων ἐπὶ τούτῳ λειτουργιῶν, βάσις δ' ἅμα ὅλων τῶν ἐπομένων. Ὁ ἀνθρώπος ὡς φορεὺς ἢ ὄργανον τοῦ Σύμπαντος ἐν τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπειδὴ

δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς ὅ,τι δύναται νὰ γίνῃ, ἔχει ὅμως τὴν δυνατότητα καὶ ὀφείλει νὰ γίνῃ ὅ,τι δυνάμει αἱ ἔμφυτοι αὐτοῦ προδιαθέσεις ὑπόσχονται (μόλις ἐντεῦθεν λαμβάνει ἔννοιαν ἡ ἀγωγή) πρέπει βεβαίως, διὰ νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τοῦτον, νὰ γνωρίσῃ πρῶτον αὐτὸν γενικῶς. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐπιδιώκει καὶ ἡ γενικὴ μόρφωσις. Ζητεῖ νὰ εἰσαγάγῃ διὰ τῶν ποικίλων μαθημάτων ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τοῦ ἐπιστητοῦ γενικῶς τὸν τρόφιμον εἰς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ἀξίας καθόλου τοῦ πολιτισμοῦ, ἵνα δυνηθῇ οὗτος νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν προαγωγὴν τούτου, ἀναπτύσσων καὶ ἐκμεταλλευόμενος πάσας πάντοτε τὰς ἱκανότητας καὶ ἔμφυτους προδιαθέσεις του μέχρι τοῦ ἀκροτάτου σημείου τῆς ἐντάσεώς των. Ἄλλ' ἐν ᾧ ἡ γενικὴ μόρφωσις εἰσάγει αὐτὸν εἰς τὸν πολιτισμὸν καθ' ὕλην, ἀναπτύσσει συγχρόνως καὶ ὀξύνει γενικῶς τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις καὶ δεξιότητας κατ' εἶδος. Πᾶν ὅ,τι **δυνάμει** ἐν τούτῳ ὑπάρχει καθιστᾷ αὐτὸ **ἐνεργεία**, ἵνα ἀποκαλυφθῇ ἢ μετέπειτα κλίσις τοῦ παιδὸς καὶ ἐξειδικευθῇ, εἰς ὃ ἐπάγγελμα εἶναι προωρισμένος καὶ δι' οὗ εἶναι κεκλημένος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας του. Διὰ τοῦτο ἡ ὀρθὴ ἔννοια τῆς γενικῆς μορφώσεως ὡς καὶ ἡ λέξις δηλοῖ ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι παρέχει τὴν εὐρείαν βάσιν, ἐφ' ἧς θὰ κινηθοῦν ζωογονούμεναι καὶ ἐμψυχούμεναι ὅλαι αἱ ἔμφυτοι ψυχοφυσικαὶ δυνάμεις, ὅλαι αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις καὶ δεξιότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ τεθοῦν εἰς λειτουργίαν. Πρέπει ἐπομένως νὰ ἔχῃ τόσῃν εὐρείαν βάσιν, ὅση εἶναι ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ πρὸς καλλιέργειαν ὅλας τὰς ἔμφυτους προδιαθέσεις του. Ἡ γενικὴ μόρφωσις κατ' ἀνάγκην προηγεῖται καὶ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν εἰδικὴν ἢ ἐπαγγελματικὴν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὰ εἰδικὰ ἢ ἐπαγγελματικὰ Σχολεῖα, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, Πολυτεχνεῖον, Διδασκαλεῖον κτλ. Οὐδὲν ὠραιότερον, εὐτακτότερον καὶ σκοπιμώτερον τοῦ νὰ χρησιμοποιῶνται οὕτω ἐν τινι ὀργανωμένῃ κοινωνίᾳ αἱ ἀνθρώπιναι δυνάμεις μᾶλλον προμεμελετημένως καὶ ἥττον ἀνεπιτυχῶς πρὸς κτῆσιν τοῦ κοινοῦ ἰδεώδους !

Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἡ γενικὴ μόρφωσις φέρει καὶ **ἀνθρωπιστικὸν** σκοπὸν, διότι ἀναπτύσσει τὸ σύνολον τῶν χαρακτηριζόντων εἰδικῶς τὸν ἀνθρώπον γνωρισμάτων· ἐπομένως ἐξανθρωπίζει, ἀναπτύσσει καὶ ἐξευγενίζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἀνθρώπι-

νον σύνολον γενικῶς προάγουσα τοῦτο εἰς προσωπικότητα. Οὕτω κατὰ τὸ περιεχόμενον ἢ τοὺς μερικοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς πρέπει πρῶτον νὰ ἀναπτύξη αὕτη ἐν τῷ ἀτόμῳ μίαν **ὀρθὴν καὶ σταθερὰν βούλησιν** (εὐθυβουλίαν). Ἐὰν πᾶσα ἀγωγή χαρακτηρίζεται κατὰ τελικὸν λόγον ὡς ἀγωγή κυρίως τῆς βουλήσεως, τὴν ὀρθὴν ταύτην βούλησιν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὡς συγκέντρωσιν καὶ ἐνεργὸν κατεύθυνσιν τοῦ ἐνεργητικοῦ τοῦ ἀνθρώπου τελείως πρὸς τὴν Ἰδέαν, τελείως πρὸς τὸ Καθῆκον, πρὸς τὴν Ἰδέαν Πρέποντος. Ὡς μερικὴ βούλησις δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν γενικὴν, τὴν ἀνωτέραν, τὴν διέπουσαν τὸ Σύνολον, ἧς φορεὺς εἶναι ἡ Ἀνθρωπότης. Δεύτερον· ὀφείλει νὰ ἀναπτύξη μίαν **ὀρθὴν καὶ πεφωτισμένην συνείδησιν** (εὐσυνειδησίαν), ἧ ἔστι τὸ ἠθικὸν ἐκεῖνο αἰσθητήριον, ἵνα ὄχι μόνον βούλεται, ἀλλὰ καὶ νὰ αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὴν φωνὴν τῆς Ἰδέας, νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν φωνὴν τοῦ Καθῆκοντος, διὰ νὰ δύναται ἡ βούλησις του ἄνευ πολλῶν ταλαντώσεων νὰ προσανατολίζεται ὡς ἄλλη μαγνητικὴ βελόνη σταθερῶς πάντοτε πρὸς τὸ ἀγαθόν. Πόσοι ἐκ τῆς ἑλλείψεως τούτου πλανῶνται, αὐταπατῶνται, παραπέθονται καὶ ὕστερον μετανοοῦν ! Τρίτον· ὀφείλει νὰ ἀναπτύξη μίαν **ὀρθὴν καὶ εὐθειαν κρίσιν** (εὐθυκρισίαν), ἵνα δύναται ἐν τῷ βίῳ του νὰ ἐκτιμᾷ ἀξίας καὶ περιστάσεις καὶ λαμβάνῃ τὴν πρέπουσαν ἐκάστοτε στάσιν ἐναντι αὐτῶν. Μὲ ἄλλας λέξεις πρέπει διὰ τοῦ γνωστικοῦ νὰ γνωρίσῃ τὸν πραγματικὸν κόσμον καὶ τὴν λειτουργίαν του, νὰ λάβῃ μίαν ἔννοιαν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀτόμου του ἐν σχέσει πρὸς αὐτόν, διὰ νὰ δρᾷ πάντοτε κατὰ σταθερὰς ἀρχὰς ὀρθῶς καὶ ἀποφασιστικῶς. Τέταρτον· τέλος ἡ γενικὴ μόρφωσις ὀφείλει νὰ ἀναπτύξη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῶν ἐφαρμογῶν καὶ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν **ικανότητα τοῦ δύνασθαι**, ἵνα τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς σκέψεις του κατορθώσῃ νὰ μεταβάλλῃ εἰς πράξεις. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος μορφωθῇ οὕτω ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν κατὰ τὰς ἀρχετύπους αὐτοῦ δυναμικότητας, τὴν θεωρητικὴν, τὴν αἰσθητικὴν, τὴν ἠθικὴν καὶ σωματικὴν, τότε θὰ ἐκκολαφθῇ ἐκ τοῦ δυναμικοῦ πυρῆνός της ἡ ἄρμονικὴ αὐτόνομος προσωπικότης, ἕτοιμος νὰ τεθῇ εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας της, νὰ ἐναρμονισθῇ ἐνσυνειδήτως καὶ ἐλευθέρως πλεον πρὸς τὰς ἐκπολιτιστικὰς κινήσεις

τῆς Πατρίδος τῆς. Ὡς δὲ μία ἀνθρακιά τόσῳ γίνεται ἰσχυροτέρα καὶ ἀκτινοβολεῖ θερμότητα καὶ λάμπιν μεγαλυτέραν ὅσῳ ἐρυθρότεροι καὶ ἰσχυρότεροι εἰς θερμότητα εἶναι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν ἀνθρακες, οὕτω καὶ ἡ Πατρίς.

Ἡ γενικὴ μόρφωσις περαιτέρω ἐκπληροῖ καὶ *κοινωνικὴν ἐκπολιτιστικὴν ἀνάγκην*, ἐφ' ὅσον ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ ὄργανισμὸν ἢ καλύτερα ὀργάνωσιν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ δὴ βουλήσεων, ἔνωσιν καὶ συντογισμὸν αὐτῶν πρὸς ἓνα ὠρισμένον σκοπὸν ἀποτελοῦντα τὸ κοινὸν τέρας τῶν προσπαθειῶν, τὸ κοινὸν ἰδεῶδες αὐτῆς. Ἐκπληροῖ ἐκπολιτιστικὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην, διότι φέρει εἰς ἐπαφὴν τὰς ψυχικὰς ταύτας τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων δυνάμεις, τὰς σκέψεις, τὰς ἰδέας, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς βουλήσεις, συντονίζει καὶ προσδίδει τὸν παλμὸν τῆς κινήσεως καὶ κατευθύνσεως πρὸς τὸ ὑπεράνω ὅλων κοινὸν ἢ γενικὸν συμφέρον, πρὸς τὸ ἰδεῶδες ἢ τὰ ἰδεώδη τῆς Ὀλότητος. Πῶς ἄλλως ἠδύνατο νὰ δημιουργηθῆ καὶ νὰ σφυρηλατηθῆ ὁ κοινὸς οὗτος συνεκτικὸς δεσμός, ἡ λεγομένη *συνείδησις τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος* ; Κατὰ τίνα τρόπον ἕκαστον ἄτομον, μέλος ἑνὸς κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, θὰ ἐλάμβανε συνείδησιν τῆς ἐνότητος ταύτης καὶ ὅτι εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ ζήσῃ ἐντὸς διὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ Συνόλου τούτου ; Πῶς θὰ ἐγίνετο σάραξ ἐκ τῆς σαρκὸς του καὶ ὄστουν ἐκ τῶν ὀστέων του ἡ ἰδέα, ὅτι ὅταν εὐτυχῆ τὸ Σύνολον τοῦτο θὰ εὐδαιμονῆ καὶ αὐτός, ἐὰν δὲ τοῦτο κακοδαιμονῆ θὰ πάσχη καὶ αὐτός ;

*
* *

Ἄλλ' ἡ Ἀνθρωπότης εὐρίσκεται κατατεταμημένη εἰς μικροτέρας Ὀλότητας, λαούς, ἔθνη, πολιτείας κλπ. μὲ ἴδιον ἑκάστη πολιτισμὸν. Ἐνεκα τούτου ἐγείρεται ἡ ἀπαίτησις, ὅπως ἡ γενικὴ μόρφωσις φέρῃ καὶ ἰδιαίτερόν τινα χαρακτῆρα παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας λ. χ. πρέπει νὰ εἶναι ἐλληνοπρεπής· κατ' ὀκολουθίαν καὶ διὰ τοὺς Γάλλους γαλλοπρεπής, διὰ τοὺς Ἀγγλοὺς ἀγγλοπρεπής καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς δι' ἓνα ἕκαστον ἔθνοπρεπής. Καὶ ἡ ἀπαίτησις αὕτη συμπίπτει μὲ τὰς ἀξιώσεις καὶ τὸ πνεῦμα εἰς τι σημεῖον τῆς θουλουμένης σήμερον

«πολιτειακῆς ἀγωγῆς». Πῶς ὅμως δύναται νὰ δικαιολογηθῆ ἀπὸ περιοπῆς μία τοιαύτη ἀπαίτησις ; Νὰ ἀρνηθῆ τις τὸν ὅρον τοῦτον τῆς γενικῆς μορφώσεως εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον. Πῶς λοιπὸν δύναται νὰ συμβιβασθῆ μὲ τὰς ἀκροτάτας ἐπιποθήσεις καὶ κατευθύνσεις τῆς ἐξελισσομένης παγκοσμίου ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος; Τίνα μερικὸν σκοπὸν φέρει ;

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦνωσε τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἔθνη, εἶναι ἡ συνείδησις τῆς αὐτῆς καταγωγῆς, τῆς αὐτῆς γλώσσης, τῶν αὐτῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Ἡ συνείδησις αὕτη ἀφήνει σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἀναπτυχθῆ ψυχολογικῶς ἐν κοινὸν συναίσθημα ὡς συνεκτικὸν δεσμὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τούτων, τὸ συναίσθημα τῆς *ἐθνικῆς ὁμογενείας* κατὰ τὴν Κοινωνιολογίαν ἢ τὸ τῆς *συνειδήσεως τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος* κατὰ τὴν Πολιτικὴν. Ἐκ τοῦ συναισθήματος τούτου ἀναπτύσσεται, βαθμηδὸν ἐξεγειρομένη μία κοινὴ ὁρμὴ καὶ τάσις τοῦ Συνόλου τούτου, τὸ νὰ θέλῃ δηλ. νὰ ζήσῃ ὡς Σύνολον. Αὕτη εἶναι ἡ *ὁρμὴ τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυντηρήσεως*, ἀνάλογος πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ὀργανισμοῖς παραπλησίαν ὁρμὴν. Ἡ ἀρχοειδῆς αὕτη μορφή μιᾶς σκοτεινῆς βουλήσεως ἐν ἀρχῇ ἐξελισσομένη σὺν τῷ χρόνῳ μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοσπόνδων καὶ ὁμορρίζων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, προσλαμβάνουσα δηλ. συνείδησιν καὶ ἐπίγνωσιν ἀνωτέρων σκοπῶν, διαμορφοῦται βαθμιαίως εἰς *βούλησιν πρὸς ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν ἢ ἐλευθερίαν*. Θέλει τότε ἡ Ὀλότης αὕτη ὄχι μόνον νὰ ζήσῃ, ἀλλὰ νὰ ζήσῃ ἐλευθέρα ! Καὶ θεωρεῖται ἡ ἐθνικὴ ἐλευθερία μέγα ἀγαθὸν παρὰ τοῖς λαοῖς, τὸ ὑψιστον, ἐφ' ὅσον ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ αὐτοδημιουργηθῆ λαός τις, νὰ κάμῃ δηλ. τελείαν ἐκτύλιξιν καὶ χρῆσιν ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ φύσει ἐγκειμένων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων, ἐπ' ἀγαθῷ βεβαίως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ εἴδους. Ἡ ζωὴ εἶναι ἐνέργεια, κινήσις μὲ κατευθύνσιν καὶ τρέπεται οὐχὶ ἐξ ἀπλῆς αὐταρεσκείας πρὸς ἐλευθερίαν, ἀλλ' οἴκοθεν. Διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι ιδιότης τοῦ πνεύματος τείνοντος νὰ ἀπαλλαγῆ ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ ζωὴ μόνον ἐλευθέρα διατελοῦσα δύναται τελείως νὰ ἐκφάνῃ τὴν ἑαυτῆς ὑπόστασιν καὶ ἰδιορρυθμίαν. Δούλη μένουσα ἐξαλλάσσεται καὶ συμπύσσεται. Ἐλευθέρα λοιπὸν διατελοῦσα ἡ Ὀλότης.

ὡς ἐν μεγαλύτερον συγκρότημα τῆς ζωῆς, ἄνευ φραγμῶν καὶ περιορισμῶν καὶ πιέσεων ἐξωτερικῶν αὐτοδημιουργουμένη καὶ ἀναπτύσσουσα ὅλας τὰς φυσικὰς αὐτῆς δυνατότητας καὶ ἰδιορρυθμίας καὶ συντονίζουσα αὐτὰς πρὸς τι ἀφήνει νὰ ἐκδηλωθῇ σὺν τῷ χρόνῳ ὁ γνήσιος αὐτῆς **ἐθνικὸς χαρακτήρ**, ὡς ἔμμορφον σύνολον ἀνεπτυγμένων καὶ τελείως πλέον καλλιεργημένων καὶ συντονισμένων ἰδιοτήτων καὶ βουλήσεων. Μὲ ἄλλας λέξεις διαμορφοῦται εἰς **προσωπικότητα συλλογικὴν**, οὕτως εἶπειν, καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι κεκλημένη ἐν τῇ ἰδιορρυθμίᾳ της νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ παγκόσμιον ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τῆς Ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν παραγωγὴν δηλονότι στοιχείων, ὧν ἔχει ἀνάγκην αὕτη πρὸς τελειοποίησίν της. Θὰ συνηχῇ ὡς δευτερεύων τις τόνος περὶ τὸν βασικόν.

Τὴν βάσιν ὅμως τούτων τῶν ἀγαθῶν—διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐθνικὴν μόρφωσιν—ἀποτελεῖ πάντοτε τὸ συναίσθημα τῆς **ἐθνικῆς ὁμογενείας**. Καὶ ἐὰν εἰς τινα ἐθνότητα χαθῇ ἢ χαλαρωθῇ πῶς τοῦτο, τότε ἡ Ὀλότης αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ ἀσφαλῶς θὰ ὑποδουλωθῇ εἰς ἄλλους λαούς. Ὅπου ὅμως εἶναι ζωηρόν, ἔκει εἶναί τις ἔτοιμος διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ εὐτυχίαν τῆς Ὀλότητος, τῆς Πατρίδος του, νὰ προσφέρῃ πᾶσαν θυσίαν. Τοῦτο εἶναι μία ἱστορικὴ ἀλήθεια. Πῶς κατορθώθη ὅμως, ὥστε τὸ ἄτομον νὰ ἐξέλθῃ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ του, νὰ φρονηματισθῇ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ μίαν Ὀλότητα, ἣτις λέγεται Πατρίς ἢ Πολιτεία, καὶ νὰ θυσιάσῃται δι' αὐτήν ; Πῶς κατορθώθη νὰ θραυσθῇ τὸ σκληροπαγὲς κέλυφος τοῦ ἀγρίου ἐγωϊσμοῦ του καὶ νὰ θέσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἰδεωδῶν τῆς Πατρίδος ; Διὰ τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως βεβαίως καὶ τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ἐπροπονεῖτο ἡ ψυχὴ (τὸ ἄγριον Ἐγὼ) τοῦ πρωτογόνου καὶ ἐν ἀγέλαις βιοῦντος ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ οἰκογένειαν καὶ συνταύτιση τὴν τύχην του πρὸς αὐτήν, εἰς τὸ νὰ εὐρυνθῇ ἢ καρδιά καὶ ἐπεκταθῇ ἢ ἀγάπη του μέχρι τῶν περάτων τοῦ κύκλου τῆς οἰκογενείας του. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν ταύτην συνετέλεσε καὶ ἡ ἐθνικὴ μόρφωσις κατὰ τὸν διάμεσον τοῦτον μακρὸν σταθμὸν τῆς ἐποχῆς τῶν Πατρίδων. Ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν φυσικὴν πορείαν ἐν ᾧ ζητεῖ ὡς εἰδικὴ παρ' ἐκάστῳ λαῷ κατεύθυνσις τῆς γενι-

κῆς μορφώσεως νὰ προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἰδιόρρυθμον φύσιν ἐκάστου λαοῦ, ἐν ᾧ εἰσάγει τὸν τρόφιμον εἰδικῶς εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας του, προπαιδεύει συγχρόνως τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου, εὐρύνει τὴν συνείδησιν καὶ τὴν καρδίαν, ἵνα ἀγαπήσῃ, ἵνα περιλάβῃ ἐντὸς αὐτῆς τὸ συμφέρον καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς Πατριδος, εἰς ἣν ἀνήκει, καὶ διδάσκει τὰ καθήκοντά του πρὸς τὸ Ὅλον. Σφυρηλατεῖ μὲ ἄλλας λέξεις *τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος*, ἐξ ἧς προκύπτουν ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ.

Ἄλλ' εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Πατριδος ὁ τελικὸς σταθμὸς τῆς ζωῆς; Εἶναι ἡ Πολιτεία αὐτοσκοπὸς ἢ προπαρασκευαστικὸν στάδιον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἄρα μέσον πρὸς ἓνα σκοπὸν; Ἐὰν συμβαίῃ τὸ δεύτερον, τίς ὁ ἀπώτερος καὶ γενικώτερος οὗτος σκοπός, ἐν τίνι δὲ σχέσει καὶ ἀλληλεξαρτήσῃ εὐρίσκεται ὁ ἐθνικισμὸς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον;

Ἀνωτέρω ἐλέχθη ὅτι ἐκάστη Ἐθνότης ἢ Πολιτεία εἶναι προωρισμένη ὡς ἴδρυμα, ὡς ἀνωτέρα μορφή ἢ συγκρότημα τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς, ὡς ὄργανισμὸς ἐνιαῖος μὲ ἴδιον πολιτισμὸν, νὰ λάβῃ ἐνεργὸν ἐν τῇ ἰδιορρυθμίᾳ του μέρος εἰς τὴν παγκόσμιον κίνησιν τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν παραγωγὴν δηλονότι ἀγαθῶν, ὧν ἔχει ἀνάγκην ἡ Ἀνθρωπότης πρὸς τελειοποίησίν της. Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο μολονότι δὲν εἶναι σαφὲς καὶ ἐνσυνείδητον εἰς τὰς ἐπὶ μέρος Πολιτείας, ὑπάρχει ὅμως ἐν ἰσχύϊ καὶ διὰ τοῦτο φέρονται αὗται ἀσυνειδήτως πῶς πρὸς τοῦτο. Ἐκάστη Πολιτεία, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ ἐνότητα ἐν τῇ πολυειδίᾳ, πλαστούργημα τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς καὶ μέρος τοῦ ὄργανισμοῦ τῆς Ἀνθρωπότητος, ἐννοεῖται ὅτι θὰ ἐκπληρώσῃ τὸ κοινὸν τοῦτο ἰδεῶδες ὄχι μόνη της, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων αὐταδέλφων, συλλειτουργῶν, ὁμοζήλων καὶ ὁμοδιαίτων Πολιτειῶν. Ὁ γενικὸς σκοπός, ἂν ποτε ἐπιτευχθῆ, θὰ ἐπιτευχθῆ ὑπὸ τοῦ εἴδους, ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου τύπου συλλήβδην. Ἡ ἀλληλεξάρτησις αὕτη καὶ συνοχὴ τῶν ἐπὶ μέρος λαῶν μὲ ἴδιον καὶ γενικὸν ἢ διεθνῆ προορισμὸν καθιστᾷ φανερὰν τὴν διττὴν κίνησιν, ἣν εἶπομεν φύσει ἐκτελεῖ ἐκάστη Πολιτεία, ἥτοι περὶ τὸν ἄξονά της καὶ περὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐκάστη φέρει διττόν τινα προορισμὸν, κατ' ἀκολουθίαν εὐρίσκεται διαρκῶς ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπιταγὴν διττοῦ καθήκοντος: τοῦ *ἐξωτερικοῦ*, δι' οὗ προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσῃ

τάς σχέσεις καὶ τὰς κινήσεις τῆς καὶ νὰ συντονίσῃ τὰς δυνάμεις τῆς πρὸς τὰς τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν διατελεῖ ἐν ἀλληλεξαρτήσῃ, καὶ τοῦ **ἔσωτερικοῦ**, δι' οὗ προσπαθεῖ ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐξηθικεύσῃ ἑαυτὴν, ὅ ἐστι τὰ συνιστῶντα αὐτῆν μέλη, ἵνα βούλωνται καὶ πράττωσιν ἠθικῶς ὑπὸ ἐνιαῖον πάντοτε ἰδεῶδες. Ἐπιδιώκει δὲ τὸ δεύτερον τοῦτο προσωρινῶς μὲν διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Δικαίου, ὡς προβαθμίδος τοῦ ἠθικοῦ, ριζικῶς δὲ καὶ κατὰ τρόπον μόνιμον καὶ ἀσφαλῆ διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς παιδείας. Τὸ πρῶτον ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἔξω, τὸ δεύτερον πρὸς τὰ ἔνδον. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔσωτερικοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἔσωτερικοῦ. Διὰ τοῦτο ὅσῳ περισσότερο ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὸ ἔσωτερικόν, τὸ κατ' ἐξοχὴν καθῆκόν τῆς, τόσῳ διευκολύνει τὴν λύσιν τοῦ ἔσωτερικοῦ. Τὴν ἀναλογίαν ἄλλως τε ταύτην ἀναγνωρίζει ἤδη ὡς ἀρχὴν εἰς τὰς σχέσεις, αἵτινες διέπουσιν τὰ ἴδια αὐτῆς μέλη πρὸς ἄλληλα. Ὅσῳ δηλ. ἠθικώτερον καὶ εὖ ἠγμένον τὸ ἄτομον τόσῳ ἐξ οἰκείας βουλήσεως, καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄλλα εἶναι καλύτεραι δικαιοτέραι καὶ φιλανθρωπότεραι. Οὕτω ἡ Πολιτεία ἀναγομένη εἰς συλλογικὴν ἐλευθέραν προσωπικότητα, ἠθικὴν καὶ ἀπαραβίαστον, διὰ τῆς τελείας ἀναπτύξεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων τῆς, μὲ τὸν ἰδιόρρυθμον ἔθνικόν χαρακτῆρά τῆς καὶ τὸ βαθὺ συναίσθημα τοῦ ὑπευθύνου ἔναντι τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ὅτι δηλ. εἶναι συνυπεύθυνος διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἶναι κεκλημένη φύσει νὰ λάβῃ μέρος ἐνεργὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῆς συλλειτουργῶν καὶ συνυπευθύνων Πολιτειῶν. Ἡ ὑψηλὴ καὶ ἀθάνατος ρῆσις τοῦ Οὐίλσονος διδάσκοντος τοὺς πολιτικούς τῆς ἐν ἁμαρτίαις γηρασάσης Εὐρώπης, ὅτι «ἡμεῖς δὲν εἴμεθα κυρίαρχοι καὶ δυνάσται τῆς Ἀνθρωπότητος: ἀλλὰ βεβαίως ὑπηρετᾶται αὐτῆς», διαπιστοῖ ὅτι ἤρχισεν ἤδη νὰ ἀναβιβάζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως τὸ εὐαγγέλιον τῶν νέων ἰδεῶν. Οὐδέποτε ἰσχυρότερος κόλαφος ἔψαυσεν ἀπαλώτερον τὰς παρειὰς τῆς γάντιοφορούσης διπλωματίας. Οὐδέποτε ἡ ἀλήθεια ἐρράπισεν ἐπισημότερον τὸ ψεῦδος, εἰμὴ μόνον κατὰ τὸν μέγαν ἀντιφαρισαϊκὸν τοῦ Ἰησοῦ. Ὑπηρετᾶται βεβαίως καὶ διάκονοι τῆς Ἀνθρωπότητος, ὅχι ὅμως ὡς ἔχει σήμε-

ρον, ἀλλ' ὡς ἔπρεπε νὰ εἶναι, ὑπηρεταί ἐπομένως τῆς λειτουργίας αὐτῆς, τῆς ἐξελισσομένης καὶ ἐνσαρκουμένης Ἰδέας τῆς ἐν τῇ Γῆ, ἥθελέ τις προσθέσει εἰς συμπλήρωσιν τῆς ὑψηλῆς ταύτης φιλοσοφικῆς ἀληθείας.

Ἐπὶ τὴν ἐννοίαν ταύτην ἐξεταζομένη οἰαδήποτε ἐθνικὴ μὲν μορφοῦσι εἶναι χρησιμωτάτη, διότι προπονεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν διὰ μίαν ἀνωτέραν βαθμίδα πολιτισμοῦ. Ἀποτελεῖ, ὡς βλέπομεν, μερικὴν λειτουργίαν τῆς καθολικῆς ἀγωγῆς τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ τίθεται ἀφ' ἑαυτῆς πλέον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐκείνης, χωρὶς νὰ ἀποβάλλῃ καὶ τὴν σχετικὴν αὐτοτέλειάν της, ὅπως δὲν ἀποβάλλει αὐτὴν καὶ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν της, οἰαδήποτε μερικὴ φυσιολογικὴ λειτουργία ἐνὸς ὀργανισμοῦ. Εἰς τὴν γενικὴν μὲν μορφοῦσιν συναντῶνται καὶ θὰ συναντῶνται ὅλα τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα ὅλων τῶν λαῶν. Ἡ δὲ ἐθνικὴ μὲν μορφοῦσις ἐν τῷ καταμερισμῷ τῆς ἐργασίας ἀναλαμβάνει τὸ μερικὸν τοῦτο καθῆκον, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ ἐν τεμάχιον τῆς Ἀνθρωπότητος κατὰ τὰς ἰδιορρυθμοὺς προδιαθέσεις του, προσανατολίζουσα ὅμως τοῦτο πάντοτε πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰ ἰδεώδη ἐκείνης. Ἐν ᾧ δηλ. κάμνει χρῆσιν ἰδίας ἐπιδράσεως, ἰδίων μέσων καὶ μεθόδων κατὰ τὴν ἰδιορρυθμὸν πάντοτε φύσιν τοῦ λαοῦ, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται, ἵνα καλλιεργήσῃ, ὡς εἶπομεν, τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ δημιουργήσῃ διὰ βαθμιαίας συστηματοποιήσεως καὶ ἐνοποιήσεως τὰς ψυχικὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα, προασκεῖ ταυτοχρόνως τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ τούτου καὶ *ὀφείλει ἐνσυνειδήτως εἰς τὸ μέλλον νὰ προασκῇ καὶ προωθῇ πλήρη συμπαιθείας καὶ ἀγάπης καὶ ἠθικῆς δράσεως εἰς κίνησιν περὶ τὸ μέγιστον Σύνολον, περὶ τὴν Ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος.* Ὄφείλει δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον νὰ καθιστᾷ ἕκαστον λαὸν ἢ Πολιτείαν συνυπεύθυνον διὰ τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, συνυπόλογον ἐναντι τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Οἱ νέοι οὗτοι ψυχικοὶ δεσμοί, τὰ νέα συναισθήματα, τὰ ὅποια θὰ ἀναπτύξῃ ζωηρῶς ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαῶν θὰ καταστῶσιν οἱ στήμονες *τῆς διεθνοῦς ἀλληλεγγύης.* Ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς κατὰ ψυχολογικὴν ἀνάγκην πρόπει νὰ προηγηθῇ ἢ *συνείδησις* ἢ τὸ *συναίσθημα τῆς διεθνοῦς ὁμογενείας* ἢ ἄλλως τὸ διεθνὲς ἠθικὸν αἰσθητήριον. Θὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ἐδῶ ἡ πορεία τῆς φύ-

σεως. Τὸ συναίσθημα ἐθνικῆς ἐνότητος βαθμηδὸν θὰ ἐκτυλιχθῆ εἰς συναίσθημα τῆς διεθνοῦς ἐνότητος ἢ ὁμογενείας, ἐξ ἧς θὰ ἀπορρεύσωσι πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ, διεθνῆς ἀλληλεγγύη, παγκόσμιος ἠθικὴ διαμόρφωσις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἁρμονία, τελειοποιήσις.

Τὴν ἀνωτέραν ταύτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἀνωτέραν ταύτην διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς, ἣν ὀφείλει νὰ προπαρασκευάσῃ ἡ ἐθνοπρεπὴς τῶν διαφόρων Πολιτειῶν μόρφωσις καὶ ἀγωγή, ὑπόσχεται ἤδη ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προοίκισις, τὰ ἐν αὐτῇ τοῦλάχιστον ὑπάρχοντα ἀγαθὰ σπέρματα. Ἄλλὰ πρέπει νὰ γίνῃ πλήρης ἡ ἐκτύλιξις καὶ ἐκμετάλλευσις αὐτῶν. Ἡ Ἀνθρωπότης τότε ὄχι μόνον θὰ εἶναι ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ὠραία ! Καὶ τίς ἄλλος ὑψηλότερος προορισμὸς δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ ἐπὶ τῆς Γῆς; Ποῖον εὐγενέστερον ἐφικτὸν ἰδεῶδες δύναται νὰ ἐνσαρκωθῆ καὶ ἐξαντικειμενικευθῆ ὑπὸ μᾶλλον συγκεκριμένους τύπους; Ἴδου διατί ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή καὶ πᾶσα πολιτειακὴ ἀγωγή πρέπει νὰ καταλήγῃ εἰς μίαν ἀμοιβαίαν συμπάθειαν καὶ συνεννόησιν τῶν λαῶν στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως, ὥστε ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ξένου νὰ διορᾷ τις ἄλλην μίαν φορὰν τὸν ἑαυτὸν του, τὸν συνάνθρωπον φορέα τοῦ πολιτισμοῦ, ὃν ὀφείλει νὰ σέβηται καὶ ἐκλαμβάνῃ ἐπίσης ὡς σκοπόν, ποτὲ δὲ ὡς μέσον τῶν ἀκολάστων ὀρέξεών του. Διότι ἡ Πολιτειακὴ ἐνότης δὲν ἔχει ἀπόλυτον αὐτοτελῆ ὑπόστασιν. Οὔτε ἴδρυμα μὲ διέπουσαν ἀρχὴν τὴν «θέλησιν πρὸς δύναμιν» εἶναι, οὔτε κοινωνικὸν συγκρότημα μὲ «θέλησιν πρὸς εὐνομίαν καὶ τάξιν» μόνον, ἀλλ' εἶναι Medium μὲ θέλησιν πρὸς ἠθικὴν δρᾶσιν, μὲ θέλησιν πρὸς ἐσωτερικὴν ἢ ἠθικὴν ἐλευθερίαν, μὲ θέλησιν πρὸς προαγωγὴν τοῦ ἐν ἀνθρώποις πολιτισμοῦ ἐν συνοχῇ καὶ ἀλληλεξαρτήσῃ, ἐν εὐγενεῖ ἀμίλλῃ καὶ συνεννοήσῃ καὶ συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων τὴν αὐτὴν ἀποστολὴν ἔχουσῶν Πολιτειῶν. Ἡ Πολιτεία ἢ ἡ ἰδέα τῆς Πατρίδος λαμβάνει ἀνωτέραν ἠθικὴν ἐννοίαν καὶ ἀξίαν, ἀφ' ἧς στιγμῆς θὰ προσανατολισθῆ καὶ θὰ συμμετάσχῃ ἐνεργῶς εἰς τὸ μοναδικὸν καὶ ἐνιαῖον ἐκπολιτιστικὸν τοῦτο καθῆκον, ἀφ' ἧς στιγμῆς θὰ προσανατολισθῆ πρὸς τὴν Ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος.

Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἂν προήγετο ἡ ἰδέα τῆς συμπήξεως παρὰ τῇ Κοινωνίᾳ τῶν Ἐθνῶν *Γραφείου παγκοσμίου ἐκπαιδευτι-*

κῆς ἐνώσεως, παρεμφεροῦς πρὸς τὸ τῆς ταχυδρομικῆς καὶ τηλεγραφικῆς τοιαύτης, ἐν τῷ ὁποίῳ νὰ συνεκεντροῦντο τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐργασίας τῶν ἐπὶ μέρος Πολιτειῶν, αἱ ἐκπαιδευτικάί, οὕτως εἶπεῖν, ἀκτίνες των, ἵνα ὡς ἀπὸ φωτοβόλου κέντρου ἐξακοντισθῶσι μὲ νέαν ἔντασιν πρὸς τὰ μέλη τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἀνθρωπότητος ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευήματος πρὸς ρύθμισιν τῆς ἐκπαιδευσεῶς των κατὰ τὸ αὐτὸ ὑψηλὸν πνεῦμα καὶ ἰδεῶδες.

*
* *
*

Ἡ γενικὴ λοιπὸν μόρφωσις πρέπει νὰ εἶναι ἑλληνοπρεπῆς καὶ παρὰ τοῖς Ἄγγλοις ἄγγλοπρεπῆς, παρὰ τοῖς Γερμανοῖς γερμανοπρεπῆς κτλ., ἀλλ' ὄχι ὑπὸ τὸ ἀσύμφυλον πνεῦμα τοῦ ὠμοῦ ἐγωῖσμοῦ, ὄχι ἐξ ἔθνικῶν μικροφιλοτιμιῶν ἢ τάσεων ἱμπεριαλιστικῶν, ἀλλ' ἐξ ἀναγκαιότητος ἀκόμη βαθυτέρας, ἐξ ἀναγκαιότητος ἐκπολιτιστικῆς, ὡς ἐπιβάλλει τοῦτο ἡ πορεία τῆς φύσεως τοῦ ἐξελισσομένου ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Σύμπαντος.

Ἡ γενικὴ μόρφωσις δὲν θὰ ἐπιχειρήσῃ βεβαίως νὰ συγχωνεύσῃ ὡς ἐν χωνευτηρίῳ τοὺς λαοὺς πρὸς σχηματισμὸν παγκοσμίου Πολιτείας μονοτόνως καὶ μονοειδῶς κινουμένης. Τοῦτο μόνον ἐν ἐξημιμένη φαντασίᾳ δύναται νὰ ἐπιτελεσθῇ. Δύναται ὁμως καὶ ὀφείλει χάριν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ νὰ καταστήσῃ τὰ τοιχώματα τῶν Πατριδῶν καὶ τῶν Πολιτειῶν τόσον λεπτὰ καὶ διαφανῆ, ὥστε ὀπισθεν τούτων νὰ φανῇ τὸ λίκνον τῶν νέων ἰδεῶν! Νὰ ἀναγνωρίζωνται οἱ συνάνθρωποι, οἱ συνεργάται τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ἄλλαι συμβιοτικάί Κοινότητες αἱ πρὸς πραγμάτωσιν τῶν αὐτῶν ἰδεωδῶν ἐπίσης ἐργαζόμεναι. Ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις λόγῳ τῆς στενότητος αὐτῆς κατατεινομένη ἀπ' εὐθείας μεταξὺ δύο ἀκροτήτων, τοῦ ἰδίου αὐτῆς Ἐγὼ καὶ τοῦ παμμεγίστου ἀπερινοήτου Ἐγὼ τοῦ εἶδους ἢ τῆς Ἀνθρωπότητος ἐξαδυνατεῖ, ἐξαραιοῦται καὶ διασκορπίζεται ὡς σταγὼν ἐν τῷ ὠκεανῷ. Εἶναι δὲ ἐπόμενον τότε νὰ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς ἑαυτήν, εἰς τὸ ἔτερον δηλ. ἄκρον, συσπειρουμένη πάλιν εἰς τὸ κέλυφος τοῦ ἰδίου αὐτῆς Ἐγὼ. Ἡ ἰδέα ὁμως τῆς Πατρίδος, ὡς διάμεσος ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν ἰδεῶν

σταθμός, ἐκτεινομένη μεταξὺ τοῦ ἀτομικοῦ Ἐγὼ καὶ τῆς ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος ἢ τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ εἶναι βεβαίως καὶ θὰ παραμείνῃ τὸ μόνον μέτρον, ἐφ' οὗ δύναται νὰ καταταθῇ ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις. Διότι ὡς ἡ περιφιλαντία, ἡ λατρεία πρὸς τὸ ἴδιον ἄτομον καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον διαλύει τὰς Πολιτείας, οὕτω ἀναποτρέπτως καὶ ἡ ἑτέρα ἀκρότης, ὁ ἄωρος καὶ ἄνευ διαμέσου ὁμοκέντρου κύκλου κοσμοπολιτισμός. Τέλος μόνον διὰ τῆς συμβιώσεως καὶ ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ συμπαθείας παμπόλλων μερῶν, ὅλως ἰδιοφυῶν, δι' ἰδίων δυνάμεων πεπρωκισμένων καὶ ἰδιορρυθμῶς τὸν ἑαυτῶν βίον ἐκφαινόντων, ἐξωτερικῶς μὲν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων, ἀλλ' ἐσωτερικῶς συνδεομένων ἐν τῇ εὐγενεῖ τοῦ πολιτισμοῦ ἀμίλλῃ θὰ πραγματοποιηθῇ ποτε ἡ ἰδέα τῆς Ἀνθρωπότητος, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ συγκεκριμένη ἐν τῇ Γῆ. Οὐδεμία Πατρίς εἶναι προωρισμένη νὰ τεθῇ ὑπεράνω ὅλων, οὐδὲ δύναται οὐδὲ πρέπει, ἀλλ' ὑπεράνω ὅλων τῶν Πατρίδων εἶναι ἡ ἰδέα τῆς Ἀνθρωπότητος Ἡ ὄντως αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει ὑψίστην αἰσθητικὴν σημασίαν. Ἡ ἰδέα τῆς Πατρίδος ἢ τῆς Πολιτείας ὡς τύπος καὶ μορφή τῆς ζωῆς θὰ παραμείνῃ ὡς relative konstanz ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς παρέμεινε καὶ ἡ τῆς οἰκογενείας ἐν τῷ μέσῳ τῆς Πατρίδος. Ὅφείλει ὅμως νὰ τροποποιηθῇ καὶ θὰ ὑποστῇ τὸν γενικὸν νόμον *τῆς μεταβλητικότητος*, ἐφ' ὅσον λείπει ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ἀφοσίωσις, ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν γενικὴν, πρὸς τὴν κρυσταλλουμένην ἰδέαν τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὅφείλει νὰ ὑπαχθῇ—καὶ φέρει τὰ στοιχεῖα νὰ ὑπαχθῇ— εἰς τὴν γενικὴν ταύτην καὶ ἀνωτάτην ἐν τῷ κόσμῳ Ἰδέαν. Ὅσον δὲ βραδύνει τόσῳ τὸ χειρότερον δι' αὐτήν, δυστυχῶς ὅμως καὶ διὰ τὸ Σύνολον, διὰ τὴν τύχην τοῦ κόσμου. Τί θὰ ἔλεγεν ὁ θεῖος Πλάτων, ὁ ἐπινοήσας τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ἂν ἔζη σήμερον εἰς τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον τῆς ζωῆς! Ἐξάπαντος τὴν περὶ Πατρίδος ὑψηγορίαν του : «μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερον κτλ.» θὰ ἐτροποποιεῖ ὑπὲρ τῆς ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος. Θὰ μετέβαλλε γνώμην φυσικά, ὡς θὰ μετέβαλλε καὶ τὴν περὶ ἀνθρώπου, ὅτι δηλαδὴ ὑπάρχουν φύσει δοῦλοι καὶ φύσει ἐλεύθεροι.

Οὕτω μόνον δύναται ἀφ' ὑψηλοῦ κρινομένη νὰ δικαιολογηθῇ

ἡ ἔθνοπρεπὴς τῶν ἐπὶ μέρους Πολιτειῶν ἀγωγή καὶ ἡ περιλάλητος σήμερον γενομένη «Πολιτειακὴ ἀγωγή», ἣτις οὐδέποτε κατὰ τὰ εἰρημένα δύναται νὰ ἀποτελέσῃ αὐτοτελές, ἀνεξάρτητον καὶ κατὰ συνέπειαν τελικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀγωγῆς. Διότι ἀπορρέει ἐξ ἄλλου ἀνωτέρου ἰδεώδους ἰσχύοντος ἀπολύτως διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἀγωγή εἶναι λειτουργία ἀποβλέπουσα τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους γενικῶς. Ὅφείλει ὡς προβαθμὶς νὰ τεθῆ ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ του. Δὲν δύναται πλέον ὡς σκοπὸς τῆς ἐθνικῆς ἢ πολιτειακῆς ἀγωγῆς νὰ ἰσχύῃ ἡ ἐξέγερσις καὶ ἐκτύλιξις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῶν πολιτῶν πρὸς προαγωγὴν **τῆς πολιτικῆς ἰσχύος** καὶ τοῦ **δημοτικοῦ πλούτου** τῆς ἑαυτῶν Πατρίδος, ἀνευ ἐννοίας τῆς ὑποστάσεώς της καὶ συσχετισμοῦ αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας καὶ τὸ Σύνολον, ἀνευ ὑπευθύνου συνειδήσεως τῆς Ὀλότητος ταύτης πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν συνείδησιν τῆς Ἀνθρωπότητος, ὡς ἐπίστευσάν τινες τῶν παιδαγωγῶν, διότι ἡ Πολιτεία οὔτε αὐτοσκοπός, οὔτε τύπος καὶ τελικὸς σταθμὸς τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς εἶναι.

Ἄλλὰ καὶ μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐγκαινιασθῆ μία νέα ζωή, μία νέα ἐποχὴ διὰ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, πρὸς ἣν τοῦτο βραδέως μὲν, ἀπαρεγκλίτως ὅμως διὰ μέσου τῶν συμφορῶν καὶ παθημάτων ἀφ' ἑνὸς καὶ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀναλογισμοῦ ἀφ' ἑτέρου βαδίζει. Διὰ τοῦτο ὅλη ἡ σύγχρονος παιδαγωγικὴ κίνησις δύναται νὰ θεωρηθῆ προανάκρουσμα μεγάλων ἐν τῷ μέλλοντι ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων, ἃς ἀπαιτεῖ ἡ περὶ ζωῆς θεωρία καὶ τὸ νέον στάδιον τοῦ βίου τῆς Ἀνθρωπότητος. Αἱ νέαι ἰδέαι ἐγεννήθησαν. Ἐγεννήθησαν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν μέσῳ καταγίδος ἐκ τοῦ λύθρου 30 ἑκατομμυρίων νεκρῶν καὶ τραυματιῶν, ἵνα διαπιστωθῆ ἡ ἀλήθεια, ὅτι διὰ θυσιῶν καὶ διὰ τοῦ θανάτου πορευόμεθα πρὸς τὴν ζωὴν ! πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν! Μάγοι ἀναζητοῦν τὸ λίκνον τῆς γεννήσεώς των, ἀλλὰ τοῦτο εὐρίσκεται ἐκεῖ, ὅπου ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων ἐδιδάξαμεν φανατικῶς τὰ τέκνα μας, ὅτι πρέπει νὰ φθάνουν τὰ ὅρια τῆς ἀγάπης των. Δικαίως ἐλέχθη ὅτι ὁ παγκόσμιος πόλεμος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κοινὴ περιπέτεια καὶ τὸ πρῶτον γεγονός, τὸ ὁποῖον ὁλόκληρος ἡ Ἀνθρωπότης ἠσθάνθη καὶ ἐδοκίμασεν ἀπὸ κοινοῦ, ὡς ἐνιαῖος ὀργανισμὸς καὶ

δι' οὗ ἔλαβε συνείδησιν τοῦ Ἐγώ της, τῆς συνοχῆς της καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν μερῶν της.

Ἐὰν ὑπὸ τὸ ἀσθενῶς ἐξεικονισθὲν ἀνωτέρω πνεῦμα ἐργασθῆ ἢ ἐθνικὴ καὶ ἡ γενικὴ μόρφωσις συγχρόνως καὶ ἀπὸ κοινοῦ πασῶν τῶν Πολιτειῶν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, θὰ ἐλπίζη τις νὰ κατορθωθῆ, ὅχι ἐκ τῶν ἄνω διὰ τεχνητῶν μέσων, κατὰ συνθήκην ἢ δι' ὀραματισμῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκ ψυχολογικῆς διαθέσεως καὶ συνδέσεως τῶν λαῶν μεθοδικῶς ἢ οὐμπηξίς μιᾶς ἀληθοῦς «Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν» ἢ μᾶλλον «Ὁργανώσεως τῆς Ἀνθρωπότητος», ζώσης ἐντὸς τοῦ ὠραίου πλαισίου τῆς διεθνοῦς ἀλληλεγγύης! Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ κορυφαῖον πρόβλημα τὸ ἀπασχολοῦν σήμερον ἀπὸ περιωπῆς τὴν σύγχρονον Παιδαγωγικὴν καὶ ὡς ἐφηρμοσμένην Φιλοσοφίαν καὶ ὡς μεταδότριαν τοῦ ἰσχύοντος ἐκάστοτε πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς διὰ τῆς ἐν χρόνῳ πλησιεστέρας. Εἰς τοῦτο δ' εἶναι ἀνάγκη νὰ χυθῆ ἀκόμη περισσότερον φῶς!



III

ΤΑ ΚΑΛΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΑ ΚΑΛΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

*Κυρίες καὶ Κύριοι, **

Ὁ φιλόσοφος Kant εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ Πρακτικοῦ λόγου» λέγει ὅτι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔζη ἐπὶ τῶν ὁρέων, ἐντὸς τῶν σπηλαίων καὶ τῶν δασῶν, ὅλως κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ὁρμὰς καὶ κατὰ τὰ ἔνστικτά του, ἦτο ἀνεύθυνος, ἦτο εὐτυχής ! Δὲν εἶχε γνῶσιν ἀκόμη τοῦ Ἠθικοῦ νόμου (τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ) καὶ ἦτο εἰς τὸν Παράδεισόν του ἐπὶ τῆς γῆς ! Ἄφ' ὅτου ὁμως συν-ησθάνθη τὸ ὑπόλογον, τὸ ὑπεύθυνον τῶν πράξεων του εἰς τὴν κοινωνίαν κατελθὼν, ἐπῆλθε τότε ρῆγμα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, ρῆγμα μεταξὺ φύσεως καὶ πνεύματος, μεταξὺ ιδέας τοῦ Καθήκοντος ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν φυσικῶν του ὁρέξεων ἀφ' ἑτέρου. Τὸ γεγονός τοῦτο συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἱστορίας, μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ.

Πολιτισμός, Κύριοι, σημαίνει ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Ὄταν ἐξεκίνησεν ὁ ἄνθρωπος, τέκνον τῆς φύσεως, ἀπὸ τὰ βάρη τῶν αἰώνων, ἵνα δημιουργήσῃ πολιτισμόν, ἔφερε τὴν δυνατότητα πρὸς τοῦτο, ἔφερε τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα, τὰ κεφάλαια καὶ τὴν προίκισιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐφερεν ἐντὸς αὐτοῦ ὅλας τὰς ἀπαιτουμένας δημιουργικὰς δυνάμεις, ὅλας τὰς δυνατότητας συμπεπυκνωμένας εἰς τὴν ψυχὴν του. Ἐφερε

* Ἡ διάλεξις αὕτη ἐγένετο ἐν Χανίοις κατὰ Μάϊον τοῦ 1925 ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Φιλολογ. Συλλόγου ὁ «Χρυσόστομος» τῇ προσκλήσει τοῦ «Συνδέσμου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐν Κρήτῃ» καὶ ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐρωτόκριτος», ὄργανον τοῦ Συνδέσμου τούτου ἐν Χανίοις. Ἀποτελεῖ δὲ συμπλήρωσιν τῶν δύο προηγουμένων πραγματειῶν.

δηλονότι τὴν ἰκανότητα τοῦ διανοεῖσθαι, τὴν ἰκανότητα τοῦ συναισθάνεσθαι καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ βούλεσθαι ἢ ἄλλως λεγόμενον ψυχὴν *διανοουμένην*, *ψυχὴν συναισθανομένην* καὶ *ψυχὴν βουλομένην*. Ὑπὸ τὰς τρεῖς αὐτὰς θεμελιώδεις λειτουργίας, παρουσιάζεται πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια. Διὰ τῆς πρώτης γνωρίζει ἢ λαμβάνει γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, διὰ τῆς δευτέρας ἀντιδρᾷ εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου συναισθανομένη χαρὰν ἢ λύπην, εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τῆς τρίτης λαμβάνει ἐνεργητικὴν στάσιν ἔναντι τῶν ἐπιδράσεων τούτων, αἷτινες ἐπέφερον εἰς αὐτὴν χαρὰν ἢ λύπην καὶ αἶρει ἢ ἀποκαθιστᾷ τὰ ἐμπόδια ἢ αἷτια τὰ προκαλέσαντα αὐτήν. Διὰ τῆς πρώτης ψυχικῆς λειτουργίας ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὴν οὐσίαν, τὴν ἀλήθειαν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, ἐν μέσῳ τοῦ ἀγνώστου εἰς τὸ ὁποῖον εὗρέθη καὶ ἐδημιούργησεν Ἐπιστήμην. Διὰ τῆς δευτέρας ψυχικῆς ἰκανότητος τοῦ συναισθάνεσθαι ὁραματίζεται τὴν ἁρμονίαν ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ἐνότητα ἐν τῇ πολυειδίᾳ, καὶ ἐδημιούργησε Τέχνην καὶ Θρησκείαν. Διὰ τῆς τρίτης ψυχικῆς λειτουργίας δίδει βαθμιαίως νέαν μορφήν εἰς τὴν Ζωὴν καὶ ἐδημιούργησεν Ἠθικὴν. *Ἐπιστήμη—Τέχνη—Ἠθικὴ—Θρησκεία* ἀποτελοῦν τὰς τέσσαρας θεμελιώδεις μορφὰς τοῦ πολιτισμοῦ ἢ τὰς τέσσαρας γενικὰς ἐκδηλώσεις καὶ κατευθύνσεις τοῦ ἐξελισσομένου πνεύματος ἐπὶ τῆς Γῆς. Δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, Κύριοι, ὅτι ὁ πολιτισμός, ἡ δημιουργία πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ μόνη κλίμαξ ἡ ἀναβιβάζουσα βαθμιαίως τὸν ἄνθρωπον εἰς τοὺς οὐρανούς.

Ἡ Τέχνη, ὡς βλέπετε, εἶναι βασικὴ πλευρὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρέουσα ἀπὸ θεμελιώδη λειτουργίαν τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ συναίσθημα εἶνε ἡ πηγὴ τῆς Τέχνης.

Ἄλλὰ τί εἶναι τὸ συναίσθημα;

Τὸ *συναίσθημα* εἶναι χαρὰ ἢ λύπη, εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἐν ψυχικὸν φαινόμενον, ψυχικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον δοκιμάζομεν πάντες. Ὑπὸ δύο ἀντιθέτους μορφὰς παρουσιάζεται πάντοτε ὡς χαρὰ ἢ λύπη, ὡς εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια. Διὰ τῶν συναισθημάτων ὁμιλεῖ τρόπον τινὰ ἡ ψυχὴ εἰς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, διὰ τούτων φανερῶναι πῶς διατίθεται, δηλ. τί εὐχαριστεῖ καὶ τί δυσαρρεστεῖ αὐτήν.

τί λυπεῖ ἢ τί προξενεῖ χαρὰν εἰς αὐτήν. Ὅταν π. χ. κατορθώση τις νὰ λύσῃ μετὰ πολὺῶρον προσπάθειαν ἓν πρόβλημα ἢ ἓν αἰνίγμα, ὅταν ὁ φυσιοδίφης ἐπιτύχῃ τὴν ἀνακάλυψιν ἑνὸς φυσικοῦ νόμου, ἢ ὁ ἐφευρέτης τὴν ἐπινόησιν μηχανήματος, ἀμέσως γεντᾶται τὸ συναίσθημα τῆς χαρᾶς εἰς τὴν ψυχὴν του. Ὅταν δὲ δὲν κατορθώσῃ τοῦτο, ἢ διότι δὲν βοηθοῦν αὐτὸν αἱ πνευματικαὶ του δυνάμεις ἢ δι' ἄλλους λόγους, γεννᾶται ἀντιθέτως ἢ λύπη, ἢ δυσαρέσκεια ἐν αὐτῷ. Γνωρίζετε βεβαίως ὑπὸ πόσης χαρᾶς κατελήφθη ὁ Ἀρχιμήδης, ὅταν ἀνεκάλυψε τὸ εἰδικὸν βᾶρος τῶν σωμάτων, ἢ ὁ Πυθαγόρας, ὅταν ἔλυσε τὸ θεώρημά του. Τὸ συναίσθημα τοῦτο παρουσιάζεται ὄχι μόνον ἐπὶ ζητημάτων ἐχόντων σχέσιν μὲ τὴν ἰκανότητα τοῦ πνεύματός μας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ζητημάτων ἐχόντων σχέσιν μὲ τὸ καλὸν ἢ ἄσχημον. Ὅταν ἴδωμεν ὦραϊον ἀντικείμενον ἢ ἀκούσωμεν ὦραϊαν μουσικὴν συμφωνίαν, διατίθεται ἡ ψυχὴ ἡμῶν εὐαρέστως· ἀντιθέτως συμβαίνει μὲ τὸ ἄσχημον. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ ἄλλων γεγονότων ἢ πράξεων ἐχουσῶν σχέσιν μὲ τὴν ἠθικὴν γεννᾶται ὁμοίως χαρὰ ἢ λύπη εἰς τὴν ψυχὴν ἀναλόγως τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο γενικῶς ὠνόμασεν ἡ βιολογικὴ Ψυχολογία δείκτην τῶν τάσεων τῆς ψυχῆς ἡμῶν καὶ τῶν ἐνδομύχων ἐπιποθήσεων αὐτῆς, ἀνιχνευτὴν καὶ προάγγελον τῶν τελικῶν κατευθύνσεων τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἐξελισσομένης Ζωῆς καθόλου. Διότι καθιστᾷ εἰς ἡμᾶς γνωστὸν τί ἐγκρίνει καὶ τί δὲν ἐγκρίνει ἡ ψυχὴ, τί ἐπιδοκιμάζει καὶ τί ἀποδοκιμάζει, τί συμφωνεῖ καὶ τί δὲν συμφωνεῖ μὲ τοὺς τελικοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐπομένως τί προάγει ἢ τί παρακωλύει αὐτό. Ὅσάκις παρακωλύεται ἕκ τινος γεγονότος παραστάσεως ἢ ἀντικειμένου ὁ ἐξελισσόμενος πνευματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου, γεννᾶται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν αὐτομάτως δυσαρέσκεια, ὁσάκις δὲ προάγεται οὗτος, γεννᾶται εὐχαρίστησις. Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ἔννοια τοῦ συναισθήματος. Προδεικνύει τὴν ἐσωτάτην κατεύθυνσιν τοῦ ἐνδοτάτου πυρῆνος τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, τῆς βουλήσεως. Εἶναι ὁ διάχυτος δεσμὸς τοῦ κόσμου καὶ δι' αὐτοῦ αἰσθάνεται ὁ ἀνθρώπος ἑαυτὸν συνδεδεμένον μετὰ τῆς παγκοσμίου ψυχῆς, μετὰ τῆς κοσμογονικῆς

Ἄρχῃς ἐν τούτῳ εὐρίσκει τις τὰ ἴχνη τῆς ἐνιαίας κατευθύνσεως τοῦ παγκοσμίου πνεύματος.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα, ὡς γνωστόν, ἀναλόγως τῆς αἰτίας ἧτις προκαλεῖ αὐτὰ διακρίνει ἡ Ψυχολογία εἰς διανοητικά, εἰς αἰσθητικά ἢ καλολογικά, εἰς ἠθικά, εἰς θρησκευτικά, εἰς ἀτομικά, εἰς κοινωνικά κτλ. Ἐκ τῶν συναισθημάτων τούτων θὰ ἀπασχολήσουν ἡμᾶς σήμερον τὰ αἰσθητικά ἢ καλολογικά λεγόμενα, δηλαδὴ τὰ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὸ καλὸν ἢ αἰσχρόν, μὲ τὸ ὄραϊον ἢ ἄσχημον, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον.

Τὰ καλολογικὰ συναισθήματα Κύριοι, γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν μας, ὅταν συναντήσωμεν τὸ ὄραϊον ἢ τὸ ἄσχημον. Ἄνὰ πᾶσαν στιγμὴν τοῦ βίου μας γίνεται τοῦτο. Ὅταν εὐρεθῶμεν πρὸ ἑνὸς ὄραϊου φυσικοῦ φαινομένου κατὰ τὴν ἀνατολὴν ἢ δύσιν τοῦ ἡλίου, ἢ πρὸ ἑνὸς ὄραϊου ἀντικειμένου, μιᾶς εἰκόνας ἢ ἑνὸς ἀγάλματος, ἑνὸς ὄραϊου ἀνθρώπου ἔχοντος σῶμα γλαφυρὸν καὶ ἐπίχαρι, ὅταν εὐρεθῶμεν εἰς ἓν ὄραϊον τοπεῖον κτλ., ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς τότε ἀνακύπτει μία εὐχαρίστησις, μία εὐαρέσκεια, μία ἀνακούφισις. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν ἀκούσωμεν τὸ ῥῆσμα τῆς τῆς ἀηδόνος ἢ μίαν ὄραϊαν μουσικὴν συμφωνίαν, ἢ ψυχὴ ἡμῶν διατίθεται εὐαρέστως, καὶ εὐχόμεθα νὰ διατηρηθῇ τὸ αἶτιον, διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἢ ἡδονὴ αὕτη ἐν τῇ ψυχῇ μας. Πάντες γνωρίζετε τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξ ἰδίας πείρας.

Θὰ ἐρωτήσητε ὅμως πόθεν τὸ καλολογικὸν τοῦτο συναισθημα καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν ἢ παρουσία του ἐν τῇ ψυχῇ μας; Διατί ἐτάχθη ἐκεῖ ὑπὸ τῆς φύσεως; Διατί ἐγείρεται ἢ εὐαρέσκεια αὕτη ἢ ἢ δυσαρέσκεια ἐν τῇ ψυχῇ μας ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ὄραϊου ἢ ἄσχημου; Τοῦτο εἶναι ἐν ἓκ τῶν προβλημάτων τῆς Αἰσθητικῆς. Μίαν ἀπάντησιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν εἰς τοῦτο. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ὄραϊου αἰσθάνεται, φαίνεται, μίαν ἱκανοποίησιν καὶ καταπράυνσιν, ἐπομένως μίαν ἀνακούφισιν ὡς νὰ συναντᾷ τι, τὸ ὁποῖον ἔσπευτε καὶ τὸ ὁποῖον μυστηριωδῶς ποθεῖ ἢ πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει. Ἐν τῷ ὄραϊῳ βλέπει συμβολικῶς τὴν ἰδικὴν τῆς ἔσωτάτην ὑποσυνείδητον ἔφρασιν, βλέπει τὴν ἔσωτερικὴν αὐτῆς προσπάθειαν πρὸς ἁρμονίαν ἐκπληρουμένην καὶ οὕτω ἀνακουφίζεται, αἰσθάνεται χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν διὰ τὴν τοιαύτην ἀκώλυτον καὶ δροσερὰν ἔνσαρκον παράστασιν τῆς Ἰδέας, τῆς ἐν

ᾧ Σύμπαντι Ἀρχῆς τῆς Ἀρμονίας. Ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται κωλύματα εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἑξωτερικεύσεώς της, διότι ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς ὕλης, ὑπὸ τοῦ σώματος καὶ τῶν ὀρέξεών του. Ἐπὶ τῇ θέᾳ λοιπὸν τοῦ ὠραίου αἰσθάνεται ἑαυτὴν τρόπον τινὰ ἀπηλλαγμένην τῶν φυσικῶν τούτων δεσμῶν της, ἔλευθέραν καὶ οὕτω γεννᾶται εἰς αὐτὴν ἡ χαρὰ, ἡ εὐαρέσκεια, ἣν ἐκαλέσαμεν καλλολογικὸν συναίσθημα. Μὲ ἄλλας λέξεις αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀνυψουμένην, προαγομένην· ἀλλέως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ. Ἐνᾧ ἀντιθέτως ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ ἀσχήμου δοκιμάζομεν δυσαρέσκειαν, διότι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐν τούτῳ αἰσθάνεται ὑποβιβασμόν, ταπείνωσιν, ὡς νὰ βλέπη συμβολικῶς ἐν τῷ ἀσχήμῳ ματαιουμένην τὴν προσπάθειάν της. Διὰ τοῦτο φύσει ἀποφεύγει τὸ ἀσχημον, διότι δὲν τὴν προάγει, καὶ ὁ δεικνύων τοῦτο δείκτης εἶναι τὸ δυσάρεστον συναίσθημα.

Αἱ πηγαὶ τοῦ καλοῦ εἶναι δύο, ἡ μήτηρ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Φύσις καὶ Τέχνη εἶναι αἱ δύο πηγαὶ τοῦ αἰσθητικοῦ. Ἡ φύσις ζῆ καὶ παράγει καὶ δημιουργεῖ, ἀφ' οὔτου χρονολογεῖται ἡ ἐμφάνισις τοῦ κόσμου, ἀφ' οὔτου ἡ ἰδέα περιεβλήθη τὴν ὕλην καὶ ἤρχισε νὰ ἐξελίσσειται εἰς ἓνα κόσμον ὀρατόν, συγκεκριμένον, τὸν ὁποῖον βλέπομεν πέριξ ἡμῶν. Ἡ φύσις ἐξ αὐτῆς τῆς πλευρᾶς θεωμένη εἶναι μία *μεγάλῃ καλλιτέχνις*, διότι ἐκτελεῖ ἔργον αἰσθητικόν. Διέπει αὐτὴν μία διαμορφωτικὴ τάσις. Δημιουργεῖ ἐκ τῶν ἔνδον, ὡς νὰ προσπαθῇ νὰ ἐπιτύχη τὴν αἰσθητικὴν συγκεκριμένην παράστασιν τοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τῇ διαμορφωτικῇ αὐτῆς τάσει παρουσιάζει μορφώματα ἄπειρα τοπεῖα ὠραῖα, ὄρη μὲ ὠραίας γραμμάς, κρυσταλλώσεις ὀρυκτῶν, δένδρα καλλίκοσμα, φάραγγας καὶ χαράδρας, καταρράκτας καὶ μορμυρίζοντα ρυάκια, ἄνθη καὶ χρυσαλλίδας, παρουσιάζει οὐράνια φαινόμενα, τὴν μαινομένην ἢ γαληνιῶσαν θάλασσαν κτλ.

Ὅλαι αἱ μορφαί, ἅς ἀπαντῶμεν ἐν τῇ φύσει δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς ὠραῖαι, ἀφοῦ ἡ τέχνη ἐπεμβαίνει πολλάκις, ἵνα διορθώσῃ τὰς ἀτελείας της. Δηλαδή παντοῦ ἐν τῇ φύσει δὲν βλέπομεν τὸ ὠραῖον, ὑπάρχουν καὶ ἀσχημα ὄντα ἐν αὐτῇ, ὡς ὑπάρχουν ἀσχημα καὶ στρεβλὰ δένδρα, τοπεῖα πληκτικά, ζῶα δυσειδῆ κτλ. Θὰ ἐρωτήσῃ τις : διατί; Ἡ φύσις κατὰ τὴν δημιουργίαν της ἀπαντᾷ ἐμπόδια, λέγει ἡ Αἰσθητικὴ, τὴν ἀντίστασιν τῆς ὕλης· ἡ ὕλη

ἀνθίσταται, δὲν παρακολουθεῖ ἐν τῇ πραγματοποιήσει τοῦ ὥ-
 ραίου. Ἐτι δὲ ἐργάζεται τυφλῶς, ὡς λέγουν, δηλαδὴ ἄνευ πα-
 ραστάσεως, ἄνευ σαφοῦς ἐνσυνειδήτου ιδέας, οἷα ὑπάρχει εἰς τὸν
 καλλιτέχνην. Ἐν Ἡφαίστειον ἐν τῇ ἐκρήξει του δύναται πέραξ
 αὐτοῦ νὰ σχηματίσῃ ποικίλας μορφάς, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶχεν ὑπ'
 ὄψει του ταύτας. Ἐγένοντο ὅλως συμπτωματικῶς, ὅλως τυχαίως,
 τυφλῶς, ἀνολόγως τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιστάσεως ἢ ἄλλων συνθη-
 κῶν περὶ αὐτό. Θὰ ἔλεγέ τις, πόσον θὰ ἐπήγαιναν καλύτερα τὰ
 πράγματα, ἂν δὲν ἀνθίστατο ἡ ὕλη, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀντίστασις
 αὐτῆς.

Ναί, ἀλλ' ἄνευ τῆς ὕλης δὲν θὰ εἶχομεν κόσμον καθόλου. Ἡ
 ιδέα μόνη, ἄνευ τῆς ὕλης θὰ παρέμενεν ιδέα καθαρὰ, δὲν θὰ ἠ-
 δύνατο νὰ δημιουργήσῃ κόσμον. Δὲν θὰ ἦτο τὸ αὐτό, ἐὰν πε-
 ριστερά τις, διασχίζουσα τὸν ἄερα μὲ τὰς πτέρυγὰς της καὶ αἰ-
 σθανομένη τὴν ἀντίστασίν του, δυσχυρίζετο ὅτι, ἂν δὲν ὑπῆρ-
 χεν ἄῆρ, ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, θὰ ἠδύνατο νὰ πετᾷ ταχύτερον!
 Ἐν ᾧ πράγματι θὰ ἔπαυε νὰ πετᾷ. Ὡστε ἐν τῇ φύσει παντοῦ
 δὲν ἀπαντᾶται τὸ ὥραϊον. Ἐν τῇ τέχνῃ ὅμως αἱ μορφαὶ πρέπει
 νὰ εἶναι ὥραϊαι, ἄλλως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τέχνης,
 ὅπως εἰς τοὺς ἀπολιτίστους λαούς. Μόνον ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ τε-
 χνούργημα ἀρχίζει νὰ συμβολίζῃ κάτι, λέγομεν ὅτι ὑπάρχει τέ-
 χνη. Τὰ προϊόντα τῆς τέχνης πολλάκις εἶναι ὥραιότερα τῶν τῆς
 φύσεως, διότι ἡ τέχνη, συχνὰ διορθώνει τὰς ἀτελείας της, καθ'
 ὅσον κάμνει ἐπιλογὴν καὶ σύνθεσιν τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ, τὰ
 ὁποῖα ἀπαντᾷ ἐν τῇ φύσει. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἐρμοῦ τοῦ Πραξι-
 τέλους ἢ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου θαυμάζεται ὑπὸ τοῦ κόσμου.
 Τοῦτο ὅμως ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑπῆρξε. Μεμονωμένα στοι-
 χεῖα ὥραϊα, ρίς, μέτωπον, χεῖλη κτλ. δυνατὸν νὰ ὑπῆρξαν, καὶ
 ὑπῆρξαν, ἀφοῦ ἐχρησιμοποίησεν αὐτὰ ὁ καλλιτέχνης. Ὁ Ζεὺς τῆς
 Ὀλυμπίας, ἔργον τοῦ Φειδίου, παρέστησε τὴν ιδέαν τῆς θεότη-
 τος, ὅπως συνέλαβεν αὐτὴν ὁ καλλιτέχνης. Ὡστε ὁ καλλιτέχνης ἐρ-
 γάζεται ὑπὸ τὸ φῶς μιᾶς παραστάσεως, τῆς συλληφθείσης ιδέας
 καὶ αὐτὴν ζητεῖ νὰ ἐνσαρκώσῃ ἐμφυσῶν αὐτὴν εἰς τὸ μάρμαρον,
 ὁ ζωγράφος εἰς τὰ χρώματα καὶ ὁ μουσικὸς εἰς τοὺς τόνους. Ἡ
 τέχνη τείνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πραγματοποίησιν, τὴν μετουσίωσιν
 τῆς ιδέας. Διὰ τοῦτο τὰ προϊόντα τῆς τέχνης εἶναι ἀνώτερα τῶν

τῆς φύσεως. Παρ' ὅλα ταῦτα ἀρέσκει πολλάκις εἰς ἡμᾶς περισσό-
τερον τὸ ὠραῖον ἐν τῇ φύσει, ὡς λ.χ. ἐν φυσικὸν ἄνθος, ἐν φύλ-
λον κτλ. Διατί; Διότι τὸ φυσικὸν ζῆ. Φέρει ἔσωθεν τὴν λάμπιν
τῆς ζωῆς, ἧς μετέχομεν καὶ ἡμεῖς. Ἐπομένως εἶναί τι **πραγμα-**
τικόν, ὑπάρχει ἐν τῇ πραγματικότητι ὡς προῖόν τῆς ζωῆς, ἐν ᾧ
τὸ τῆς τέχνης, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὠραῖον, εἶναι ἀφηρημένον κα-
λόν, εἶναι νεκρόν.

Ἄς ἐξετάσωμεν πλησιέστερον τὴν ἑτέραν πηγὴν τοῦ καλοῦ
τὴν τέχνην.

Τί εἶναι τέχνη γενικῶς;

Εἶναι μία διαμορφωτικὴ τάσις, μία διομορφωτικὴ προσπά-
θεια διέπουσα τὴν φύσιν, συνεπῶς καὶ τὸν ἄνθρωπον, καθ' ἣν
ιδέαι ἢ ιδεώδη ἐνσαρκοῦνται, φανερόνεται καὶ μεταβάλλον-
ται εἰς πραγματικότητας. Ἰδέας λοιπὸν τάσις πρὸς ἐνσαρκον ἀ-
ποκάλυψιν ἢ πραγματοποίησιν! Ὑπὸ τὴν λέξιν ιδέα ἐννοοῦμεν
ἐδῶ τελεολογικὴν λειτουργίαν τῆς φύσεως λαμβάνουσαν ὑπόστα-
σιν. Ὁ ἄνθρωπος φέρει οἴκοθεν, δηλ. σύμφυτον εἰς τοὺς ἄρμους
τῆς ψυχικῆς του ὑποστάσεως τὴν διαμορφωτικὴν ταύτην τάσιν
καὶ ὁρμὴν τῆς φύσεως, φέρει αὐτὴν ὡς δυνατότητα ἐν τῇ ψυχῇ
του, ὡς δυνάμει λειτουργίαν. Δι' αὐτῆς προσπαθεῖ καὶ αὐτὸς νὰ
δώσῃ μορφήν εἰς τὴν ὕλην κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις ἢ ὑποδείξεις τῆς
ιδέας του. Ἄλλ' ἡ διαμορφωτικὴ αὕτη τάσις ἀναλυομένη συνίστα-
ται ἀπὸ **κίνησιν, σκοπὸν καὶ μέσα**. Ἐπομένως ἡ τέχνη ἀπλού-
στερον δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἡ μεταρρογὴ τῆς κινήσεως πρὸς
ἓνα ὀρισμένον σκοπὸν τελεσιουργούμενον κατὰ τάξιν ὀρισμένην
τῶν μέσων καὶ κατ' ἀλληλουχίαν ὀρισμένην.

Γενικῶς ἡ τέχνη εἶναι μία Mission, μία ἀποστολή, κλησίς
καὶ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἰσχυρόν, Κύριοι, περὶ τοῦ ὅλου,
ἰσχύει καὶ διὰ τὸ μέρος. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μικρόκοσμος, κόσμος ἐν
μικρογραφίᾳ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὰς αὐτὰς λειτουργίας, τοὺς αὐτοὺς
νόμους, οὓς ἀπαντᾷ τις εἰς τὸ σύνολον, εἰς τὸ Univerſum. Ἐ-
κεῖθεν εἶναι εἰλημμένοι. Ἴδου πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἢ ἐν τῷ
ἀνθρώπῳ ἐμφωλεύουσα ιδέα τῆς τέχνης. Ὁ καλλιτέχνης, ὁ ἀλη-
θῆς καλλιτέχνης πλάττει καὶ δημιουργεῖ ἐπίσης ἐκ τῶν ἔνδον, ὑ-
πείκων εἰς ἓνα ὑπερεκχειλισμὸν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ φύσεως. Διὰ
τοῦτο πολλοὶ καλλιτέχνηαι ἔκαμαν ἔργα ἐν τῇ ἐμπνεύσει των, τὰ

ὅποια δὲν ἀνεγνώριζαν μετὰ τὸ πέρας ὡς ἰδικά των, ἠσθάνοντο δὲ μυχίαν ἔξαρσιν βλέποντες αὐτά. Τὰ ἐξετέλεσαν ὑπείκοντες προφανῶς εἰς ἔσωτερικοὺς ὄραματισμούς. Ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη κατὰ βάθος προσπαθεῖ, ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, τὴν ἔννοιαν τοῦ κόσμου. Ὁ δὲ καλλιτέχνης ὄραματίζεται αὐτὸ ἐν συμβόλοις, βλέπει αὐτὸ ἄλλοτε ὡς ἁρμονίαν, ἄλλοτε ὡς τραγωδίαν, ἄλλοτε ὡς κωμωδίαν. Ὁ καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ ἐργαζῆται συνεχῶς, διότι λείπει ἡ ἰδέα, ἣτις εἶναι φευγαλέα, φεύγει ἐκ τῆς συνειδήσεώς του. Διὰ τοῦτο μόνον ὅταν ἐμπνέεται δύναται νὰ ἐργασθῆ, ὅταν εἶναι κατειλημμένος ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὅπως λέγουν.

Αἱ τέχναι εἶναι δύο εἰδῶν, ὡς γνωστόν, **καλαὶ τέχναι καὶ πρακτικαὶ τέχναι**. Αἱ πρῶται διακρίνονται ἀπὸ τὰς δευτέρας, καθ' ὅσον ἔχουσιν ὡς σκοπὸν τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ, τοῦ ὠραίου, τὴν μετουσίωσιν τῆς ἰδέας, ἐνῶ αἱ πρακτικαὶ τέχναι ἔχουσι σκοπὸν τὸ πρακτικὸν καὶ ὠφελίμον, τὴν θεραπείαν δηλ. τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Ἡ ὑποδηματοποιία λ. χ. ἡ ραπτική, ἡ σιδηρουργία, ἡ ξυλουργικὴ κτλ. ἔχουσι σκοπὸν τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν των, ἀν καὶ δύναται τις νὰ διακρίνῃ ἐνίοτε ἐν αὐταῖς καὶ τάσιν, πρὸς τροποποίησιν ἑλαφρὰν τοῦ πρακτικοῦ καὶ ὠφελίμου κατὰ τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ καλοῦ. Αἱ καλαὶ τέχναι, αἱ ἐπιδιώκουσαι, εἵπομεν, τὸ ὠραῖον εἶναι ἡ **εἰκαστικαὶ** (ὅταν ἔχουσι σκοπὸν τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ ἐν χώρῳ), ὡς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ **ρυθμικαί**, (ὅταν ἐπιδιώκουσι τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ ἐν χρόνῳ), ὡς εἶναι ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ. Ἐξ ὅλων τῶν καλῶν τεχνῶν ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν καλὴ τέχνη. Διότι αὕτη διὰ τῆς ἁρμονίας τῶν τόνων ὁμιλεῖ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ψυχὴν μας, ἐπενεργεῖ ἀμέσως ἐπὶ τοῦ συναισθήματος ἡμῶν ὡς ν' ἀπαιτῆ παρ' αὐτῆς νὰ γίνῃ ἁρμονικὴ. Ἡ μουσικὴ καλεῖ τὴν ψυχὴν εἰς ἁρμονίαν, εἰς ἐνότητα ἁρμονικὴν. Ἐκπροσωπεῖ τὴν ὑπερτάτην βούλησιν τῆς Ἰδέας ἢ τῆς κοσμογόνου Ἀρχῆς, ἣς ἀποτελεῖ σύμβολον. Διὰ τοῦτο εἶναι θεία ἡ καταγωγὴ της, θεία ἡ φωνὴ της, ἡ δὲ ἐπίδρασις της ἐξευγενιστικὴ. Ἡ ποίησις ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας διὰ τῶν παραστάσεων, διὰ τῶν εἰκόνων καὶ διὰ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα διαγείρει ἐν ἡμῖν. Αἱ δὲ λοι-

παὶ καλαὶ τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἐπενεργοῦν ἐπὶ τῶν συναισθημάτων διὰ τῆς ἁρμονίας τῶν γραμμῶν, διὰ τῆς ἁρμονίας τῶν μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων.

Τί εἶναι καλόν : Ἡ κοινὴ γλῶσσα συνηθίζει νὰ ὀνομάζη καλὸν ἄλλοτε τὸ εὐχάριστον, ἄλλοτε τὸ ὠφέλιμον, ἄλλοτε τὸ σκόπιμον. Λέγει: ὠραία μύρα, ὠραία μηχανή, ὠραῖος χαρακτήρ, φαγητὸν κτλ. Τὸ καλὸν ὁμως φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀξίαν, δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ αὐτά. Εἶναι καλὸν διότι ἀρέσκει καθ' ἑαυτό, ἄνευ σκοποῦ, ἄνευ συμφέροντος ἢ ιδιοτελοῦς ὑπολογισμοῦ. Τὸ καλὸν δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, τὴν χρησιμότητα, τὴν εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ὕλικῆς ἀπολαύσεως. Δύναται νὰ εὐχαριστῇ τὴν ψυχὴν, χωρὶς νὰ διεγείρῃ ἅμα συναισθήματα ἀπολαύσεως ὕλικῆς. Ἀπ' ἐναντίας, δύναται νὰ εἶναι ὅλως ἀκατάλληλον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ἐὰν ἡ τέχνη ἐχαρακτηρίσθῃ ὡς Ἰδέας τάσις πρὸς ἔνσαρκον ἀποκάλυψιν, τότε ὠραῖον κατὰ τὴν Αἰσθητικὴν εἶναι **«ἁρμονία μεταξὺ Ἰδέας καὶ μορφῆς»**. Κατὰ ταῦτα ὅπου παρατηρεῖται περισσοτέρα ἁρμονία, συμφωνία μεταξὺ Ἰδέας ἢ περιεχομένου καὶ μορφῆς, τρόπου καὶ βαθμοῦ ἐξωτερικεύσεως αὐτῆς, ἐκεῖ ὑπάρχει ὠραῖον. Διότι κάθε ὠραῖον εἶναι ἐπιτυχὴς ἔνσαρκος ἀποκάλυψις τῆς Ἰδέας, τῆς συλληφθείσης ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ καλλιτέχνου. Ἐκαστον καλλιτέχνην ἀρχῆθεν διέπει μία ἰδέα ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ καλοῦ διὰ τῆς τέχνης του. Ἐὰν ὁ καλλιτέχνης κατῴρθωσεν νὰ δώσῃ σάρκα καὶ ὀστέα εἰς τὴν ἰδέαν, εἰς τὸ ἰδεῶδες του, τότε ἔχομεν τὸ ὠραῖον. Μία εἰκὼν παριστάνουσα τὸν Ἡρακλέα κλώθοντα παρὰ τοὺς πόδας τῆς Ὀμφάλῃς εἶναι ἄσχημος, διότι ἐν αὐτῇ εὐρίσκεται εἰς διαφωνίαν περιεχόμενον ἢ ἰδέα καὶ μορφή. Ἐνῶ μία εἰκὼν παριστάνουσα αὐτὸν φονεύοντα τὴν Λερναίαν Ὑδραν ἢ σηκώνοντα εἰς τοὺς ὤμους του τὸν οὐρανὸν καὶ ὑφιστάμενον τὸ βᾶρος καὶ τὴν πίεσιν τούτου εἶναι ὠραία. Ὁ Χριστὸς κρεμᾶμενος ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ δὲν εἶναι μόνον ἠθικός, ἀλλὰ γλυκὺς καὶ ὠραῖος. Διότι παρουσιάζει τελείαν, πλήρη ἁρμονίαν περιεχομένου καὶ μορφῆς. Ὁ Ἀριστείδης ἐξοριζόμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, καθ' ἣν στιγμὴν ὕψωνε τὰς χεῖράς του εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἠύχετο εἰς τὸν Θεὸν νὰ εὐτυχῇ ἡ Πατρίς του καὶ νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ τὴν ἀνάγκην του, δὲν ἦτον μόνον δίκαιος ἢ ἢ

δικός, ἀλλὰ καὶ ὠραῖος. Νομίζει τις, Κύριοι, ὅτι τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἔχουν κοινήν τὴν βάσιν καὶ ταῦτα πάλιν μὲ τὸ ἀληθές. Εἶναι ὁμόρριζοι, συγκοινωνοῦσαι κατὰ τὴν βάσιν ἰδέαι, ἐκ διαφόρων δὲ ἀποπτικῶν σημείων θεώμεναι φαίνονται διάφοροι.

Ἦθελέ τις ἐρωτήσῃ, Κύριοι, ἔχομεν κανὲν **μέτρον ἐκτιμήσεως τοῦ καλοῦ**, ἔχομεν κανὲν κριτήριον δι' οὗ νὰ κρίνωμεν, νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ὠραίου; λ.χ. ἑνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ ἰδρύματος, μιᾶς εἰκόνας ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλην, ἑνὸς ἀγάλματος, ποιήματος κτλ. Τοῦτο εἶναι πρόβλημα ἀκόμη τῆς Αἰσθητικῆς. Ἡ ἠθικὴ κατώρθωσεν ὅπωςδῆποτε, νὰ δώσῃ ἡμῖν ἐν γενικὸν μέτρον —ἀντικειμενικὸν ὅπωςδῆποτε— ἢ Αἰσθητικὴ ἀκόμη. Τινὲς φρονοῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὸν μέτρον. Ὁ ἄνθρωπος λέγουσιν εἶναι τὸ μόνον μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ὠραίου, δηλ. ἡ ὑποκειμικὴ του κρίσις, καὶ λαϊκώτερον νὰ εἶπω, τὸ ὑποκειμενικὸν **γοῦστο** τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ὑποκειμενικὸν γοῦστο ποικίλλει ὅσοι ἄνθρωποι τόσα καὶ γοῦστα. Ἐπομένως δὲν θὰ καταντήσωμεν εἰς ἐν ἑνιαῖον μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ καλοῦ. Ποικίλλει δὲ τὸ γοῦστο διότι ἐπηρεάζεται, νοθεύεται ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια, ἀπὸ τὸ εὐχάριστον, ἀπὸ τὸ χρήσιμον, ἀπὸ ἐντυπώσεις ἢ ἀναμνήσεις συμπαθεῖς κτλ. Ἄλλοι δυσχυρίζονται ὅτι εἶναι μὲν τὸ ὑποκειμενικὸν γοῦστο, ἀλλὰ τὸ ὀρθόν, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μόνον παρὰ τοῖς ἐξόχοις καλλιτέχναις. Οὗτοι καταλήγουν εἰς τὴν **αὐθεντίαν τοῦ γοῦστου**, ἣν ἔχουσιν αἱ μεγαλοφυΐαι ἐν τῇ τέχνῃ. Καὶ πράγματι ἡ μεγαλοφυΐα δημιουργεῖ θυμοσοφικῶς, κατ' ἔμπνευσιν, ἑλλαμπομένη ὑπὸ τῆς ἰδέας, παρέχουσα, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ (Ὀμηρος, Σοφοκλῆς, Φειδίας, Ραφαήλ, Wagner, Beethoven κλπ.). Τοῦτο ἐδέχετο καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις συνιστᾷ σπουδὴν τῶν ἐξόχων καλλιτεχνημάτων καὶ σύγκρισιν αὐτῶν πρὸς ἐξαγωγήν κοινοῦ ἑνιαίου μέτρου πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ καλοῦ. Οὕτω διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης καταντῶμεν ὅπωςδῆποτε εἰς ἐν ἀντικειμενικὸν μέτρον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀντικειμενικὸν καλόν, τὸ ὁποῖον συνίσταται εἰς τὴν συμμετρίαν, ἀναλογίαν τῶν γραμμῶν, εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων κτλ.

Τὰ καλολογικὰ συναισθήματα δηλοῦντα, ὡς ἐλέχθη εἰς τὴν ἀρχὴν, τί ἐγκρίνει καὶ τί δὲν ἐγκρίνει ἡ ψυχὴ ἡμῶν, τί ἐπιδοκι-

μάζει καὶ τί ἀποδοκιμάζει, τί εὐχαριστεῖ καὶ τί δὲν εὐχαριστεῖ αὐτήν, ἔχουσι μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν πνευματικὸν ἡμῶν βίον διὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελιξέως αὐτοῦ. Προϊδεάζουν καὶ προδεικνύουν τὴν τελικὴν κατεύθυνσιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ποθεῖ, τρέπεται πρὸς ἁρμονίας· ἔνεκα τούτου τὸ ἐξ αὐτῶν γεννώμενα συναισθήματα ἐξευγενίζουσιν καὶ ἐξυψώνουν βαμῆδὸν τὸ Ἐγὼ ἡμῶν. Κατ' αὐτὰ συναισθάνεται κάποιαν ἀνάπαυσιν ἢ ψυχῇ, Ἐνεκα τούτου καταπραΰνουν καὶ ἀνακουφίζουν αὐτὴν ἀκόμη καὶ ἐκ τῶν κόπων καὶ τῶν βασάνων τῆς ζωῆς. Πόσον τῇ ἀληθείᾳ ἀνακουφίζεται ἡ ψυχὴ, ἂν μετὰ κοπιώδη ἐργασίαν εὐρεθῶμεν εἰς μίαν μουσικὴν συμφωνίαν, εἰς φυσικὴν τινα καλλονήν, ἢ ἔαν περιεργασθῶμεν ὥραϊας εἰκόνας. Ἄλλὰ συγχρόνως καὶ ἠθικοποιοῦν. Ὁ ἀγαπῶν τὸ ὥραϊον, ὁ ἐνθουσιῶν πρὸ αὐτοῦ δυσκόλως, ἂν μὴ ἀδύνατον νὰ περιπέσῃ εἰς ἀσχημίας καὶ χυδαιότηας. Τὸ καλὸν εἶναι, σύμβολον τοῦ πραγματοποιημένου ἀγαθοῦ, εἶναι, δύναται τις εἰπεῖν, αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ ἡρεμίᾳ καὶ τῇ τελειότητι του θεώμενον, τὸ ἀγαθὸν πραγματοποιηθὲν δηλαδὴ διὰ πράξεων ἀνθρωπίνων. Διὰ τοῦτο τὸ αἰσθητικὸν ἐθεωρήθη προβαθμῆς τοῦ ἠθικοῦ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς Μουσικῆς ἐπὶ τοῦ ἠθους ἡμῶν. Ὁ Σαίξπηρ ἔλεγεν ὅτι, ἀνθρώπος μὴ αἰσθανόμενος ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, ἀνθρώπον τὸν ὁποῖον δὲν συγκινεῖ ἡ ἁρμονία καλῶν τόνων, εἶναι εὐεπίφορος εἰς προδοσίαν, ληστείαν, μοχθηρίαν.

Κύριοι, εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας μας ὅτι ἡ τέχνη εἶναι θεμελιώδης πλευρὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπορρέουσα ἀπὸ θεμελιώδη λειτουργίαν τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ σύλληψις τοῦ καλοῦ. Τὸ συναίσθημα ἐγένετο ἡ πηγὴ, ὁ ἰχνηλάτης ἐν τῇ τέχνῃ. Ἄλλ' ἡ τέχνη παρατηρεῖται ὡς διαμορφωτικὴ τάσις ἐν πρώτοις ἐν τῇ Φύσει, εἶναι ἄρα θεμελιώδης λειτουργία τοῦ κόσμου. Τὸν σκοπὸν ἢ τὴν ἐλατήριον δύναμιν τῆς λειτουργίας ἢ κινήσεως ταύτης ὠνομάσαμεν *ιδέαν*. Διότι ἰδέαι κατὰ τὴν νεωτέραν ρεαλιστικὴν ἀντίληψιν εἶναι ὑπόστασιν λαμβάνουσαι τυπικαὶ κοσμικαὶ λειτουργίαι. Ἡ αὐτὴ λειτουργία ἄλλοθεν ὀρωμένη, δι' ἐννοιῶν διὰ τῆς διανοίας συλλαμβανομένη λέγεται ἀληθές, ὅπερ ἐπιδιώκεται διὰ τῆς ἐπιστήμης ζητούσης νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοιαν τοῦ κόσμου, τὸν μηχανισμόν καὶ τὴν

οἰκονομίαν τοῦ Σύμπαντος, τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, δι' ἐννοιῶν ἄνευ ἐσωτερικῆς ἀντιφάσεως. Ἡ αὐτὴ κοσμικὴ λειτουργία ἄλλοθεν ὄρωμένη ὡς ὑλοποιουμένη προσπάθεια πρὸς διαμόρφωσιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ κοινωσίᾳ δηλ. ὡς βούλησις καὶ ἐνέργεια πρακτικὴ θεωμένη, λέγεται ἀγαθόν, ἐπιδιωκόμενον διὰ τῆς Ἠθικῆς ζητούσης νὰ ἐπιτύχη τὴν παγκόσμιον ἁρμονίαν διὰ πράξεων, διὰ μιᾶς μεγαλειώδους ἠθικῆς διαμορφώσεως τῆς ζωῆς κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἰδέας γενικῶς δηλ. ζητεῖ νὰ συλλάβῃ αὐτὴν τὴν Βούλησιν τῆς Κοσμογόνου Ἀρχῆς, τῆς Θεότητος, ὑπὸ συγκεκριμένην ἐν τῷ κόσμῳ μορφήν. Διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν τὰς τρεῖς ὑψίστας ἰδέας, **τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθόν**, ὁμορρίζους καὶ ὁμοσπόνδους ἐλατηρίους δυνάμεις. Καὶ γενικῶς ἡ λειτουργία αὕτη τοῦ κόσμου συλλήβδην δύναται νὰ κληθῇ Τέχνη. Καθ' ἣν στιγμὴν, Κύριοι, ἡ Ἐπιστήμη θὰ ἐγγίξῃ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀληθοῦς θὰ γίνεται πραγματικότης, ταυτοχρόνως τὸ ἀγαθὸν θὰ ἐγείρῃ τὸν θρόνον του εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις ἀτόμων καὶ λαῶν, τουτέστι τὸ Ἠθικὸν (προϋποθέτον συντονισμόν καὶ ἁρμονίαν βουλήσεων τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων καὶ λαῶν) θὰ γίνεται πραγματικότης, τὸ δὲ καλόν, ὡς ἁρμονία μεταξὺ ἰδέας ἢ περιεχομένου καὶ μορφῆς, θὰ ἀποκαλύπτῃ πρὸ ἡμῶν, ἓνα ὠραῖον Θεὸν ἐν γαλήνῃ μετουσιωθέντα ἢ ἐξαντικειμενικευθέντα εἰς ἓνα ἀπέραντον συγκεκριμένον κόσμον ὠραιότητος ! "Αν θὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο τελείως ἢ ὄχι δὲν εἶνε τοῦ παρόντος, εἶναι ζήτημα ἀφορῶν τὴν Φιλοσοφίαν. Ἄλλ' ἂν θὰ συντελεσθῇ ποτε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, διαβεβαιῶ ὑμᾶς ὅτι θὰ συντελεσθῇ μόνον διὰ τῆς τελείας ἐξελίξεως καὶ ἐκμεταλλεύσεως ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ὃ ἔστι διὰ τοῦ συνολικοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς ὠραῖος Θεὸς ἐτάφη ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ὑλικῷ, ὅστις ἐπιζητεῖ νὰ διασχίσῃ τὴν ὕλην πανταχοῦ, νὰ ἀναστῇ καὶ νὰ παρουσιασθῇ ὡς κόσμος ὠραῖος, δηλαδὴ ὡς ἰδέα περιβεβλημένη τὴν ὕλην ἢ ὡς ὕλη διαπεποτισμένη τὴν ἰδέαν ! Ὁ Ἰησοῦς ἔδειξε τὴν τροχίαν τοῦ κόσμου, ἀπεκάλυψε τὸ μυστήριον τῆς κοσμικῆς λειτουργίας. Πόσον ἡ τραγωδία τοῦ Ἰησοῦ ὁμοιάζει μὲ τὴν τραγωδίαν τῆς Ζωῆς, ἣτις παίζεται ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου ! Ὁ ἐνταφιασθεὶς ἐν τῷ κόσμῳ Θεός, ὁ γενόμενος σὰρξ καὶ σκηνώσας ἐν ἡμῖν κατὰ τὸν Εὐαγγελιστήν, τὸν ὁποῖον καὶ

ἡμεῖς ὡς μέρη τοῦ κόσμου αἰσθανόμεθα εἰς τὰς φλέβας μας, εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν συνείδησιν, εἰς τοὺς ἄρμους τῆς ψυχικῆς μας ὑποστάσεως, ὅπου συνάπτεται πνεῦμα καὶ ὕλη, τὸν ὁποῖον αἰσθανόμεθα κινούμενον, ἀγωνιζόμενον καὶ παλαίοντα ἐν ἡμῖν, ἵνα νικήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὗτος ὁ ἐνταφιασθεὶς Θεὸς ἐν τῇ λειτουργίᾳ του ἀποκαλύπτεται συγχρόνως ὡς ἀλήθεια, ὡς ἠθικότης καὶ ὡς ὠραιότης. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποίαν πλευρὰν θὰ θεωρήσωμεν αὐτόν. Ὅπως δὲ τὰς ρίζας τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ συλλήβδην εὐρίσκομεν εἰς τὰ βᾶθη τῆς ψυχικῆς συνθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ ταύτην ἢ τὰς τάσεις, ἰκανότητος καὶ λειτουργίας αὐτῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν πελωρίαν αὐτὴν κοσμικὴν λειτουργίαν, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Παντός, ἧς μέρος ἀποτελεῖ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ψυχὴ τοῦ Παντός μὲ τὰς λειτουργίας της ἔξωθεν ὀρωμένη λέγεται Φύσις. Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχικῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, αἱ λειτουργίαι αὗται τῆς τελικῆς ἐξελίξεως τοῦ κόσμου συλλαμβάνονται *ὡς ἄχρονοι ἰδέαι*, δηλαδὴ *ὡς τυπικαὶ* γενικαὶ κατευθύνσεις τῆς βουλήσεως, ὡς σκοποὶ ἀνέφικτοι. Ἀνέφικτοι ἐφ' ὅσον μόνον ὑπὸ τοῦ Συνόλου, ὑπὸ τοῦ κόσμου συλλήβδην δύνανται νὰ ἐκπληρωθοῦν, ὑφ' ἡμῶν δὲ ὡς ἐπὶ μέρους ὀργάνων, ὡς ἐπὶ μέρους κυττάρων, ἀδύνατον· ὡς ἡ ἐπὶ μέρους λειτουργία τοῦ στομάχου, τοῦ ἥπατος, τῆς καρδίας, τῶν ἐντέρων κτλ. δὲν δύναται μεμονωμένως ἐπιτελουμένη νὰ παραγάγῃ τὴν ὑγείαν τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ὑγείας, ἣτις ὡς γνωστὸν ἔγκειται εἰς τὴν ἁρμονικὴν λειτουργίαν τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν τοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο τὰς ἰδέας ἔθηκεν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς οὐρανίους χώρους, οὐχὶ ἐντὸς κόσμου τῆς πραγματικότητος. Ἐφαντάσθη αὐτὰς ἐν τῇ ποιήσει του εἰς τοὺς οὐρανούς καὶ ὠνόμασεν αὐτὰς αὐλοὺς, ἀφθάρτους, ἀχρόνους. Ἄλλ' αἱ ἰδέαι παρ' ἀνθρώποις κατὰ τὸν σύγχρονον *ρεαλιστικὸν ἰδεαλισμὸν* εἶναι δυνάμεις κινήτηριαι, ἰκανότητες τοῦ πνεύματος τοῦ νὰ διαμορφώσῃ καὶ μεταπλάττῃ τὴν ὕλην κατὰ τὰς κατευθύνσεις τῆς γενικῆς ἰδέας. Εἶναι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ, οἵτινες γεννῶνται κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοὺς ὁποίους οὗτοι θέτουν ἢ ἐπιδιώκουν πρὸς πραγματοποίησιν. Ἰδέας ἔχουν καὶ οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε τὴν Μ. Ἰδέαν καὶ πᾶσά του προσπάθεια ἔτεινε εἰς τὴν πραγμα-

τοποίησίν της. Δὲν ἦτο καὶ εἶναι ἴσως ἀκόμη ἀντικειμενικὸς σκοπὸς οὗτος; Δὲν εἶναι βεβαίως ἐκ τοῦ κόσμου τούτου αἱ ἰδέαι— ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον ἠθέλε νὰ δείξῃ ὁ Πλάτων—, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἀλλαχοῦ τὴν ἀρχὴν των, ἀλλ' ἐπενεργοῦν ἐπὶ τοῦ βίου τῆς πραγματικότητος καὶ ὠθοῦν καὶ μεταπλάττουν αὐτὸν διότι εἶναι σκοποὶ ἐκπληρούμενοι. Πᾶσα πραγματικότης ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τούτων θὰ ἔμενε πραγματικότης παγία, στάσιμος, ἄνευ ἐξελίξεως. Καὶ ἡ Κοινωνολογία δέχεται καὶ ἐννοεῖ αὐτάς, ὡς ἀντικειμενικοὺς σκοπούς.

Ἡ αὐτὴ διαμορφωτικὴ τάσις, ἣτις διέπει ὡς νόμος τὴν φύσιν, διέπει καὶ τὴν ἀνθρωπίνην. Ὅπως ἐκ τοῦ χάους τῶν στοιχείων τῆς ὕλης ἢ τῶν ἀτόμων ἐδημιουργήθη εἰς κόσμος καλῶς διατεταγμένος, μία τάξις ἐν τῷ Σύμπαντι, μία ἀρμονία καὶ ὠραιότης, οὕτω καὶ ἐκ τοῦ χάους τῶν ἀντιμαχομένων ὁρμῶν καὶ παθῶν καὶ συμφερόντων καὶ ὁρέξεων ἐν τῇ ψυχῇ τῆς ἀνθρωπότητος θὰ δημιουργηθῇ, πρόκειται νὰ δημιουργηθῇ τάξις, κόσμος εἰς τὰς σχέσεις τῶν καθ' ἕκαστον Ἐθνῶν πρὸς ἄλληλα, ἀγάπη, (ἀνάλογος πρὸς τὴν παγκόσμιον ἔλξιν), ἀλληλοσυμπάθεια καὶ ἀμοιβαία ἀλληλεπίδρασις, διεθνῆς ἀλληλεγγύη, ἀρμονία καὶ ὠραιότης. Ἐκ τοῦ χάους τῶν ἀνταγωνιζομένων φυσικῶν ὁρμῶν, τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων καὶ βλέψεων μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ἐδημιουργήθη τὸ Κράτος, ἡ Πολιτεία, ὡς Ἐνωσις μὲ ἐνιαίαν βούλησιν, μὲ ἐνιαῖον συναίσθημα, μὲ ἐνιαίαν ἰδέαν, ὑπὸ ἓνα ὑπέρτατον νόμον, τὸν νόμον τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, τοῦ συμφέροντος τῆς ὀργανωμένης Ὀλότητος, ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ θυσιάζηται τὸ ἀτομικόν. Οὕτως ἐδημιουργήθη τὸ σύγχρονον **Σύνολον-μέσον** διὰ περαιτέρω σκοπούς. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐκ τοῦ ἀτόμου μετετοπίσθη εἰς τὸ Σύνολον καὶ τοῦτο ἐγένετο πλέον ὁ Θεὸς τῆς λατρείας μας ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν.

Ἐκ τοῦ χάους τῶν ὠμῶν καὶ ἀγρίων φυσικῶν ὁρέξεων, ἐκ τοῦ χάους τῶν ὠμῶν ἐγωϊστικῶν ῥοπῶν μεταξὺ τῶν δύο φύλων πρότερον ἐδημιουργήθη **οἰκογένεια**, συνταύτισις τύχης, συνταύτισις συμφερόντων, ἰδεῶν, συναισθημάτων, βουλήσεων, δημιουργίας. Οὕτω συνεπήχθη τὸ πρῶτον **Σύνολον-μέσον** ἐν μικροτέρῳ ἀκτῖνι, ἢ πρώτη συλλογικὴ βούλησις διὰ περαιτέρω σκοπούς. Ἐκ τοῦ χάους τῶν ψυχοφυσικῶν κλίσεων, ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν

ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου ἐδημιουργήθη ἢ γίνεται προσπάθεια νὰ δημιουργηθῇ κόσμος ἔσωτερικός, ἄρμονία, ἐνιαία κατεύθυνσις τοῦ ἐνεργητικοῦ, τοῦ συναισθηματικοῦ καὶ τοῦ γνωστικοῦ τῆς ψυχικῆς καὶ οὕτω ἀνακύπτει ἡ **προσωπικότης**, περὶ ἣν στρέφονται αἱ προσπάθειαι τῆς συγχρόνου Παιδαγωγικῆς, καὶ οὕτω προπαιδεύεται ἡ **Μονὰς μέσον** πρὸς περαιτέρω σκοπούς.

Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἔργον τῆς ἐξελισσομένης ἀνθρωπίνης ζωῆς δὲν εἶναι Τέχνη ; Δὲν διαβλέπετε τὴν προσπάθειαν τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἰδέας ὑπὸ συγκεκριμένην μορφήν ἐν τῇ ζωῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ ;

Σήμερον ἐκ τοῦ χάους τῶν ἀντιζηλιῶν καὶ ἀνταγωνιζομένων συμφερόντων τῶν λαῶν προέκυψε καὶ σχηματοποιεῖται νέα ἔνωσις μεγαλυτέρα, νέον Σύνολον ὑπερπολιτειακὸν «ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν» πρὸς περαιτέρω ἐκπολιτιστικὸς σκοπούς, καὶ τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐκ τῆς Πολιτείας μετατοπίζεται εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα. Ἴδου ἡ νέα ζωὴ, ἡ νέα ἐποχὴ.

Τρεῖς εἶναι, Κύριοι, οἱ συγκεντρικοὶ κύκλοι περὶ τοῦ ἀτόμου : Οἰκογένεια, Πατρίς, Ἀνθρωπότης : ἡ ἰδέα τῆς οἰκογενείας, ἡ ἰδέα τῆς Πατρίδος, ἡ ἰδέα τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἐὰν ἐπραγματοποιήθησαν ὅπωςδήποτε αἱ δύο πρῶται καὶ ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου ἀνεβιβάσθησαν καὶ ἐγένοντο ἐνσυνείδητοι σκοποὶ τῆς ἀνθρωπότητος, εὐρισκόμεθα ἀπὸ τοῦ νῦν πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς τελευταίας καὶ ὑψίστης τῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Εὐρισκόμεθα εἰς ἐν μεταίχμιον σήμερον, εἰς μίαν μεταβατικὴν περίοδον καὶ μόλις ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου ἀρχίζει νὰ ἀναβαίνη ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ὡς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἡ ἰδέα αὕτη. Πρὸς πραγμάτων αὐτῆς ἔχομεν ἤδη τὰ πρῶτα βοηθητικὰ μορφώματα, τὰ πρῶτα σχεδιογραφήματα, τὶς πρῶτες σιλουέττες τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος, ἔστω καὶ ἐπὶ ἀρνητικῆς πλακός, ἐπὶ ἀρνητικῆς βάσεως. Ἐχομεν τὸ **συνέδριον τῆς Χάγης**, καὶ μετὰ ἐν ἐρυθρὸν λουτρὸν τὴν «**Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν**». Ψυχολογικῶς εἶναι ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῶν ἰδεῶν, συναισθημάτων καὶ βουλήσεων τῶν λαῶν, αἱ πρῶται ἀπόπειραι τῆς ἄρμονικῆς καὶ εὐτάκτου συμβιώσεως τῶν βροτησίων ἔθνῶν ἐπὶ τοῦ πλανήτου. Ἄλλο φαινόμενον εἶναι ἡ ποθουμένη ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ κίνησις περὶ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν. Ἄλλ' ἐν ᾧ παρατηρεῖται ἡ

τοιαύτη διαμορφωτική τάσις ἐκ τῶν ἄνω, παρατηρεῖται ταυτοχρόνως καὶ ἐκ τῶν κάτω. Ὑποσυνείδητα ρεύματα κοινωνικὰ διαταράσσουν τὴν ἡρεμίαν τῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν καὶ ἀόριστα συναισθήματα ἀγωνίας, φόβου καὶ ἀόριστος ἀνησυχία βασιλεύει ἐν αὐτῇ. Ἡ μαγνητικὴ βελόνη τῆς βουλήσεως ἐν τῇ πυξίδι τῆς συνειδήσεως ὑφίσταται παρέκκλισιν καὶ ταλαντώσεις. Καὶ δημιουργοῦνται ἐκ τῶν κάτω ἐνώσεις **σοσιαλιστικαί, μπολσεβικικαί, κομμουνιστικαί** προβαίνουνσι καὶ μέχρι τῶν ἄκρων, δηλ. τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος τοῦ κοινωνικοῦ πρὸς ἐπικράτησιν. Ψυχολογικῶς ἐξεταζόμενα τὰ κοινωνικὰ ταῦτα ρεύματα μαρτυροῦν τὴν ἀτέλειαν τῆς παρούσης πραγματικότητος, τὴν ἀτέλειαν τῆς κοινωνίας ὡς ἔχει, τὴν ἐλαττωματικότητα τῆς παρούσης διαμορφώσεως τῆς ζωῆς ἐντεῦθεν ἢ ἀνησυχία. Μαρτυροῦν ἐπίσης μίαν ἐνδόμυχον εὐγενῆ τάσιν, ἐπιπόθησιν πρὸς καλυτέραν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς πρὸς μίαν καλυτέραν Ἀνθρωπότητα. Ἐντεῦθεν τὰ νέα ιδεώδη, οἱ νέοι, ἃς εἴπωμεν, ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ, μπολσεβικισμοῦ, κομμουνισμοῦ, ἀκόμη καὶ τῆς στοᾶς τῶν Μασσώνων. Ἐκ τινος ἐσωτερικῆς συμφύτου ὁρμῆς συγκρουσταλλοῦται καθ' ἡμέραν ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις εἰς ἐνώσεις τοιαύτας, ζητοῦσα τρόπον τινὰ νὰ δώσῃ παράστασιν, ἔνσαρκον μορφήν, νὰ ἀνοίξῃ τὸν δρόμον εἰς μίαν ἰδέαν, ἣτις κυοφορεῖται ἐν τῇ παγκοσμίῳ ψυχῇ. Αἰσθάνεται ἤδη τοὺς παλμούς, αἰσθάνεται τὰ σκιρτήματά της καὶ τὴν ἀυξάνουσαν λειτουργίαν της ἐν αὐτῇ.

Κύριοι, ἰστάμεθα πρὸ τῆς ἔνσαρκώσεως τῆς ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος, δηλ. τῆς ἁρμονικῆς ἐν τῷ πολιτισμῷ συνενώσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν ἐν ἀνθρώποις φύλων εἰς ὀργανικὸν σύνολον, εἰς ἰδεοπνευματικὴν ἐνότητα, εὐρισκόμεθα πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, οὕτως εἶπεῖν, αὐτῆς. Αὕτη εἶναι ὁ νέος γεννώμενος Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ θὰ εἶναι ὠραῖος ὡς ἐφαντάσθη τὸν Ἰησοῦν ἢ ἀνθρωπότης. Εἶπέ ποιέ τις τῶν βαθυνουστέρων φιλοσόφων, ὅτι ἂν ἡ θρησκεία κατεβιβάζετο ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον ὡς μετουσίωσις τῆς ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ φιλοσοφία τῶν Θρησκειῶν διαγράφει μίαν τοιαύτην καμπύλην ἐν τῇ ἐξελίξει τούτων.

Καὶ ἡ πορεία τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου



γένους εξακολουθεῖ τὸ καλλιτεχνικὸν ἔργον της. Καὶ δι' ἄλλων ὁδῶν ἐκ τῶν κάτω ἡ ζωὴ συγκρυσταλλοῦται εἰς ἐνώσεις τεινούσας νὰ γενικευθοῦν. Ἐνώσεις καὶ σύνδεσμοι προσκοπικοὶ ἐνώνουν τοὺς νέους τῶν λαῶν πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν. Ὁ προσκοπισμὸς ὡς ὄργανισμὸς τῆς νεότητος, ἐπιδιώκει κατὰ τελικὸν λόγον, πῶς νὰ προπονήσῃ τὴν νεολαίαν εἰς τὸν ἱποτισμὸν, εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν, εἰς τὸν εὐγενῶς ὑπερήφανον χαρακτήρα, ἵνα θέσῃ αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Συνόλου. Ὁ προσκοπισμὸς βαθμηδὸν διεθνοποιεῖται. Σύνδεσμοι Χριστιανικῆς ἀδελφότητος τῶν νέων ἐνώνουν πάλιν τοὺς νέους τῶν δύο ἡμισφαιρίων πρὸς κοινήν κάθαρσιν τῶν ἡθῶν, πρὸς ἀδελφικὴν συνένωσιν τῶν νέων τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ μὴ λησμονῆτε, Κύριοι, ὅτι οἱ νέοι εἶναι ἡ γενεὰ τῆς αὔριου. Καὶ ἄλλο φαινόμενον : Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς προσλαμβάνει νέους σκοποὺς καὶ νέα ἰδεώδη. Καλεῖ εἰς συνένωσιν πάντας τοὺς νέους τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πάντας τοὺς μαθητὰς εἰς ἓνα Σύνδεσμον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν « **Ἐρυθρὸς Σταυρὸς τῆς Νεότητος** ». Καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος θὰ θεωρῆται παράρτημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρ. Σταυροῦ. Μεταξὺ τῶν σκοπῶν, οὓς εἶδον εἰς τὸ ὥραϊον καταστατικόν του ὅτι ἐπιδιώκει εἶναι καὶ ἡ ἀδελφοποίησις τῶν μελῶν του, ἡ δημιουργία ἀδελφικῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἐρ. Στ. τῆς Νεότητος τῶν ἄλλων λαῶν. Οἱ σύλλογοι οὗτοι τῶν νέων ὑφίσταντο εἰς τὰ ἄλλα κράτη. Ἡ Ἑλλὰς καθυστέρησε δυστυχῶς καὶ μόλις κατὰ τὸ τρέχον ἔτος προσεχώρησεν. Οἱ σύνδεσμοι τῶν Ἐρυθρῶν Σταυρῶν ἀντὶ νὰ θεραπεύσουν ἀπεφάσισαν νὰ προλαμβάνουν τὰ τραύματα τῆς Ἀνθρωπότητος. Πόσον χαίρει τις παρακολουθῶν τὰς ἀνεπισήμους ταύτας συγκρυσταλλώσεις τῆς κοινωνίας. Εἶναι αἱ ἰσχυρότεραι. Ἐκ παραλλήλου ἔρχεται καὶ ἡ κίνησις τῆς γερμανικῆς νεολαίας ὀλοκλήρου πρὸς δημιουργίαν **πολιτισμοῦ τῆς νεότητος** (Jugendkultur). Ἰδρῦθη ἀπὸ τοῦ 1913 μὲ σκοπὸν τὴν συνένωσιν ὅλων τῶν νέων ὅλων τῶν τάξεων εἰς ἓν σύνολον. Ἐπὶ κεφαλῆς ἐτέθησαν ἐξέχοντες φιλόσοφοι καὶ παιδαγωγοί. Σήμερον ζητοῦν οὗτοι τὴν συνένωσιν ὅλων τῶν νέων τοῦ κόσμου εἰς ἓν Σύνολον - μέσον πρὸς περαιτέρω σκοποὺς. Ἀλλ' αἱ διεθνεῖς αὗται ἐνώσεις εἶναι τεχνητὰ μορφώματα τῆς Ζωῆς καὶ ἀποτελοῦν τοὺς στήμονας τῆς συνενώσεως τῶν λαῶν. Ἐνώνουν τοὺς λαοὺς ἐκ

τῶν σπλάγχνων, ἐνώνουν τὰς συνειδήσεις αὐτῶν καὶ οἱ δεσμοὶ καθίστανται ὀσημέραι ἀδαμάντινοι. Καὶ ἐπὶ οἰκονομικῆς βάσεως παρατηρεῖ τις τοιαύτας ἐνώσεις, ὅπως ἡ παγκόσμιος ταχυδρομική, τηλεγραφική, συγκοινωνιακὴ κτλ. ἐνώσεις, αἱ ἐμπορικαὶ διεθνεῖς συμβάσεις, ἡ κινήσεις περὶ ἐνοποιήσεως τῶν περὶ Δικαίου ἀντιλήψεων πρὸς ἀποδοχὴν κοινῆς περὶ Δικαίου ἰδέας. Ποία μυστηριώδους δύναμις, ποία ἐσωτερικὴ ὑποσυνείδητος ὁρμὴ κινεῖ τοὺς νέους τῶν λαῶν εἰς ἁρμονίαν, εἰς ὠραιότητα; Ἡ τέχνη τῆς ζωῆς! Καὶ ἡ ἐξελισσομένη ζωὴ συνεχίζει τὸ ἔργον τῆς, τὴν μεγάλην τῆς λειτουργίαν. Ἐνώσεις καὶ σύνδεσμοι καλλιτεχνικοὶ ἐνώνουν τοὺς νέους πρὸς κοινὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ καλοῦ, ψυχικαὶ συγγένειαι ἐνώνουν αὐτοὺς περὶ τὴν τέχνην, ὡς περὶ βωμόν, ὅπου ἡ ψυχὴ των θὰ αἰσθανθῆ μίαν ἀνακούφισιν ἐκ τῆς ταλαιπωρημένης ὀδοιπορίας τῆς ζωῆς, θὰ αἰσθανθῆ κολακείαν καὶ ἀνύψωσιν, διαβλέπουσα εἰς εἰκόνας τὴν ἰδικήν τῆς ἐνδοτάτην γενικὴν προσπάθειαν καὶ ἀναγνωρίζουσα εἰς τὰ ἔργα καὶ προϊόντα τῆς Τέχνης τὴν ἐπιπόθησίν τῆς πρὸς ἁρμονίας. Τοιαύτη εἶναι ἡ βαθυτέρα ἔννοια καὶ σημασία τοῦ πρὸ μικροῦ ἰδρυθέντος ἐν Χανίοις «Συνδέσμου ὑπὲρ τῆς διαδόσεως τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἐν Κρήτῃ», οὗτινος τὸ ἔργον καὶ τὰς ὑποσυνειδήτους τάσεις καὶ ἐπιποθήσεις προσεπάθησα διὰ τῆς ἀσθενοῦς μου φωνῆς νὰ ἐρμηνεύσω ἐκ τῶν ἔνδον καὶ νὰ ἀναβιβάσω ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως ὑμῶν.

Τίς γνωρίζει, ἂν ὁ Σύνδεσμος οὗτος τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὁ δεχόμενος τοὺς παλμοὺς ὑπερτέρων λειτουργιῶν ἀσταθμῆτων, ὁ ἐν τῇ κοιτίδι ταύτῃ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μεσογείου συγκρουστικῶς, τίς γνωρίζει, ἂν δὲν εὐρύνη τὴν ἀκτίνα τῆς εὐγενοῦς δράσεώς του, ἂν δὲν εὐρύνη τὰ ἰδεώδη του ἐρχόμενος εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ ἄλλους διεθνεῖς Συνδέσμους τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἀνταλάσσων τὸ περιοδικόν του καὶ ἐγκαινιάζων ἀλληλογραφίαν καὶ ἀνακοινώσεις ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς κινήσεως καθόλου, ἐπὶ τῆς ἐκτιμήσεως καὶ ἀπολαύσεως ἐν γένει τοῦ καλοῦ;

Ναί, διότι οὕτω δημιουργοῦνται ἐκ τῶν ἔνδον νέα αἰσθητήρια, ἅτινα ἀσφαλῶς εἶναι ἀπαραίτητα διὰ μίαν ἀνωτέραν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς Γῆς.

Πᾶσαι αἱ ἐνώσεις αὗται τῆς ἐμψύχου φύσεως, εἴτε ἐκ τῶν

ἄνω εἴτε ἐκ τῶν κάτω προέρχονται, εἶναι ὑποτυπώδεις μορφαί εἶναι σύμβολα μιᾶς ἀσυλλήπτου ἐνοποιουῦ ἐν τῷ κόσμῳ δημιουργικῆς Ἀρχῆς, εἶναι, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, προβαθμίδες καὶ πρόδρομοι τῆς ἐνσαρκώσεως μιᾶς ἀνωτέρας Ἰδέας. Ἀσφαλῶς ὅμως προάγουν ἰσχυρῶς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνθρωπότητος καὶ ὀδηγοῦσιν αὐτὴν εἰς τὴν **ὠραιότητα**, ἣ δὲ ὠραιότης εἶναι ἐπίσης ἔγγυθις τῆς εὐτυχίας της !





IV

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥΣ
ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1926

Σεβασμιώτατε,

Κύριε Νομάρχα, Κυρίαί και Κύριοι,

Τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης ἔχει τὴν τιμὴν σήμερον νὰ παραδίδῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινωνίαν, εἰς τὴν Πατρίδα, 60 νέους Διδασκάλους, ἐκπολιτιστικούς παράγοντας, φορεῖς, ὡς κολακεύεται νὰ πιστεύῃ, τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν, τῶν καλῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Βραχὺς ἦτο ὁ χρόνος τῆς μαθητείας των, ἀλλὰ τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης εἶχε σαφῆ συνείδησιν τῆς στενότητος τοῦ χρόνου καὶ πλήρη ἐπίγνωσιν καὶ τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ του καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ἀνέλαβε καὶ τῆς ἐθνικῆς προσταγῆς εἰς τὸ ζήτημα τῆς παρασκευῆς διδασκάλων. Ἐλαυνόμενον ὑπὸ τῆς ἀρχῆς «διὰ τοῦ ἐλαχίστου χρόνου», ἔστω, «καὶ τῶν ἀτελεστέρων μέσων νὰ ἐπιτύχῃ τὰ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα» προσεπάθησεν ἄνευ συμβιβασμοῦ δι' ἐντατικῆς καὶ ἀθορύβου ἐργασίας νὰ ἀνταποκριθῇ ὁση αὐτῷ δύναμις εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην τῆς Πατρίδος.

Κύριοι,

Τὸ «*περὶ ἑνὸς ἔστι χρεία*» τοῦ Εὐαγγελίου οὐδέποτε ἄλλοτε ἠδύνατο ἐπιτακτικώτερον ὡς πρόσταγμα νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὴν Κοινωνίαν ἡμῶν ὅσον σήμερον. Τὸ «Ἐν» τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ Μάρθα, ἡ ἀνθρωπίνη Κοινωνία, ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην εἶναι ἡ ἀγωγή, *ἡ ὀρθὴ παιδεία*.

Ἐκλονίσθησαν αἱ ἠθικαὶ πεποιθήσεις τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο 4ετὲς διάστημα τοῦ παγκοσμίου συναγεροῦ, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχασε τοὺς προσανατολισμούς της καὶ ἡ μαγνητικὴ βελόνη τῆς συνειδήσεως ὑπέστη ἰσχυρὰν παρέκκλισιν. Χαώδεις ὁρμαὶ ἐξηγέρθησαν καὶ ἀσυνάρτητοι ἐπιθυμίαι ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀφυπνίσθησαν, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, ὁ ἐσώτατος οὗτος πυρὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας ὡς μαινὰς τυφλὴ ἐτράπη πρὸς τὸ ὑλικόν, πρὸς τὸ αἰσθητόν, πρὸς τὸ σωματικῶς εὐάρεστον, πρὸς ἓνα ὑλικὸν καὶ χυδαῖον εὐδαιμονισμόν. Εἰς νέος Ρουσσὸ μὲ πυρούμενα σπλάγχνα, μὲ ὑποζέουσαν τὴν χολὴν καὶ ἀνακοχλάζον τὸ αἷμα θὰ ἐφώναζεν ἄλλην μίαν φορὰν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν περιπνιγόμενος ὑπὸ τῶν ὀλοφυρμῶν του: Ὅπισω! ὀπίσω πρὸς τὴν φύσιν! ὀπίσω πρὸς νέαν ἐξέλιξιν τῶν ψυχοφυσικῶν δυνάμεων καὶ νέον πολιτισμόν! Ναί, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον δὲν ἀνεπτύχθη ἀρμονικῶς. Λειτουργίαι καὶ δυνατότητες ψυχικαὶ ἔλαβον μονομερῆ ἀνάπτυξιν, ὡς εἶναι ἡ διάνοια, ἄλλαι δὲ τινες παρέμειναν ἀτροφικαί, ὡς εἶναι τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις.

Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεώς της δὲν ἠδυνήθη, φαίνεται, νὰ ἀποφύγη τὸν νόμον τῆς ἐλάσσοнос ἀντιστάσεως. Καὶ οὕτω εὐρέθη μὲ συνυπεύθυνον τὴν ἀγωγήν της εἰς τὴν μονομερῆ, ἀξιοθαύμαστον μὲν τῇ ἀληθείᾳ ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας μὲ τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν εἰς ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εὐρέθη εἰς τὸν σημερινὸν διανοητικισμόν, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ νὰ ἀρθῇ αἰσθητῶς καὶ εἰς μίαν ἀνωτέραν ἠθικὴν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς, εἰς ἓνα ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν, εἰς μίαν ἐξάγνισιν τῆς ψυχῆς καὶ ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἣτις ἀποτελεῖ

τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁποῖαν ὑπόσχεται ἡ ψυχοφυσικὴ προίκισις τοῦ ἀνθρώπου.

Τοῦτο ὅμως ἦτο τὸ δυσκολώτερον, διότι προϋποθέτει τὴν ὠραιοτέραν νίκην, τὴν νίκην κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Προαπαιτεῖ αὐταπάρνησίν τινα, θυσίαν καὶ συντριβὴν τοῦ Ἐγωϊσμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι βεβαίως ἐξ ἀρχῆς ὅ,τι δύναται νὰ γίνῃ, ἔχει ὅμως τὴν δυνατότητα καὶ ὀφείλει νὰ γίνῃ ὅ,τι δυνάμει αἱ ἔμφυτοι αὐτοῦ δυνατότητες καὶ προδιαθέσεις ὑπόσχονται. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου λαμβάνει ἔννοιαν ἡ ἀγωγή παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ δικαιολογίαν. Καθίσταται ὅμως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προβληματικὴ, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ψυχολογικῶς ἐνότης ἀπλῆ μὴ ἐγκλείουσα ἀντίφασιν, ἀλλὰ σύνολον ὁρμῶν καὶ τάσεων ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἀνταγωνιζομένων, κεφαλαιωδῶς δὲ καὶ ἀρχετύπως στρεφουμένων περὶ δύο θεμελιώδεις ψυχικοὺς ἄξονας: τὸν ἐγωϊσμὸν ἢ ἐγωκεντρισμὸν καὶ τὸν ἀλτρουϊσμὸν ἢ ἑτεροτροπισμὸν ἢ κοινωνισμόν, ἂν θέλετε. Ὁ πρῶτος λαμβάνει ἀρχὴν, ἀφ' ὅτου γεννηθῶμεν ἄτομα ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ αὐτοῦ· ὁ δεύτερος ἔχων ἀρχὴν ἴσως μεταφυσικὴν ἐκδηλοῦται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, μόλις ἔλθωμεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰ αὐτάδελφα στοιχεῖα, μὲ τοὺς συνανθρώπους μας, καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ εἴδους.

Καὶ αἱ δύο αὗται θεμελιώδεις ὁρμαί, ἡ μία μὲ κεντρομόλον, ἡ ἄλλη μὲ φυγόκεντρον κατεύθυνσιν, εἶναι ὁρμαί τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ μας. Φιλαυτία, ἀλαζονεία, ὑπερηφάνεια, φιλαργυρία, κλεπτομανία καὶ ἄλλαι κακίαι ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν πρώτην· φιλανθρωπία, φιλοπατρία, ἐρωτισμὸς, γάμος, κοινωνικὴ ἀναστροφὴ, μυστικισμὸς, ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν δευτέραν. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν Φαῖδρον παρωμοίασεν αὐτὰς μὲ δύο συνεζευγμένους ἵππους ἀτιθάσους μὲ ἀντιθέτους κατευθύνσεις. Ὁ εἷς εἶναι μέλας καὶ ὁ ἄλλος λευκός· ὁ εἷς περισσότερον ὑλικός, ὁ ἕτερος περισσότερον πνευματικός. Ἀνωθεν αὐτῶν ὑπάρχει ὁ ρυθμιστικὸς παράγων, ὁ ἡνίοχος, ὅστις κανονίζει τὰς κινήσεις των καὶ τὴν πορείαν των.

Ὁ Freud, ἰδρυτὴς τῆς ψυχαναλύσεως δὲν εὗρισκει ἄλλον παράγοντα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἢ νεωτέρα ἐξέλιξις τῆς ψυχαναλύσεως καὶ δὴ ὁ Häberlin ἠναγκά-

σθη νὰ δεχθῆ καὶ τρίτον παράγοντα ὑπεράνω τῶν δύο τούτων βασικῶν ὁρμῶν, ὅστις ρυθμίζει τὰς κινήσεις τούτων ὡς ὁ ἠνίοχος παρὰ Πλάτωνι καὶ δίδει κοινὴν κατεύθυνσιν εἰς αὐτὰς πρὸς δημιουργίαν πολιτισμοῦ καὶ διαμόρφωσιν ζωῆς ἠθικῆς. Οὗτος εἶναι ἡ Ἰδέα, ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἡ ἰδέα τοῦ Πρέποντος. τὸ πρὸς τι, πρὸς ὃ κινεῖται ὁ κόσμος, ἡ ζωὴ, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ τρίτος οὗτος παράγων δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, προέρχεται ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Πῶς ἀλλέως νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου φωνὴ τοῦ καθήκοντος, ἡ ἐρχομένη εἰς σύγκρουσιν πολλάκις μὲ τὰς ὁρμὰς τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ μας καὶ ἡ ἀπαιτοῦσα ὑποταγὴν; Πόθεν ἄλλοθεν νὰ ἔχη τὴν ἀρχὴν του ἢ ἀπὸ μίαν ἀνωτάτην βούλησιν διέπουσαν ἡμᾶς καὶ τὸ Πᾶν, καὶ ἐξ ἧς ἀπορρέει τὸ ὑπεύθυνον τῶν πράξεών μας; Ἄν δὲν ὑπῆρχεν ὁ τρίτος οὗτος παράγων ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, πῶς καὶ ἔναντι τίνος θὰ ἠσθανόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς ὑπευθύνους; Καλέσατέ τον ὅπως θέλετε, Ἰδέαν, Ἡθικὸν Νόμον, Πρέπον, Βούλησιν τῆς Θεότητος. Ἀρκεῖ ὅτι ὑπάρχει καὶ τὸν αἰσθανόμεθα ἐν ἡμῖν.

Διὰ τῆς παρεκβάσεως ταύτης ἠθέλον νὰ δείξω τὸ προβληματικὸν τῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, λόγῳ τῶν ἐσωτερικῶν πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεων τῶν ὁρμῶν καὶ τάσεων, αἵτινες ὑπάρχουν εἰς τὴν ψυχοφυσικότητά του, καὶ τούτων πρὸς τὸν ρυθμιστικὸν παράγοντα. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἔγκειται καὶ τὸ τραγικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ζωῆς γενικῶς. Ἄς δίδουν οἰουσδήποτε σκοποὺς θέλουν εἰς τὴν ἀγωγὴν ὅσοι ἐκ τῶν Παιδαγωγῶν ἐγεννήθησαν καὶ ὅσοι θὰ γεννηθοῦν, ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας των καὶ τῆς φιλοσοφίας των. Ἡ τελικὴ, ἡ βαθυτάτη ἔννοια τῆς ἀγωγῆς εἶναι μία, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀνθρώπων: Πῶς θὰ δώσῃ ἠθικὴν ἔννοιαν καὶ ἐνιαίαν ἠθικὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἀντιμαχομένας φυσικὰς ὁρμὰς καὶ δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα καταστήσῃ αὐτὰς ὑπηρετικὰς ἀνωτέρων σκοπῶν τῆς ζωῆς ἢ τοῦ πνεύματος. Ἡ ἐνιαία αὕτη ἠθικὴ κατεύθυνσις δυνάμεων ἁρμονικῶς ἀνεπτυγμένων καὶ ὀργανωμένων ἐσωτερικῶς, κινουμένων κατὰ τρόπον ἀμετάστατον πρὸς τοὺς ἀνωτέρους σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τὸ δεσπόζον γνῶρισμα τῆς προσωπικότητος

Διὰ τοῦτο δικαίως ἡ Παιδαγωγικὴ πιστεύει σήμερον εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο τῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς.

Μονομερῆς λοιπόν, μονόπλευρος ἀνάπτυξις ὠρισμένων ψυχικῶν δυνάμεων, λ. χ. τῆς διανοίας μόνον, ἄνευ ὀρθῆς καὶ πεφωτισμένης συνειδήσεως, καὶ δὴ ἄνευ ὀρθῆς καὶ σταθερᾶς βουλήσεως ἄγει εἰς πολιτισμοὺς μὴ ὑγιεῖς, προωρισμένους νὰ χρεωκοπήσωσιν. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἔσειον τὴν κεφαλὴν ἀπελπιστικῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ παγκοσμίου ἀλληλοσπαραγμοῦ ! Ἐχρεωκόπησε λοιπόν ὁ πολιτισμός ; Ἐχρεωκόπησεν ἡ Παιδαγωγικὴ ; Ναί ! . . Οὕτω θὰ γίνεται πάντοτε, ἐφ' ὅσον μεθοδικῶς καὶ ἐντατικῶς δὲν ἀρχίσουν νὰ καλλιεργῶνται καὶ ἀναπτύσσονται καὶ ἄλλα ἀγαθὰ στοιχεῖα φύσει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ κατακείμενα.

Ἴδου ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς ἡμῶν πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς ἀνασύνταξιν καὶ ἐκμετάλλευσιν ὅλων τῶν ψυχοφυσικῶν ἡμῶν δυνάμεων, προδιαθέσεων καὶ δυνατοτήτων. Ὅπισω πρὸς νέαν ἐξέλιξιν ! πρὸς νέαν δημιουργίαν ! δέον νὰ εἶναι τὸ ἐγερτήριον σάλπισμα τῆς νέας Παιδαγωγικῆς, τῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ μέλλοντος. Ὅπισω, καὶ πάλιν πρὸς τὰ ἔνδον, θὰ ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Δὲν θὰ καταρτίσωμεν τὸν ὑπάρχοντα πολιτισμὸν τῆς κοινωνίας, ὡς θὰ ἀπῆται ὁ Ρουσσώ, οὔτε θὰ ἐγκλείσωμεν τὴν διάνοιαν εἰς εἰρκτήν. Ὅχι ! Ἡ ἀγωγή ἡμῶν πρέπει νὰ γίνῃ βαθυτέρα καὶ ὀρθοτέρα, πρέπει νὰ ἀποκτήσῃ περιεχόμενον, νὰ ἀποβλέψῃ ψυχολογικῶς εἰς τὸ ἀνθρώπινον σύνολον, διὰ νὰ ἀνασυνταχθῶν καὶ ἄλλα ψυχικὰ στοιχεῖα, νὰ ἐκγυμνασθῶν καὶ νὰ ριφθῶν ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἄλλων. Ἡ μάθησις, ἡ μονομερῆς ἀνάπτυξις τῆς διανοίας ἀποβαίνει ἐπικίνδυνον κτῆμα ἄνευ τῆς ἀρετῆς, διότι ποιεῖ τοὺς κατέχοντας αὐτὴν δυνατωτέρους κακουργεῖν, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης.

Τὸ πρῶτον συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην **ἀγωγῆς ὀρθῆς**. Αὐτομάτως μοι ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν τὸ τοῦ θεοῦ Πλάτωνος : « Οὐκ ἔστι θεϊότερον περὶ ὅτου ἂν ἄνθρωπος βουλευσαιο ἢ περὶ παιδείας αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ οἰκείων. » Τοῦτο εἶναι καὶ πρέπει νὰ καταστῇ τὸ πρωτεῦον μέλημα πάσης πολιτείας. Διότι ἐκ τούτου ἐξαρτᾶται ἡ ἀσφαλὴς εὐτυχία, ἡ πρόοδος καὶ εὐημερία αὐτῆς, καθὼς καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀγωγή εἶναι

κοινή υπόθεσις τῆς Ἀνθρωπότητος. Παρατηρεῖται, ὅτι οἱ λαοὶ δὲν ἠδυνήθησαν ἀκόμη νὰ ἀποκτήσωσιν ἔννοιαν τῆς ὑπάρξεώς των ἐν σχέσει πρὸς τὸ εὐρύτατον τοῦτο Σύνολον, οὔτε ἤρθησαν ἀκόμη ὑπεράνω τοῦ ἐγωϊσμοῦ των, ὥστε νὰ ὑποτάξωσιν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερκειμένην ταύτην ἔννοιαν. Δὲν ἀπέκτησαν ἀκόμη ὑπεύθυνον συνείδησιν ἔναντι τῆς κοινῆς παγκοσμίου συνειδήσεως, ὅτι δηλ. εἶναι συνυπεύθυνοι διὰ τὴν τύχην, τὴν πρόοδον καὶ εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν τῆς Ἀνθρωπότητος. Προσπάθειά τις ὁμως γίνεται μεταπολεμικῶς. Ὅσον δὲ βραδύνουν τόσον τὸ χειρότερον δι' αὐτούς. Θὰ εἶναι τεράστια τὰ δεινὰ καὶ πελώρια αἱ καταστροφαὶ μιᾶς νέας τῶν λαῶν συρράξεως. Τὸ δεύτερον συμπέρασμα μου εἶναι ὅτι ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην **ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς**.

Εἶναι εὐτύχημα ὅτι κατωρθώθη μὲ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐκπαίδευσις δημοσία λειτουργία, υπόθεσις τῆς πολιτείας. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν, ὡς γνωστόν, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ Ρωμαίοις ἦτο ἰδιωτικὴ υπόθεσις καὶ ἰδιωτικὴ ἐπιχείρησις. Καὶ συνέστησε μὲν ὁ Πλάτων εἰς τοὺς Νόμους τοῦ τὸ καθολικὸν καὶ ὁμοιόμορφον τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰπὼν : **«οἱ παῖδες ἀμφοτέρων τῶν φύλων δεόν νὰ ἐκπαιδεύωνται ἐξ ἴσου καὶ δημοσίᾳ, οὐχὶ ὡς οἱ γονεῖς, ἀλλ' ὡς ἡ Πατὴρ βούλει, ἐὰν δὲ μὴ βούλωνται ἐξ ἀνάγκης αὐτοὺς παιδεύεον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐφηρμόσθη.** Μόνον μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐθεωρήθη τὸ ὕψιστον τοῦτο καὶ θεϊότερον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔργων, υπόθεσις τῆς Πολιτείας. Καὶ εἶναι ἡ ἀκροτάτη ὄντως λειτουργία αὐτῆς. Διότι ἐκ τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἡ πρόοδος καὶ εὐημερία καὶ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἀποστολὴ πάσης Πολιτείας. Εὐδαιμονεῖ ὄντως ἡ Πολιτεία ἢ ἔχουσα μεμορφωμένους καὶ ἀνεπτυγμένους πολίτας, κακοδαιμονεῖ δὲ ἐὰν οἱ πολῖται αὐτῆς εἶναι ἀμαθεῖς καὶ ἄξεστοι. Ὁρθότατα δὲ εἶπεν ὁ βαθυνοῦστατος τῆς Καινιξβέργης φιλόσοφος ὅτι : **ὄπισθεν τῆς ἀγωγῆς εὐρίσκεται τὸ μέγα μυστικὸν τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως !**

Ἄλλὰ διατὶ ἡ ἐκπαίδευσις νὰ θεωρηθῇ δημοσία λειτουργία ; Ἡ Πολιτεία εἶναι ὄργανωμένον σύνολον, ἴδρυμα ἢ συγκρότημα τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς, ὅχι, ὡς ἐλέχθη, μὲ διέπουσιν ἀρχὴν τὴν

θέλησιν πρὸς δύναμιν, ἢ τὴν θέλησιν πρὸς τάξιν μόνον διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ δικαίου, ὡς πολλάκις ἐπιστεύθη ὑπὸ τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν. Ὑπεράνω τῆς ἔριδος ταύτης τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν διακρίνει ἡ σύγχρονος φιλοσοφία τὴν θετικῶς ἠθικὴν ἀποστολὴν τῆς Πολιτείας. Ὡς εἶναι ἠθικὴ ἡ ἔννοια τῆς κινήσεως τοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη τις. Φέρει λοιπὸν ἠθικὸν καθῆκον. Διὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας, ἣν ζητεῖ νὰ δημιουργήσῃ προσπαθεῖ κατ' οὐσίαν νὰ προστατεύσῃ μόνον καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ἄτομα, τὰ μέλη της, ὅπως ἀφειθῶσιν ἐλεύθερα, ἀνενόχλητα διὰ νὰ ἐξελιχθῶσι καὶ αὐτοδημιουργηθῶσι. Σκοπὸς ὅμως αὐτῆς τελικὸς εἶναι ἡ ἐξηθίκευσις τῶν μελῶν της. Πάντα τὰ μέλη της πρέπει νὰ καταστῶσιν ἠθικά, νὰ βούλωνται ἠθικῶς καὶ νὰ πράττωσιν ἠθικῶς. Ἐνδιαφέρεται ἄρα διὰ τὰ μέλη της, διὰ τοῦτο παρέχει καὶ ὀφείλει νὰ παρέχῃ τὴν ἐκπαίδευσιν δωρεὰν εἰς αὐτά, νὰ ἐπιβάλλῃ δὲ αὐτὴν καὶ ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν φύλων ὑποχρεωτικῶς.

Ἦθελεν ἐρωτήσῃ τις : Καὶ πόθεν ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ ὑποχρεωτικοῦ καὶ ἐξαναγκαστικοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως ; Ἐκεῖθεν ὅθεν ἔλαβε καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ὑποχρεωτικῆς στρατιωτικῆς θητείας. Ἐχει καὶ τὸ πνεῦμα τὴν ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησεώς του.

Ἐκ τῆς λεχθείσης θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς, τοῦ νὰ θεωρηθῇ ἡ παιδεία ὑπόθεσις τῆς πολιτείας, ἀπέρρευσαν νέαι ἀρχαί, καὶ νέα ἀγαθὰ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν : α) Τὸ καθολικὸν καὶ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως, β) Τὸ ἀρτίπουν τῆς ἐκπαιδεύσεως, δηλ. ἡ ἐπέκτασις αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν δύο φύλων, γ) Τὸ ὁμοιόμορφον τῆς λαϊκῆς παιδείας, δ) Ὁ καθορισμὸς τῆς ἡλικίας τῆς εἰσόδου εἰς τὸ σχολεῖον, ε) Ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν εἰς ἑκάστην τάξιν, στ) Τὸ ὁμοιόμορφον τῆς μεθόδου διὰ τῆς ὁμοιομόρφου παρασκευῆς διδασκάλων ἐν τοῖς Διδασκαλείοις, ζ) Ἡ ἀτέλεια τῆς ἐκπαιδεύσεως, δηλ. ἡ δωρεὰν παροχὴ αὐτῆς, ἡ διευκολύνουσα κυρίως ἀπόρους τάξεις τῆς Πολιτείας. Πάντα ταῦτα προφανῶς εἶναι ἀγαθὰ, ἅτινα ἀπέρρευσαν βαθμιαίως, ἀφ' ὅτου ἡ παιδεία ἐθεωρήθη ὑπόθεσις τῆς Πολιτείας. Ἀναμένονται δὲ καὶ ἄλλα ἀγαθὰ ἐκ τῆς θεμελιώδους αὐτῆς ἀρχῆς, ὅπου ἐννοεῖται ἀσκεῖται ὀρθῶς, διότι ὅσον ἀνέρχονται οἱ λαοὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν, τόσῳ

περισσότεραν προσοχήν θὰ δίδωσιν εἰς τὴν ἐκπαίδευσίν των, ὥστε καὶ μᾶλλον ἐντατικὴ καὶ περισσότερον προγραμματικὴ νὰ γίνηται αὕτη. Φρονῶ δὲ ἀκραδάντως ὅτι τὰ ἀγαθὰ θὰ ἔλθωσιν ταχύτερον καὶ θὰ προοδεύσωσι περισσότερον αἱ Πολιτεῖαι : α) Ὅταν ἡ ἐκπαίδευσις θεωρηθῇ τὸ κύριον μέλημα πάσης πολιτείας, β) Ὅταν τὸ πλεῖστον τοῦ προϋπολογισμοῦ δαπανᾶται διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν, γ) Ὅταν ἡ λειτουργία καὶ ἡ ἐπιμέλεια αὐτῆς ἀνατίθεται εἰς τοὺς ἐκλεκτοτέρους τῶν πολιτῶν καὶ δ) Ὅταν τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα θεωρηθῇ ἐκ τῶν ἀκροτάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ ἀνατίθεται εἰς τοὺς ἐκλεκτοτέρους τῶν πολιτῶν. Ἰδίως διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἐκλέγωνται οἱ ἐπίλεκτοι τὴν φύσιν, τὸ ἦθος καὶ τὴν νοημοσύνην, καὶ νὰ ἐκπαιδεύωνται ἐν ἀρίστοις Διδασκαλείοις. Ἡ ἐξειδίκευσις τούτων εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, τὸ ἐπιπικνότερον καὶ δυσκολώτατον, ἀλλὰ καὶ εὐγενέστερον ὄλων, ἐπεβάλλετο εἰς τὰς πεπολιτισμένας χώρας. Ἐβράδυνεν, ἀλλὰ ἐπραγματοποιήθη. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχομεν τὰς πρώτας ἀποπειρας καὶ κατὰ τὸ 1819 γίνεται ἐν Λυκέρνη τῆς Ἑλβετίας ἡ ἐμφάνισις τοῦ α' ὀργανωμένου Διδασκαλείου, εἰς δὲ τὴν Γερμανίαν ἀπὸ τοῦ 1811—1819 ἰδρῦθη σειρά νέων τοιούτων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐμπνευσμένων παιδαγωγῶν.

Καὶ πῶς ἦτο δυνατόν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐξειδικεύονται ἀπλοῦ ἐπαγγελματῖαι, ὁ ράπτης, ὁ ἐπιπλοποιός, ὁ δενδροκόμος, ὁ ἔμπορος, ὁ οἰκοδόμος κλπ. εἰς εἰδικὰς ἐπαγγελματικὰς Σχολὰς, νὰ μὴ ἐξειδικεύηται ὁ διδάσκαλος, ὁ διαπλάττων ψυχὰς, ὁ ἀναπτύσσων πνευματικὰς δυνάμεις, ὁ ἐκμαιεῦν δυνατότητος καὶ προδιαθέσεις, δημιουργῶν χαρακτῆρας, εἰς χεῖρας δὲ τοῦ ὁποίου κεῖται τὸ μέλλον τῆς Πατρίδος καὶ ἡ ἀνύψωσις τῆς Κοινωνίας, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐξειδικεύηται εἰς τὸ θεῖον τοῦτο ἔργον καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως ; Ἡ Παιδαγωγικὴ τείνει πλέον νὰ ἀναχθῇ εἰς γενικωτάτην ἐφηρμοσμένην ἐπιστήμην. Χαρακτηρίζεται σήμερον ὡς συγκεκριμένη ἢ ἐφηρμοσμένη φιλοσοφία, καθότι σκοπὸν ἔχει ὑπὸ τὴν εὐρείαν αὐτῆς ἔννοιαν νὰ διατηρῇ καὶ νὰ μεταδίδῃ τὸν ὑπάρχοντα ἐκάστοτε πολιτισμὸν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς διὰ τῆς ἐν τῷ χρόνῳ πλησιεστέρας. Μεταδίδουσα δ' οὕτω τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, δηλ. πᾶν ὅ,τι παρήγαγε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ, τῇ Τέχνῃ, τῇ

Ἡθικῇ καὶ Θρησκείᾳ, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, ἐμπιστεύεται τρόπον τινὰ αὐτὰ εἰς τοὺς ἐπερχομένους, ἵνα προαγάγῃ καὶ οὗτοι αὐτὰ καὶ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, μέχρις οὗ φθάσῃ τὴν τελειοποίησίν τῆς ἡ ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο τὴν μεταπολεμικὴν Εὐρώπην ἀπασχολεῖ σφόδρα τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως τῶν διδασκάλων τῆς. Ἡμεῖς δυστυχῶς δὲν ἐδώσαμεν ἀκόμη τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, * ἐν ᾧ εἴμεθα ἐκ τῶν λαῶν, οἵτινες πάσχουσιν ἀπὸ ἔλλειψιν χαρακτήρων, ἀπὸ χαλάρωσιν συνειδήσεως καὶ ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς τὸ καθῆκον. Ἀντιθέτως δὲ λαὸς ἱστορικὸς ἔχων μεγάλας εὐθύνας, φέρων βαρεῖας ὑποχρεώσεις καὶ μεγάλην ἀποστολήν.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ θίξω τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς μορφώσεως τῶν Διδασκάλων παρ' ἡμῖν. Ἦθελον μόνον νὰ καταλήξω εἰς τὸ τρίτον συμπέρασμά μου : ὅτι ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην καλῶν διδασκάλων, ἀληθινῶν ἐκπολιτιστικῶν παραγόντων, φορέων τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν καὶ τῶν καλῶν ἠθῶν. Οὗτοι θὰ ἐξέλθωσι μόνον ἀπὸ τὰ καλὰ Διδασκαλεῖα. Πᾶσα βελτίωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ ἐκεῖ, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ ναυαγήσῃ.

Τὸ Διδασκαλεῖον ἡμῶν ἠλπίζομεν, Κύριοι, ὅτι ἦτο τέλειον, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ θὰ ἐγίνετο τελειότερον διὰ τῆς συμπληρώσεώς του. Θὰ εἴμεθα ὑπερήφανοι ἂν εἴχομεν ἐξ ἀρχῆς τὰ μέσα νὰ καταστήσωμεν αὐτὸ τοιοῦτον. Ἦγωνίσθημεν ὅμως ὡς γνήσια ἑλληνικὰ τέκνα τῶν συναρπαστικῶν περιστάσεων, χωρὶς νὰ ὑποστείλωμεν τὴν σημαίαν τοῦ καθήκοντος, μὲ ἀποτελέσματα ἀσφαλῶς ἀνώτερα τῶν διατεθέντων μέσων. Προσεπαθήσαμεν οὕτω μὲ τὰς ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις ὄχι μόνον νὰ ἀνυψώσωμεν τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης καὶ νὰ αὐξήσωμεν τὴν φήμην του, ἀλλὰ καὶ νὰ θέσωμεν ἀσφαλεῖς τὰς βάσεις τῆς περαιτέρω προόδου του. Καὶ θὰ ἦτο τιμὴ διὰ τὴν Λέσβον, ἂν καθίστατο φυτώριον Διδασκάλων πρώτης τάξεως* δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Λόγοι ἀνώτεροι δι-

* Εὐτυχῶς διὰ τοῦ ἐσχάτως ἀπὸ 9 Αὐγ. 1929 ψηφισθέντος Νόμου 4368 «περὶ Διδασκαλείων τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως» ἤρchiσε νὰ ἀποδίδηται καὶ παρ' ἡμῖν μεγαλυτέρα προσοχὴ εἰς τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως τῶν Διδασκάλων καὶ γενικῶς εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἡμῶν.

ακόπτουν * τὴν λειτουργίαν του καὶ ἡ ζωὴ του σβέννυται μὲ τὴν σεμνὴν καὶ ἀπέριττον ταύτην ἑορτήν. Ἡ ἰδέα του ὅμως θὰ ζήσῃ, διότι ἡ ψυχὴ του, τὸ φρόνημά του μετωχετεύθη εἰς τούτους ἐδῶ τοὺς τροφίμους, καὶ τίς οἶδεν ἐπὶ πόσα ἔτη θὰ ἐξακολουθήσῃ δι' αὐτῶν νὰ μετωχετεύηται εὐεργετικῶς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς γενεάς . . .

Ἀγαπητοὶ ἡμῶν τροφίμοι,

Τὴν στιγμήν ταύτην δὲν δύναμαι νὰ σᾶς μεταδώσω τὴν συγκίνησιν, ἣν αἰσθάνομαι, ἐγχειρίζων εἰς ὑμᾶς τὰ ἀπολυτήριά σας.

Καλεῖσθε εἰς ὑψηλὸν καὶ θεῖον τῇ ἀληθείᾳ ἔργον, διότι, ἂν ἡ Θεότης ἤρχετο ἐπὶ τῆς γῆς, ἀσφαλῶς θὰ ἐγένετο Διδάσκαλος ! Καὶ ἦλθε. Καὶ ἐγένετο Διδάσκαλος. Μετέβαλε δὲ τὴν ὄψιν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ἡ ἔλευσις τῆς ἀπετέλεσε τὸν μεγαλύτερον σταθμὸν τῆς σταδιοδρομίας τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ἀπὸ τῆς γεννήσεώς της μετρεῖ πλέον αὕτη τὰ ἔτη τῆς ζωῆς της. Καὶ ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν τὰ ἴχνη της.

Ἐδιδάχθητε, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ φαντασθῇ ὠραιότερον καὶ ὑψηλότερον ἔργον, ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκμεταλλεύηται τὰς δυνάμεις του, καὶ νὰ ἐξαντλῇ αὐτὰς διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ κόσμου, καὶ διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπίνης Κοινωνίας. Πάντα τὰ ἐπαγγέλματα ἐν τῷ Κοινωνικῷ Ὄργανισμῷ συντελοῦν κατὰ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας εἰς τὴν πρόοδον τῆς Κοινωνίας, εἰς τὴν

* Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ λόγους οἰκονομίας εἶχεν ἀποφασισθῆ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἡ κατάργησις τῶν Μονοταξίων Διδασκαλείων, βραδύτερον ὅμως κατὰ Σεπτέμβριον ἡ ἀπόφασις αὕτη μετετράπη εἰς κατάργησιν μόνον τῶν χορηγουμένων ὑποτροφιῶν εἰς τοὺς τροφίμους αὐτῶν καὶ οὕτω ἡ λειτουργία των ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ ἔτους 1929.

προαγωγήν τοῦ Πολιτισμοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἀμεσώτερον τοῦ Διδασκάλου ἐπιδιώκει τὴν πρόοδον καὶ τὸν ἐξευγενισμόν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἂν τὸ Θεῖον ἤρχετο ἐπὶ τῆς γῆς, ἀσφαλῶς θὰ ἐξέλεγε τοῦτο τὸ ἔργον.

Ἀγαπητοί μου φίλοι καὶ συνάδελφοι,

Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς δὲν μετρεῖται μὲ τὸ ποσὸν τῶν ἐτῶν αὐτῆς, δὲν μετρεῖται μὲ τὴν πολιὰν τρίχα. Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκτιμᾶται μὲ τὸ μέτρον τῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας προσέφερον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἀνθρωπότητος, ἣτις εἶναι ἄνευ ὑπερβολῆς καὶ ὑπόθεσις τῆς Θεότητος, εἶναι ὑπόθεσις τῆς ἐπὶ τοῦ Πλανήτου ἡμῶν παιζομένης μεγάλης τραγωδίας τῆς Ζωῆς. Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκτιμᾶται ἔτι ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς τελειοποιήσεώς του, ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἠθικότητος αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀρετὴ καὶ ἠθικότης ἔχουσι τόσῳ μεγαλυτέραν ἀξίαν, ὅσῳ ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν δυσχερειῶν καὶ κωλυμάτων, καθ' ὧν παλαίουν εἶναι σφοδρότερος.

Τότε εἰς δυσκόλους, μεγάλας καὶ ὑπερόχους στιγμάς, καθ' ἃς τὰ ἠθικὰ ιδεώδη του κινδυνεύουσι νὰ σβησθοῦν, νὰ ἀφανισθοῦν ἐκ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ κακοῦ, τότε ἂν προτιμήσῃ καὶ τὸν θάνατον διὰ νὰ ζήσουν αἱ ιδέαι, τότε μόνον ἀποδεικνύει ὅτι ζῆ. Ὅλα τὰ ἄλλα ἔτη τῆς ζωῆς του δὲν ἔχουν τόσην ἀξίαν, ὅσην αἱ σύντομοι αὗται στιγμαί. Ὅλα τὰ ἄλλα ἔτη τῆς ζωῆς του λέγονται ἔτη ἀφανείας, ἔτη βοσκηματώδη. Ἡ Ἱστορία, ἡ Κοινωνία, ἡ Πατρις, ἡ Ἀνθρωπότης δὲν ἐνδιαφέρονται δι' αὐτά, ἐνδιαφέρεται καὶ ἐξετάζει περιπαθῶς τὰ ἔτη ἢ καὶ τὰς στιγμάς μόνον, πὺ πρᾶγματι ἔδρασε καὶ ἔζησε τὸ ἄτομον δι' αὐτήν.

Τὸ φέρετρον οὕτω τοῦ θανάτου του, γίνεται λίκνον

τῆς ζωῆς τῶν ιδεῶν του. Ὁ θάνατος μεταβάλλεται εἰς ζωὴν. Αἱ ιδέαι ζοῦν. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ Ἀνθρωπότης διὰ τοῦ θανάτου πορεύεται εἰς τὴν ζωὴν. Σκεφθῆτε τὸν ψάλτην τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ρήγαν, τὸν ἀπαγχονισμὸν τοῦ Πατριάρχου, τὸν θάνατον τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους, τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, τὸ ὄλοκαύτωμα τοῦ Πυθαγόρα, τὴν σταύρωσιν τοῦ Ἰησοῦ! Ἀλλὰ ζῆ ὁ Χριστὸς ἐν ἡμῖν, ἔζησεν ἡ Σωκρατικὴ φιλοσοφία, ζῆ ὁ ἠθικὸς Νόμος, ζῆ ὁ Ρήγας καὶ ὁ Πατριάρχης, ζῆ ἡ Ἑλλάς! Οἱ φορεῖς ἀποθνήσκουν, ζοῦν αἱ ιδέαι καὶ γίνονται πραγματικότητες. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Δημιουργίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ τύχη τοῦ κόσμου, αὐτὴ ἡ τραγωδία τῆς ἀγωνιζομένης ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου.

Ἐδιδάχθητε τί θὰ εἴπη ζωὴ. Ἐδιδάχθητε ὅτι ζωὴ θὰ εἴπη κίνησις, ἐξέλιξις, δημιουργία πάντοτε πρὸς τὸ ἄνω καὶ πάντοτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐδιδάχθητε ὅτι ζωὴ θὰ εἴπη : Μὲ ἀκαταπόνητον προσπάθειαν σοβαρῶς πρώτιστα πάντων τὸ ἴδιόν σου Ἐγὼ νὰ δαμάσῃς. Ζωὴ θὰ εἴπη : Μὲ ἰσχυροὺς βραχίονας, ἀκλόνητος καὶ πλήρης ἐλπίδων τὴν εὐτυχίαν σου νὰ σφυρηλατήσῃς, ἀλαλάζων νὰ ἐκτείνῃς τὰς χεῖράς σου πρὸς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ὑπερήφανος, ἀκηλίδωτος, πρὸς τὸν κόσμον νὰ προτείνῃς τὸ μέτωπον. Ζωὴ θὰ εἴπη : Εἰς τοὺς πυρίνους ἀγῶνάς σας καὶ εἰς τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς σας αὐτοπεποιθήσιν νὰ φέρητε εἰς τὴν καρδίαν. Εἰς τὰς ἐλπίδας σας ποτὲ νὰ μὴ κραδαίνεσθε καὶ εἰς τὰς συμφοράς σας ποτὲ νὰ μὴ ἀποθαρρύνεσθε. Ζωὴ θὰ εἴπη : Μὲ γεμᾶτα τὰ χέρια ἀγάπην νὰ σκορπίζῃς, ἀγάπην νὰ προτείνῃς καὶ διὰ τὰ ιδεώδη σου παλαίων ν' ἀποθνήσκῃς! Αὐτὸ θὰ εἴπη ζωὴ.

Λάβετε τὰ ἀπολυτήριά σας, ἀγαπητοὶ τοῦ Διδασκαλείου ἡμῶν σπουδασταί, καὶ πορευθῆτε, ὅπου σᾶς καλεῖ ἡ Πατρίς. Εἴσθε οἱ λευκοὶ στρατιῶται τοῦ πνεύματος, τοῦ Πολιτισμοῦ.

Ἐξέλθετε, εὐγενεῖς τῆς Ἑλλάδος βλαστοί, καὶ διδάξατε τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὴν φιλοπονίαν, τὴν φιλαλήθειαν, τὴν ἀκρίβειαν καὶ σημασίαν τοῦ χρόνου, διδάξατε τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Ἐμβάλετε εἰς αὐτοὺς ἀμετάστατον τὴν ἰδέαν καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνον ἡ τελεία ἐξέλιξις καὶ ἐκμετάλλευσις ὅλων τῶν ἐν αὐτοῖς φύσει ἐγκειμένων δυνάμεων δύναται νὰ ἐγγυηθῇ τὴν πραγμάτων ὅλων τῶν ἐπιδιωκομένων σκοπῶν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἄς ἀποτελέσῃ τὴν πρωϊνὴν προσευχὴν των κατὰ πᾶσαν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, καταστήσατε πανελληνιον προσευχὴν τὴν ὑψηλὴν πρὸς τὸ καθῆκον ἀποστροφὴν τοῦ Καντίου:

«Καθῆκον ! Σὺ ὑψηλὸν καὶ μέγα ὄνομα, Σὺ, τὸ ὁποῖον οὐδὲν τὸ ἄρεστον καὶ κολακευτικὸν ἐν σοὶ ἐγκλείεις, ἀλλ' ἀπαιτεῖς ὑποταγὴν ! Ποία εἶναι ἡ μεγαλειώδης σου προέλευσις ; Καὶ ποῦ εὐρίσκει τις τὰς ρίζας τῆς εὐγενοῦς Σου καταγωγῆς ; Σὺ εἶσαι, ὅ,τι ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω ἑαυτοῦ ! (ὑπεράνω τῶν ζώων).

Διδάξατε τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὴν ἔννοιαν τοῦ Καθῆκοντος, ὅτι ἡ προέλευσις του οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ οἰανδήποτε κοσμικὴν ἐξουσίαν, δὲν προέρχεται ἐξ αὐτῆς. Καὶ ἐὰν οἱ ἄρχοντές μας ἦτο δυνατόν νὰ διδάξωσι τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τούτου, ἡμεῖς δὲν ἠθέλομεν ὑπακούσει, διότι καὶ ἡ ἐκπλήρωσις του δὲν γίνεται χάριν αὐτῶν. Καὶ ἐὰν ἡ Ἑλλάς ποτε, ρέπουσα εἰς αὐτοκτονίαν



δὲν ἤθελε θελήσει τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου, νὰ δύναται ὁ Ἑλληνόπαις ἠνδρωμένος ν' ἀπαντήσῃ: Ναί, ἀλλ' ἐγὼ τὸ θέλω νὰ ζήσῃς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀνθρωπότης ἀν' ἐπέ-
τρεπε τοῦτο διὰ τινὰ περίοδον ἐν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ, ἡμεῖς δὲν ἠθέλομεν ὑπακούσει, διότι θὰ ἦτο πλάνη τις παροδική. Ὡς φέρει τὸ σπέρμα τοῦ θανάτου ἐν τῇ καρ-
δίᾳ της, φέρει καὶ τὴν Ἰδέαν σύμφυτον!

Καὶ ἡ Φύσις ὀλόκληρος ἀν' ἐπιτάξῃ, πάλιν θὰ σκε-
φθῶμεν, ἀν' πρέπει νὰ ὑπακούσωμεν μὴ τυχόν ἢ ἐπιταγῇ εἶναι μηχανικὴ ἢ μήπως ἐδόθη ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Ἰδέας.

Καὶ ἐὰν ἡ Θεότης διατάξῃ, τότε μόνον θὰ παύσω-
μεν τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου, ἀπλούστατα, διότι ζητεῖ
τὴν ὑποταγὴν ἢ ἐν ἡμῖν συνείδησις, ὁ ἐν ἡμῖν ἠθικὸς
Νόμος. Μὲ τοιαύτην ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος πλάσ-
σατε τοὺς Ἑλληνόπαιδας. Ἐν ἀνάγκῃ εἰς ὑπερόχους
στιγμάς καὶ «*εἰς ἐναντίον ὄλων*». Ἄ, εἶναι ὄχι μόνον
ἠθικόν, ἀλλὰ καὶ ὠραῖον πρᾶγμα νὰ ζήσῃ τις, ἀλλὰ νὰ
ζήσῃ μὲ ἰδανικά. Ζωὴ ἄνευ ἰδεωδῶν εἶναι ταχύτης, κί-
νησις ἄνευ κατευθύνσεως, ἀναστροφὸς χειμερινὴ νύξ! . . .

Τότε ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθειαν, νὰ γεννᾶται τις ἀλλὰ
διὰ νὰ ἀποθνήσκῃ πάντοτε ὑπὲρ τούτων. Ἀξίζει καὶ νὰ
ἐπανέλθῃ δις καὶ τρις εἰς τὴν ζωὴν, ἐκάστην φορὰν διὰ τὸν
αὐτὸν πάντοτε ἀμετάστατον σκοπόν. Οὕτω μόνον ὑπο-
χρεώνει τὸν Θεόν, τὴν πελωρίαν προσπάθειαν, ἀν' μή. . .
τὸ ἀτελεύτητον μαρτύριον τῆς κοσμογονικῆς Ἀρχῆς.

Οὕτω, ἀγαπητοί μας μαθηταί, θὰ ζήσητε, οὕτω θὰ
χαρῆτε τὴν ζωὴν σας· θὰ παίξῃτε μὲ αὐτὴν καὶ θὰ ἔχητε
καὶ τὴν νίκην δεσμίαν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς Ἑλ-
λάδος αἰχμάλωτον. Μὲ τοιαύτην δύναμιν εἰς τὰς φλέ-
βας, μὲ τοιοῦτον φρόνημα εἰς τὴν ψυχὴν, διασκελίσατε
τώρα φαιδροὶ καὶ χαρωποὶ τὸν οὐδὸν τῆς ἀνοιξέως σας,

τὸν οὐδὸν τῆς ὠραίας σας ζωῆς, καὶ προχωρήσατε πρὸς τὴν Κοινωνίαν ὡς ἐξωραϊσμένοι Σπαρτιᾶται. Αἱ εὐχαί μας θὰ σᾶς παρακολουθήσωσιν εἰς τοὺς εὐγενεῖς ἀγῶνάς σας.

Ἄλλὰ προσέξατε! Εἰς τὴν δρασίμ σας νὰ ἔχητε μετρίαν ιδέαν πάντοτε περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σας, καὶ μεγάλην ιδέαν περὶ τοῦ ἔργου σας. Μετρίαν ιδέαν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ σας, διότι μὲ μικρὰς ἀνθρωπίνας πάντοτε δυνάμεις ἀναλαμβάνετε μεγάλην ἀποστολήν! Μεγάλην ιδέαν περὶ τοῦ ἔργου σας, διότι εἶναι τοῦτο ὑψηλόν, αὐτόχρημα Θεῖον! Διότι ἂν ἡ Πατρίς, ἡ Ἀνθρωπότης θὰ ἴδῃ καλυτέρας ἡμέρας ἀσφαλῶς σᾶς λέγω, ὅτι θὰ τὰς ἴδῃ μόνον διὰ τῆς ὀρθῆς παιδείας. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ δράσει σας νὰ εἴσθε μᾶλλον μὲ τὸ μέρος τῶν αἰσιοδόξων, τῶν πιστευόντων ὅτι ὁ κόσμος εἶναι δυνατόν νὰ διορθωθῇ διὰ τῆς παιδείας καὶ τῶν καλῶν Σχολείων.

Ἐλθετε τώρα νὰ λάβητε τὸ τετιμημημένον ἀπολυτήριόν σας, τὸ ὁποῖον σᾶς ἐμπιστεύετε τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης. Σεῖς ἐντὸς αὐτοῦ θὰ χαράξητε καὶ ἄλλους βαθμούς, νέα ἀριστεῖα, διὰ τῶν εὐγενῶν ἀγῶνων σας. Καὶ ἀσφαλῶς σᾶς λέγω, ὅτι θὰ σᾶς εἶναι οὔτοι οἱ γλυκύτεροι, διότι θὰ δρέψητε αὐτοὺς εἰς τὸ πεδῖον τῆς πραγματικότητος! *

* Ἡ ἀποστροφή αὕτη ἐγένετο τὸ πρῶτον πρὸς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Μονοταξίου Διδασκαλεῖου Χανίων κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 1924 ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τῶν πτυχίων εἰς τοὺς ἐνθουσιώδεις ἐκείνους νέους διδασκάλους τῆς Κρήτης. Ἐκ τούτων οἱ πλείστοι προήρχοντο ἐκ τῶν τάξεων τοῦ διαλυθέντος στρατοῦ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ὡς τελειόφοιτοι Γυμνασίου κατετάχθησαν εἰς τὸ ἰδρυθὲν τότε Μονοτ. Διδασκαλεῖον Χανίων. Εἰς ἐξ αὐτῶν τότε ὁ Στ. Σηφάκης ἐξ ὀνόματος ὄλων ἔκαμεν αὐθορμήτως τὴν ἐπομένην προσφώνησιν, ἣτις ἐδημοσιεύθη βραδύτερον εἰς τὸ παιδαγωγικὸν περιοδικὸν «Ἔργασία» τόμ. 2 τεύχ. 7, 8. 15—30 Δεκεμβρίου 1924.

Κύριε Διευθυντά,

Αισθάνομαι την ανάγκην τώρα στίς τελευταῖες στιγμῆς τοῦ χωρισμοῦ μας νὰ εὐχαριστήσω Ὑμᾶς καὶ τὸν Σύλλογον τῶν κ. κ. καθηγητῶν γιὰ τίς προσπάθειες ποὺ καταβάλετε γιὰ νὰ μᾶς ἐφοδιάσετε μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ μᾶς χρησιμεύσουν αὔριον διὰ τὸ ἐπάγγελμα τὸ βαρὺ ποὺ ἀνελάβαμεν. Εἰργάσθητε, ἔκοπιάσατε, ἠγωνίσθητε ἐπαλαίσατε ἐπὶ ἑννέα ὀλοκλήρους μῆνας γιὰ τὴν πνευματικὴν μας μόρφωσι.

Ἀναγνωρίζομε τοὺς κόπους Σας, καὶ βλέπομε τὸ μεγάλο κάματο ποὺ σᾶς ἔχει καταλάβει καὶ ὁ ὁποῖος φαίνεται ζωγραφισμένος στίς ρυτίδες τοῦ μετώπου Σας.

Σῦρε τώρα στὸ πτωχικὸ Σου γραφεῖο, ποὺ τὸ ἔκαμε πτωχικὸ ἡ ὀρδὴ τοῦ Κεμάλ, κουρασμένε στρατιώτῃ τῆς εὐγενέστερης ιδέας καὶ ὡς ἄλλος Βελεστινλῆς ἀναφώνησε : « ἄρκετὸν σπóρον ἔσπειρα. . . » μὲ τὴν συνείδησιν ἀναπαυμένην, ὅτι ἐξετέλεσες τὸ καθήκον Σου.

Στὸ λίγο αὐτὸ διάστημα κατωρθώσατε ὄχι μόνον καρδιῆς νὰ ἐκλεπτύνετε, ὄχι μόνον ψυχῆς νὰ ἐξευγενίσετε, ἀλλὰ καὶ ἐπιστηθίους φίλους ν' ἀποκτήσετε.

Ὁ πειὸ αἰσιόδοξος ἄνθρωπος δὲν μπορούσε νὰ φαντασθῇ, πῶς ἦτο δυνατόν εἰς διάστημα ἑννέα μόλις μηνῶν νὰ ἐπέλθῃ τόση μεταβολὴ στὸ χαρακτήρᾳ μας καὶ εἰς ὅλο τὸ εἶναί μας.

Ὑπολείμματα ψυχικά, ἐβαδίζαμε ἄγνωστο γιὰ ποῦ καὶ γιὰ ποιὸ σκοπὸ. Πάνω σ' αὐτὴν τὴν ἀβεβαιότητα ἐφάνητε Σεῖς, καὶ ὡς ἐπιδέξιος πλοίαρχος ὠδηγήσατε τὸ καράβι τῆς ζωῆς μας στὸ δρόμο τοῦ καθήκοντος.

Σεῖς μᾶς ἐδώσατε ζωὴ ἀπὸ τὴ ζωὴ Σας, δύναμι ἀπὸ τὴ δύναμί Σας, ψυχὴ ἀπὸ τὴν ψυχὴ Σας, θάρρος ἀπὸ τὴν ἀποφασιστικότητά Σας.

Σεῖς μᾶς ἐκάματε νὰ νοιώσωμε ποιὸς ὁ προορισμὸς μας στὸν πλανήτην αὐτόν.

Ἐμεῖς, καὶ μαζὶ μὲ μᾶς ἡ Κρήτη, γιὰ νὰ μὴ εἶπω καὶ ἡ Ἑλλὰς ὅλη, θὰ Σᾶς ἐγγνωμονῇ γιὰ τίς προσπάθειές Σας αὐτές.

Ἡ θύμησις τῆς σεβαστῆς μορφῆς Σας θὰ μείνῃ ἀνεξίτηλος μέσα στὴν καρδιά μας καὶ θὰ μᾶς συνοδεύῃ γιὰ νὰ μᾶς ὑπενθυμίξῃ παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἐργασίαν καὶ τὸ καθήκον !

Σᾶς ὑποσχόμεθα, ὄχι Σᾶς ὑποσχόμεθα, Σᾶς βεβαιοῦμεν, ὅτι θὰ ἐργασθοῦμε μ' ὅλη τὴ δύναμι τῆς ψυχῆς μας γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ φανοῦμε ἀντάξιοι τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἐκλήθημεν νὰ ἐξυπηρετήσωμεν.

Ἐν Χανίοις τῇ 6 Ἰουλίου 1924.

ΕΠΙ ΤΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΙ (1827—1927)

*Κύριοι συνάδελφοι,
Κυρίαί και Κύριοι,**

Ἡ Ἑλβετία, ἡ ὠραία χώρα τῆς Εὐρώπης, ἡ θουλικὴ σήμερον χώρα τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς εὐνομίας καὶ τάξεως, ἐορτάζει τὴν ἑκατονταετηρίδα τοῦ θανάτου μεγάλου αὐτῆς τέκνου, τοῦ Πεσταλότσι. Ἀλλὰ μετ' αὐτῆς κοινῇ γνώμῃ συνεορτάζει ὅλος ὁ παιδαγωγικὸς καὶ διδασκαλικὸς κόσμος τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ πεπολιτισμένος κόσμος καὶ τῶν δύο ἡμισφαιρίων, ὅστις ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ Σχολεῖον καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τύχης τῆς Ἀνθρωπότητος. Διατί; Ἄν ἦτο στρατάρχης, ἂν ἦτο πολιτικός, ἂν ἦτο βασιλεύς, ἀμφιβάλλω ἂν αὐθορμήτως σήμερον ἦ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης θὰ ἔστρεφε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν πρὸς τὸν μέγαν Ἑλβετόν. Ὁχι· ἦτο Διδάσκαλος, ἦτο Παιδαγωγός! καὶ κάτι περισσότερον, φίλος τῆς Ἀνθρωπότητος!

* Ἡ διάλεξις αὕτη ἐγένετο κατ' ἐντολὴν τοῦ Σεβαστοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Γυμνασίου ἐνώπιον τῶν λειτουργῶν τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως Μυτιλήνης καὶ πολλῶν ἄλλων πολιτῶν ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑκατονταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Παιδαγωγοῦ.

Καὶ ἡ Ἀνθρωπότης ἐκουράσθη, φαίνεται, ἀπὸ τοῦ νὰ προσφέρῃ τὸν θαυμασμόν της εἰς τὴν ὤμῃν δύναμιν, εἰς τὴν μηχανορραφίαν ἢ εἰς τὰ βασιλικά εἶδωλα. Εὐρισκομένη σήμερον εἰς μίαν καμπὴν τῆς ζωῆς της, μεταβαίνουσα εἰς νέαν περίοδον ἡλικίας, ἀσφαλῶς εἰς νέαν ἐποχὴν πολιτισμοῦ, καὶ συναισθανομένη ὀργανικὰς φυσιολογικὰς διαταραχὰς καὶ ἀορίστους φόβους, μὲ ἀνήσυχον τὴν συνείδησιν ἀναζητεῖ στρέφουσα τὸν νοῦν πρὸς τοὺς ἀληθεῖς φίλους της, τοὺς ἀληθεῖς εὐεργέτας της, πρὸς τὰ λευκά, ἀθόρυβα, εἰρηνικὰ τέκνα της, τὰ ὁποῖα συνησθάνθησαν, ἐπόθησαν καὶ ἐπεδίωξαν τὴν ἀληθῆ αὐτῆς πρόοδον, τὴν ἀνύψωσιν καὶ ἀποτελειώσιν της, καὶ τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου τῶν ἰδεῶν των προσέφερον ἑαυτοὺς ὀλοκαύτωμα ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρα καὶ Σωκράτους μέχρι τοῦ Χριστοῦ, Παύλου καὶ Πεσταλότσι. Ἐκείθεν ζητεῖ νὰ ἀντλήσῃ νέαν δύναμιν καὶ ζωὴν καὶ θέλησιν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου κλήρου, ὅστις ἔλαχεν εἰς αὐτὴν ἐπὶ τῆς γῆς.

Ὁ *Johann Heinrich Pestalozzi* ἐγεννήθη εἰς τὴν αὐστηρὰν καὶ σεμνοπρεπῆ πόλιν τῆς Ἑλβετίας Ζυρίχην τῇ 12ῃ Ἰανουαρίου 1746, ἐκ πατρὸς ἰατροῦ τὸ ἐπάγγελμα. Ἦτο ἑξαετής, ὅτε ἔχασε τὸν πατέρα του. Ἡ περαιτέρω ἀνατροφή καὶ μόρφωσις του, ὡς καὶ τῶν δύο ἀκόμη ἀδελφῶν του, ἀφῆθη πλεόν εἰς τὴν καλὴν, ἀλλὰ μὴ εὐπορον μητέρα του, καὶ τὴν μεσήλικα πιστὴν καὶ φρόνιμον ὑπηρετρίαν τῆς οἰκογενείας των *Barbara Schmid*, τὴν προσφιλῆ *Babeli* τοῦ Πεσταλότσι. Αὕτη παρισταμένη εἰς τοὺς ἐπιθανατίους ρόγχους τοῦ θνήσκοντος πατρὸς ἐξωρκίσθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ μὴν ἐγκαταλείψῃ τὴν οἰκογένειάν του. Ἡ *Babeli* τὸ ὑπεσχέθη καὶ τὸ ἔπραξεν. Ἐγένετο ἡ Εὐρύκλεια τοῦ Πεσταλότσι.

Ὁ Πεσταλότσι ὀφείλει τὴν ἀρετὴν του εἰς τὴν καλὴν καὶ εὐσεβῆ του μητέρα. Ἦτο παιδίον ἀσθενὲς καὶ καχεκτικὸν σωματικῶς, ἀλλὰ πεπρωκισμένον μὲ ἀσυνήθως τρυφερὸν καὶ πλούσιον συναίσθημα καὶ μὲ ταχεῖαν ἀντίληψιν καὶ λεπτὴν αἴσθησιν. Ἐνωρίτατα ἀπορφανισθεὶς ἀνετράφη μετὰ μεγάλης προσοχῆς καὶ προφυλάξεως ὑπὸ τῆς μητρὸς του, ἀποκεκλεισμένος ἀπὸ τοὺς συνηλικιώτας του, μᾶλλον ὡς θαλαμευόμενον κοράσιον παρὰ ὡς ἀγόρι. Ἐνεκα τούτου δὲν συνεζυμώθη μὲν μὲ τὰς πονηρίας καὶ βαναυ-

σότητας τῶν ἀγυιοπαίδων, ὑστέρησεν ὅμως ὡς πρὸς τὸ ἀνδρικὸν θάρρος καὶ τὴν ἀνδρικὴν ἀποφασιστικότητα καὶ ἐμπειρίαν. Ἡ μονομερὴς γυναικεία ἀνατροφή του ἐπηύξησεν ἢ ἠνύνησε, φαίνεται, τὴν ψυχολογικὴν του προδιάθεσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπεσκέπτετο ὅμως συχνὰ βραδύτερον κατὰ τὰς διακοπὰς τῶν μαθημάτων του τὸν πάππον του, ὅστις ἦτο ἱερεὺς καλὸς καὶ εὖ πόληπτος εἰς τι χωρίον πλησίον τῆς Ζυρίχης *Hongg* καὶ ἔμενε παρ' αὐτῷ. Ἐκεῖ ἠσθάνθη περισσοτέραν ἐλευθερίαν καὶ ἐγνώρισεν κατὰ βάθος τὸν ἰδιόρρυθμον βίον τῶν χωρικῶν, τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῶν καὶ τὰς συναναστροφὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας των.

Σπουδαί :

Ὁ Πεσταλότσι, ἀφοῦ ἐτελείωσε τὴν κατωτέραν μόρφωσιν εἰς τὸ λεγόμενον σήμερον δημοτικὸν Σχολεῖον, ἐφοίτησεν ἔπειτα εἰς τὸ Collegium humanitatis (σχολεῖον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως) καὶ μετ' αὐτὸ εἰς τὸ Collegium Carolinum (σχολεῖον ἀνωτάτης μορφώσεως τότε ἐν Ζυρίχῃ, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ νῦν Πανεπιστήμιον), ὅπου ἀπέκτησε βαθεῖαν φιλολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν. Τὸ Σχολεῖον μάλιστα τοῦτο, περιλαμβάνον τρεῖς Σχολὰς, τὴν Φιλολογικὴν, τὴν Φιλοσοφικὴν καὶ τὴν Θεολογικὴν, εὗρισκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πεσταλότσι εἰς τὴν ἀνθησίν του. Ὡς μαθητὴς ἦτο μέτριος. Τρεῖς φορὰς μόνον εἰς τὰς μικροτέρας τάξεις ἀριστεύσας ἔλαβε βραβεῖον. Συνήθως ὅμως κατὰ τὸ μάθημα ἠσχολεῖτο μὲ τὸν ἰδικόν του ἐσωτερικὸν κόσμον, ἐκυνήγει, ὅπως λέγουν, τὸ πνεῦμά του ἰδέας. Εἰκοσαετῆς περίπου, τῷ 1765, ἐτελείωσε τὰς σπουδὰς του, ὅτε ἀνέγνωσε τὸ νεωστὶ ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1762 ἐπαναστατικὸν περὶ ἀγωγῆς βιβλίον τοῦ ἐτέρου μεγάλου ἐκ Γενεύης τῆς Ἑλβετίας παιδαγωγοῦ Ρουσσώ, τὸν Αἰμίλιον. Τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς πτερνιστήρ τῆς ὑπνωτιούσης ἐν αὐτῷ παιδαγωγικῆς μεγαλοφυΐας. Τὸν ἐνεθουσίασε τόσον καὶ ἐπέδρασε τόσον ἐπὶ τῆς ψυχῆς του, ὥστε ἀπετέλει εἰς τὸ μέλλον διακαῆ πόθον τῆς ζωῆς του καὶ ἐνδελεχῆ προσπάθειάν του **να εὕρη αὐτὸς τὸν δρόμον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἀγωγῇ**, ἵνα συντελέσῃ οὕτω εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς ἀμαθείας του, ἐκ τῆς ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταπτώσεως, εἰς ἣν διετέλει τότε.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐνυμφεύθη τῷ 1770 τὴν Ἄνναν Schulthess, σεμνὴν καὶ εὐσεβῆ κόρην ἐμπόρου τινὸς ἐν Ζυρίχῃ, ἔξ ἧς ἀπέκτησεν ἓνα υἱὸν τὸν Jacques τὸν προσφιλῆ του Jacqueli. Μὲ τὸν γάμον του λήγει καὶ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ζωῆς του, τὸ νεανικόν. Μετὰ τοῦτο ἀρχίζει τὸ β' στάδιον τῆς ζωῆς του, τὸ ὁποῖον εἶναι πλήρες περιπετειῶν, πικριῶν καὶ παθημάτων, πλήρες ἀποτυχιῶν ἀπὸ πρακτικῆς ἀπόψεως, πλούσιον ὅμως καὶ εὐγενές, γόνιμον καὶ ὑψηλὸν ἀπὸ παιδαγωγικῆς, κοινωνικῆς καὶ συγγραφικῆς ἀπόψεως.

Ὁ Πεσταλότσι γενικῶς ἦτο προσωπικότης θυμόσοφος, καρδία εὐγενὴς ἔξ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην τελειότητα, πνεῦμα μεγαλοφυὲς καὶ ὑψηλὸν εἰς τὰς προαισθήσεις καὶ τοὺς σκοποὺς του, ἄλλὰ συμπιεσθὲν εἰς στενὸν πλαίσιον πρακτικῆς ἀνθρωπίνης δεξιότητος.

Μεταξὺ τοῦ βούλεσθαι καὶ δύνασθαι ὑπῆρχε χάσμα! Ἐλεῖπεν ἡ πρακτικὴ δύναμις τοῦ μεταβάλλειν τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς σκέψεις του εἰς πράξεις. Ἡ ζωὴ γενικῶς ὡς ἐξελισσομένη βούλησις ἀπαντῶσα κωλύματα ἐν τῇ πραγματοποιήσει τῶν προορισμῶν της, ἔξωτερικὰ ἢ ἔσωτερικὰ, πάσχει. Τὸ νὰ μὴ δύναται τις τελείως νὰ ἐκφάνῃ κατὰ τὰς ἑαυτοῦ ιδιότητας τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξίν, τοῦτο εἶναι τὸ τραγικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ *Alles Leiden ist ein gehemtes wollen*: Τὸ πάσχειν εἶναι κεκωλυμένη βούλησις. Ἐντεῦθεν τὸ τραγικὸν τῆς ζωῆς του.

Ἡ Αἰσθητικὴ ἐπιστήμη θὰ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰς τὰς ἐρεῦνας της «περὶ τοῦ τραγικοῦ ἐν τῇ ζωῇ» καὶ τὸν βίον τοῦ Πεσταλότσι. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἠσθάνετο ἰσχυρῶς τὸ τραγικὸν ἐν τῇ ζωῇ του καὶ ὡμολόγησεν αὐτὸ εἰς τὸ «Κύκνειον ἄσμα» του, τὸ ὁποῖον ἔγραψεν εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς πρὸ τῶν ἐπιθανατίων του ῥόγχων. Ἀναθεωρῶν τότε τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του ὑποβάλλει ἑαυτὸν εἰς ἔλεγχον πικρὸν, διότι ἐβουλεύθη πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ κατώρθωσεν ὀλίγα. Ἀνακρίνει ἑαυτὸν ἀμειλίκτως, μετὰ πρωτοφανοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, συγκινεῖται καὶ συγκινεῖ, ἐν ᾧ ὁμολογεῖ τὰ αἴτια μὲ παράπονον εἰς τὴν ψυχὴν. Εἶναι ἡ ἐξομολόγησις του πρὸς τοὺς ἐπιγιγνομένους. Ὅ,τι ἀφηγεῖται ἐκεῖ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ἀδέκαστος κριτῆς αὐτελεγχόμενος, ἀνήκει εἰς τὰς ἀρίστας ἐξομολογήσεις ὅλων τῶν αἰώνων, ἀποτελεῖ,

ὡς καὶ αἱ ἔξομολογήσεις τοῦ Αὐγουστίνου, πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἀπὸ τὰ ἄριστα προϊόντα τῆς παγκοσμίου *Literatur*.

Ὁ Πεσταλότσι δὲν συνησθάνθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς τί προώρισεν αὐτὸν ἡ φύσις, ἵνα ἐπιδοθῆ εἰς τοῦτο. Καὶ ἐφάνη ἀτυχῆς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Αὐτομάτως μοὶ ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν οἱ λόγοι τοῦ Dewey : «Τίποτε δὲν εἶναι τραγικώτερον εἰς τὸν κόσμον δι' ἓν ἄτομον ἀπὸ τὸ νὰ μὴ εὐτυχύσῃ νὰ ἀνακαλύψῃ διὰ ποίαν ἐργασίαν καὶ ἐπάγγελμα ἐπλάσθη ἱκανὸν εἰς τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ ἀπὸ τὸ ν' ἀνακαλύψῃ πολὺ ἀργὰ εἰς τὸν βίον του, ὅτε ὁ πατήρ του, ὁ κηδεμών του, αἱ περιστάσεις τὸν ἔφεραν εἰς μίαν ἐργασίαν, πού δὲν ὑπάρχει μέλλον ἢ εὐτυχία. Τοῦτο ἐκινδύνευσε νὰ πάθῃ ἐν ἀρχῇ ὁ Πεσταλότσι.

Ἐνεκα τούτου ἐν ἀρχῇ ἐπεδόθη εἰς ξένας πρὸς τὴν ἀποστολήν του ἐπιχειρήσεις, γεωπονικὰς καὶ βιοτεχνικὰς, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα ἐζημιώθη. Ἴσως νὰ ἐζήτει δι' αὐτῶν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς οἰκονομικῆς του πρῶτον ἀνεξαρτησίας, ἵνα δυνηθῆ εὐκολώτερον ἔπειτα νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολήν του.

Πρῶται προσπάθειαι ἐν NeuhoF 1780.—Οὕτω παρὰ τὸ Brugg τοῦ καντονίου Aargau ἠγόρασε καὶ ἀνέπτυξε μίαν ἔπαυλιν μετὰ μεγάλης περιοχῆς πρὸς ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς γεωπονικῆν. Τὸ ἔργον του ἀπέτυχεν οἰκονομικῶς. Παρὰ τὴν ἀποτυχίαν του ταύτην ἐκ ψυχορμητῶν τάσεων τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ φύσεως προωθούμενος ἰδρύει εἰς τὸ NeuhoF Ὀρφανοτροφεῖον, μὲ σκοπὸν νὰ σώσῃ τὰ ὄρφανὰ τοῦ τόπου ἐκείνου καὶ ἀναδείξῃ αὐτὰ χρηστὰ καὶ χρήσιμα μέλη τῆς κοινωνίας, ὅχι μόνον διὰ μιᾶς καλῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἐπαγγελματικῆς προπαιδεύσεως. Δὲν εἶχεν ἐπινοηθῆ ἀκόμη τὸ **Σχολεῖον τῆς Ἐργασίας** τῆς σήμερον, καὶ ὅμως ἐκεῖ εὐρίσκει τις τὰς ρίζας του. Περιεποιεῖτο καὶ ἐπαρηγόρει τὰ ὄρφανὰ, τὰ ἐδίδασκε καὶ εἰργάζετο μετ' αὐτῶν εἰς τὰς πρακτικὰς ἐργασίας. Ἦλπιζεν ὅτι τὸ Ὀρφανοτροφεῖόν του θὰ καθίστατο μία αὐτάρκης συμβιωτικὴ Κοινότης, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην ἀλγῶν τὴν ψυχὴν νὰ διαλύσῃ αὐτὸ δι' ἔλλειψιν πόρων. Περιέπεσεν ἔκτοτε εἰς δεινὰς οἰκονομικὰς στενοχωρίας, ἐπισύρας τὴν γλεῦθν καὶ τὰ σκώματα τῶν ἄλλων, τῶν ἀδιαφόρων ἢ ξένων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην πτωχείαν καὶ ὄρφάνην. Ἄλλ' αἱ ἀποτυχίαι ἐγιγάντωσαν

τὴν πλήρη ἀγάπης ψυχὴν του καὶ ἐξώτρουνον τὸ θυμόσοφον πνεῦμά του εἰς νέαν δρᾶσιν. Τότε εἰς τὰ ἔτη τῆς ἐνδείας του ἔγραψε τὸ πρῶτόν του σύγραμμα «Abendstunde eines Einsiedlers» «Ἐσπεριναὶ ὧραι ἐνὸς ἐρημίτου». Τὸ μικρὸν τοῦτο συγγραμμάτιον περιέχει περὶ τοὺς 200 παιδαγωγικοὺς ἀφορισμοὺς, ἄνευ συνοχῆς κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐγκλείοντας ἐν εἴδει χειροβομβίδων τὰ σπέρματα, τοὺς πυρῆνας τῆς μελλοντικῆς παιδαγωγικῆς αὐτοῦ δράσεως. Μετ' αὐτὸ ἠκολούθησε τὸ «Liehnard und Gertrud» «Λινάρδος καὶ Γερτρούδη», ὅπου ἐξέσπασεν ὁ θεῖός του ἔρως πρὸς τὸν λαόν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀνύψωσιν. Ἐκεῖ ἐρρίφθησαν αἱ ρίζαι τοῦ συγχρόνου λαϊκοῦ σχολείου. Ὁ μοχλὸς τοῦ Ἀρχιμήδους πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ λαοῦ εὐρέθη : Εἶναι ἡ **Μήτηρ** καὶ τὸ **Σχολεῖον**. Μετὰ τινα ἔτη τῷ 1797 δημοσιεύει τὸ βαθυστόχαστον καὶ φιλοσοφικώτερον τῶν συγγραμμάτων του «Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts» **Ἐρευναι ἢ Στοχασμοὶ περὶ τῆς πορείας τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους**. Τρία ὁλόκληρα ἔτη εἰργάζετο πρὸς ἀποτελείωσιν τοῦ συγγράματος τούτου.

Ἐδῶ θέλει νὰ δείξῃ, πῶς ἡ ἀνθρωπότης ἐγινε τοιαύτη, οἷα εἶναι σήμερον καὶ πῶς δύναται νὰ γίνῃ ὅ,τι δὲν εἶναι, ἀλλ' ὅ,τι ὀφείλει νὰ γίνῃ. Βιβλίον ἀνεξάντλητον εἰς βαθεῖς κοινωνικοὺς καὶ φιλοσοφικοὺς στοχασμοὺς.

Μεταπροσπάθειαι ἐν Stanz 1798. — Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γάλλων τῷ 1798 εἰς τὸ Ἑλβετικὸν ἔδαφος καὶ τὴν λεηλασίαν τοῦ παρὰ τὴν Λυκέρνην καντονίου Unterwalden ὑπ' αὐτῶν 246 παιδιά ἔμειναν εἰς τὰς ὁδοὺς ὄρφανὰ καὶ ἀπροστάτευτα. Ἡ Ἑλβετικὴ Κυβέρνησις συνέλεξεν αὐτὰ εἰς ἓν Ὀρφανοτροφεῖον εἰς τὸ Stanz καὶ ἀνέθηκε τὴν διεύθυνσίν του εἰς τὸν φίλον τῶν ὄρφανῶν καὶ λυτρωτὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου Πεσταλότσι. Ἐκεῖ ἔλαμψεν ὁ μέγας ἄλτρουϊσμός τοῦ Πεσταλότσι. Ὁ ἴδιος ἦτο εἰς αὐτὰ καὶ Διδάσκαλος καὶ πατὴρ καὶ ἰατρὸς καὶ ὑπηρέτης. Πολλάκις ἠγγάρευε τὴν σύζυγόν του εἰς τὸ νὰ πλύνωσι καὶ κτενίζωσιν ὁμοῦ τὰ φθειριῶντα ἐκεῖνα παιδιά. Ἡ ἀφοσίωσις, ἡ ἀγάπη καὶ αὐτοθυσία του ἐξήγειρε τὸν θαυμασμόν. Ἐν τῷ προσώπῳ των ἐνόμιζεν ὅτι ἐξυπηρετεῖ τὴν πάσχου-

σαν Ἀνθρωπότητα. Ἡ παιδαγωγική του μεγαλοφυΐα καὶ οἱ νέοι δρόμοι τοὺς ὁποίους ἤνοιγεν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἐτέθησαν ἐδῶ εἰς ἐφαρμογήν. Ἡ **ἐποπτεία** ἀπετέλει τὴν βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τῆς διδασκαλίας του. Ἄλλ' ὅ,τι κυρίως ἀπησχόλει τὸ πνεῦμά του ἦτο ἡ «**ψυχολογοποίησις**» τῆς διδασκαλίας του, δηλ. ἡ προσαρμογὴ αὐτῆς πρὸς τοὺς αἰωνίους ψυχολογικοὺς νόμους τῆς μαθήσεως.

Ἄλλὰ καὶ ἐδῶ ἐστάθη ἀτυχής. Τὸ ἔργον του διεκόπη, διότι τὸ ἴδρυμα ἐπετάχθη μετὰ ἐν ἔτος ὑπὸ τῶν Γάλλων καὶ μετεβλήθη εἰς Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον. Τὸ Ὁρφανοτροφεῖον διελύθη καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ Πεσταλότσι πρὸς σωτηρίαν τῶν ὄρφανῶν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν παιδαγωγικῶν του ἰδεῶν ἐν τῇ πράξει ἐματαιώθησαν. Τόσον ὅμως εἶχε καταβληθῆ ἔκει ὑπὸ τῶν κόπων, ὥστε ἐδέησε νὰ ἀποσυρθῆ εἰς τὸ Oberland πλησίον τῆς Βέρνης πρὸς ἀναψυχὴν καὶ γαλήνην.

Αἱ περιστάσεις, ἡ τύχη, ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν προορισμὸν του. Εἶχεν ἤδη ἀφυπνισθῆ ἡ παιδαγωγική του ἰδιορρυθμία, ὅταν μίαν ἡμέραν ἐξεδήλωσεν ἀπεριφράστως πλεόν τὴν ἐπιθυμίαν του : **«Θέλω νὰ γίνω Διδάσκαλος !»**

Οὕτω μετὰ τὸ Stanz ἰδρύει εἰς τὸ Burgdorf πλησίον τῆς Βέρνης ἰδικὸν του Ἐκπαιδευτήριον, τὸ ὁποῖον ἐστέγασε καὶ πάλιν ὄρφανὰ κατὰ τὸ πλεῖστον. Τοῦτο ἐχρησιμοποίησεν καὶ ὡς Διδασκαλεῖον αὐτοσχέδιον κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις του πρὸς μόρφωσιν Διδασκάλων κατὰ τὴν νέαν μέθοδον, ἐπειδὴ παρετήρει ὅτι πολλοὶ λόγιοι καὶ Διδάσκαλοι συνέρρεον ἐκεῖ, διὰ νὰ ἐκμάθωσι τὴν νέαν μέθοδον. Καὶ πράγματι τὸ Παιδαγωγεῖόν του ἔλαβε τόσῃν φήμην, ὥστε ἐξ ὅλων τῶν μερῶν συνέρρεον Διδάσκαλοι παλαιοὶ καὶ Παιδαγωγοί, ἵνα μαθητεύσωσι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Πεσταλότσι καὶ ἀντλήσωσι ζωὴν ἐκ τῆς ζωῆς του, πῦρ ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του, ἀγάπην πρὸς τὸ παιδίον ἐκ τῆς πατρικῆς ψυχῆς του, παλμὸν ἐκ τῆς παλλούσης διὰ τὴν Ἀνθρωπότητα καρδίας του. Ἐδῶ ἐγένετο ὁ ἴδρυτής τῆς ἐννοίας τοῦ σημερινοῦ **δημοτικοῦ Σχολείου** ὡς Σχολείου λαϊκοῦ, κοινοῦ δι' ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις πρὸς ἐκτύλιξιν τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐγκειμένων δυνάμεων καὶ ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, πάντοτε με **ιδεῶδες ἐξανθρωπιστικόν**. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον συνέγραψε

καὶ τὸ περίφημον περὶ μεθόδου τῆς διδασκαλίας βιβλίον του. «*Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*» «*Πῶς ἡ Γερτρούδη ἀνατρέφει τὰ τέκνα της*». Τοῦτο περιέχει τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, εἶναι ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον ἡ Διδακτικὴ του εἰς 14 ἐπιστολάς πλήρεις πρωτοτύπων σκέψεων. Τὸ χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἐμμένει ἀπολύτως προσκεκολλημένος εἰς τὴν ἰδέαν του, τὸ νὰ θέλῃ δηλ. τὴν Μητέρα πρώτην Διδάσκαλον τῶν τέκνων της. Ἡ ὑπόληψις του εἰς τὴν δύναμιν τῆς Μητρὸς εἶναι ἀπέραντος!

Ἔντασις προσπαθειῶν ἐν Jferten 1804. — Καὶ τὸ νέον του ἴδρυμα εἶχε τὴν τύχην τοῦ προηγουμένου.

Ἔνεκα τῆς ἀνωμάλου πολιτικῆς τότε καταστάσεως ἀναγκάζεται νὰ ἐκκενώσῃ πάλιν τὸ ἴδρυμά του πρὸς ἐπίταξιν καὶ νὰ μεταφέρῃ αὐτὸ εἰς μοναστήριον παρὰ τὸ Münchenbuchsee καὶ ἐκεῖθεν μετὰ πολλὰς δυσχερείας καὶ ἀποτυχίας οἰκονομικὰς εἰς τὸ Jferten τελειωτικῶς. Ἡ δρᾶσίς του εἰς τὸ Jferten ἔφθασε πλέον εἰς τὸ ὑψιστον αὐτῆς σημεῖον, διότι εἶχε καὶ ἀρίστους βοηθοὺς Διδασκάλους, οὓς ὁ ἴδιος κατὰ τὰς μετασχολικὰς ὥρας ἐμύει εἰς τὴν μέθοδόν του. Ἀφοσίωσις, ἀμοιβαῖος σεβασμὸς καὶ ἀγάπη ἦσαν οἱ μόνοι δεσμοὶ οἱ συνδέοντες μαθητὰς καὶ Διδασκάλους, ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἐπρυτάνευε τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα τοῦ μεγάλου τῆς Ἀνθρωπότητος Παιδαγωγοῦ! Οἱ μαθηταὶ πολλάκις προσήρχοντο μὲ θερμὸν ἀσπασμὸν νὰ χαιρετίσωσι τὸν Πατέρα των Πεσταλότσι καὶ συχνὰ μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξ εὐγνωμοσύνης. Νομίζει τις ὅτι εἰς τὴν μικρὰν τοῦ Jferten **Πεσταλότσειον κλινικὴν τοῦ πνεύματος** ἐγίνοντο μετὰ πυρετώδους κινήσεως πειράματα ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πειράματα πρὸς ἐξευγενισμὸν καὶ ἐξαγνισμὸν τῆς Ἀνθρωπότητος διὰ τῆς ἀγωγῆς. Ἦσαν αἱ ὠραιότεραι ἡμέραι τοῦ Πεσταλότσι.

Ἡ φήμη του τότε ὑπερέβη τανυσίπτερος τὰ σύνορα τῆς μικρᾶς Ἑλβετίας, τόσον ἐκ τῆς δράσεώς του ταύτης ὅσον καὶ ἐκ τῶν μεγάλων συγγραμμάτων του. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν μερῶν τῆς Εὐρώπης προσήρχοντο ὡς προσκυνηταί, ἄλλοι μὲν νὰ μαθητεύσωσιν, ἄλλοι δὲ νὰ γνωρίσωσι **τὸν μέγαν φίλον τῶν παιδίων**, τὸν ἐραστὴν τῆς ἀνθρωπίνης τελειοποιήσεως, τὸν μυσταγωγὸν τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Ἡγεμόνες καὶ βασιλεῖς, ὡς ὁ Ἀλέξαν-

δρος, αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας καὶ Φρειδερίκος ὁ III τῆς Πρωσσίας διεβίβασαν εἰς αὐτὸν τὰ συγχαρητήριά των, διότι διὰ τοῦ λαϊκοῦ σχολείου εὐρέθη ὁ μοχλὸς τῆς ἀνυψώσεως τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Αὐτὸς ὁ φιλόσοφος Fichte ἐν Ἑλβετία διατρίβων ἦλθεν εἰς συνάντησιν τοῦ Pestalozzi καὶ παρηκολούθησε τὸ ἔργον του. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἐντύπωσις του, ὥστε ἤλπισε διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοιοῦτου ἔργου εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς Γερμανίαν, ἐξεφράζετο μετὰ τοσοῦτου ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὸ ἔργον τοῦ Pestalozzi, ὥστε νέα ρεύματα Γερμανῶν προσέτρεξαν εἰς τὸ Jferten, ἵνα μαθητεύσωσι. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σημειωτέον, ὅτι ἡ Πρωσσία εὐρίσκετο εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεώς της.

Καὶ ὁ Herder συνηντήθη μετὰ τοῦ Pestalozzi ἐν Ἑλβετία καὶ ἔλαβε μεγάλιν ἐπίδρυσιν ἐξ αὐτοῦ. Ὁ Pestalozzi ἔλυπεῖτο μόνον, διότι ἔβλεπεν ὅτι εἰς τὸ Παιδαγωγεῖόν του τὰ τέκνα τῶν πλουσίων, τῆς ἀριστοκρατίας, ἐξετόπιζον τὰ πτωχὰ καὶ ὀρφανὰ τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ αὐτὸς κυρίως τὸν λαὸν ἠγάπα, τὸ πλῆθος, τὰς ἐργατικὰς τάξεις. Ἐὰν ἐχύνετο, ἔλεγε, φῶς περισσότερον εἰς τὰ κάτω στρώματα τῆς κοινωνίας, θὰ ἤλαττοῦτο ἡ δυστυχία, ἡ ἀνηθικότης καὶ ἡ ἐγκληματικότητα· καὶ ἐὰν ἀνεπτύσσοντο αἱ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνώτεραι δυνάμεις, ὥστε νὰ ἐξέλθῃ αὐτὸς ἐκ τοῦ ζώου τῆς φύσεώς του, θὰ ἠδύνατο ἀσφαλῶς νὰ ἴδῃ καλυτέρας ἡμέρας ὁ κόσμος.

Ὁ Pestalozzi εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει μετὰ τὸ Neuhof, ὡς εἴπομεν, τὸ «Abendstunde eines Einsiedlers», «**Βραδινὰ ὧραι ἐνὸς ἐρημίτου**», ἐν τῷ ὁποίῳ περιέχει 200 ἀφορισμοὺς ὡς πρόγραμμα καὶ κλεῖδα τῆς μελλοντικῆς αὐτοῦ παιδαγωγικῆς δράσεως. Μετὰ τοῦτο ἐξέδωκε τὸ «**Δινάρδος καὶ Γερτρούδη**», τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δύναται νὰ κληθῇ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Κοινωνίας. Ἀδύνατον νὰ μὴ θερμοανθῇ τις ἀναγινώσκων αὐτό, ἀδύνατον νὰ μὴ ὑγρανθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐκ τῆς συγκινήσεως καὶ νὰ μὴ αἰσθανθῇ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην ἢ ψυχὴν του πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Εἰς τοῦτο παρουσιάζει τὴν Μητέρα ἱέρειαν, τελετουργὸν καὶ τελετάρχην τοῦ ἐπιτελουμένου βαθμιαίως ἐξαγνισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς οἰκογενείας. Θέλω, ἔλεγε, νὰ ἀναθέσω τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ εἰς τὰς χεῖρας

τῆς Μητρός ! Πόσον βαθύς εἶναι εἰς τὰ κοινωνικά καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀγωγῆς, ὅταν ἐξαίρη τὴν Μητέρα καὶ τὴν οἰκογένειαν ὡς τὴν ἀσφαλεστάτην βάσιν τῆς προόδου καὶ τοῦ ἐξαγνισμού τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς κοινωνίας καθόλου. Τὴν διάλυσιν αὐτῆς θεωρεῖ ὡς τὸν ἀνήλιον τάφον τῆς ἀνθρωπότητος. Θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν πρώτην ἐν μικρογραφίᾳ κοινωνίαν ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ προπονηθῆ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν μεγάλην κοινωνίαν. Διὰ τοῦ συγράμματος τούτου ἐπίσης ὡς μοχλὸν τῆς περαιτέρω βελτιώσεως τοῦ λαοῦ ὑποδεικνύει τρόπον τινὰ τὸ κοινόν, τὸ λαϊκὸν ἢ δημοτικὸν Σχολεῖον. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὑποδείξεως ταύτης ὁ 18ος αἰὼν ἀπερχόμενος παρέδιδεν ὡς ἐπιταγὴν εἰς τὸν 19ον αἰῶνα τὴν ἄμεσον ἴδρυσιν τοῦ κοινοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Καὶ ἡ ἐπιταγὴ αὕτη ἐξετελέσθη.

Τὸ ἔργον τοῦτο ὅταν τὸ ἀνέγνωσεν ἡ βασίλισσα τῆς Πρωσίας Λουίζα ἐσημείωσεν εἰς τὸ σημειωματάριόν της : « *Ἀναγινώσκω τώρα τὸ ἔργον τοῦ Pestalozzi «Δινάρδος καὶ Γερτρούδη».* Ἐὰν μοι ἦτο δυνατὸν θὰ ἐπήγαινα εἰς συνάντησίν του εἰς τὴν Ἑλβετίαν, διὰ νὰ σφίγξω μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὴν χεῖρα τοῦ εὐγενοῦς αὐτοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ τῷ προσφέρω τὴν εὐγνωμοσύνην μου. Πόσον εἶναι καλὸς πρὸς τὴν Ἀνθρωπότητα ! *Ναί, ἐν ὀνόματι αὐτῆς τὸν εὐχαριστῶ* ».

Μετὰ τοῦτο κατὰ τὸ 1797 ἐξέδωκε τὸ ἐξοχώτερον τῶν ἔργων του «Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menshengeschlechts «*Ἐρευναι ἢ Στοιχοσμοὶ περὶ τῆς πορείας τῆς Φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους*. Ὅσα περισσότερον μελετᾷ τις τοῦτο τόσῳ μεγαλύτερον αἰσθάνεται τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν βαθύτητά του. Ὁ Herder» ὅταν τὸ ἀνέγνωσεν ὠνόμασεν αὐτὸ «τὴν γέννησιν τῆς Γερμανικῆς μεγαλοφυΐας.» Ὁ Πεσταλότσι ἠσθάνθη τότε ἑαυτὸν εὐτυχῆ ἐκ τῆς τοιαύτης κρίσεως εἰδικοῦ περὶ τὰ φιλοσοφικά ἀνδρός, διότι αὐτὸς δὲν ἦτο ἐξ ἐπαγγέλματος τοιοῦτος. Ἐγραφεν ὑπεύκτων εἰς τὸ δαιμόνιον του. Ἐδημιούργει ἀγόμενος ἄνευ προγράμματος τελικοῦ, ἀγόμενος ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἀποκαλύψεων τόσον, ὥστε εἰς τὸ τέλος δὲν ἀνεγνώριζε τὸ ἔργον του (ἴδιον τῶν ἐμπνευσμένων καλλιτεχνικῶν φύσεων). Κατόπιν μετὰ τινα ἔτη ἐκδίδει τό : «*Πῶς ἡ Γερτρούδη διδάσκει τὰ τέκνα της*» βιβλίον

περιέχον τὰς περὶ μεθόδου τῆς διδασκαλίας δοξασίας του, πῶς δηλαδή μία μήτηρ θὰ διδάξῃ τὰ τέκνα της. Εἶναι σπουδαῖον ἀπὸ μεθοδικῆς ἀπόψεως.

Ἐντὸς πέντε ἐτῶν τὸ Ἐκπαιδευτήριόν του δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπαρκέσῃ ἐκ τῆς συρροῆς τῶν μαθητῶν. Ἐδοκίμασεν ὄντως ἡμέρας χαρᾶς καὶ δόξης ὁ Pestalozzi εἰς τὸ Jferten, ἀλλ' ἐπέπρωτο νὰ αἰσθανθῇ καὶ τὰς πικροτέρας ἡμέρας τῆς ζωῆς του. Διότι μετὰ τινα ἔτη δυστυχῶς ἤρχισαν ἀντιζηλῖαι καὶ διχόνοιαι μεταξὺ τῶν συνεργατῶν του καὶ τὸ Ἐκπαιδευτήριον ἤρχισε νὰ συγκλονίζεται καὶ νὰ παρακμάζῃ. Μάτην προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν φυγαδευθεῖσαν ὁμόνοιαν καὶ ἁρμονίαν ἐκ τοῦ ἰδρύματός του. Ἦρχισαν μηχανορραφίαι, διαβολαί, μικροφιλοτιμίαι τοῦ προσωπικοῦ πρὸς μεγίστην θλίψιν τοῦ Pestalozzi. Ὁ ἴδιος δὲν ἦτο κατάλληλος διὰ φιλονεικίας καὶ ἀντεγκλήσεις, ἔλυπεῖτο ὅμως καὶ ἔπασχε. Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα τῶν πικριῶν του ἀποθνήσκει καὶ ἡ προσφιλῆς του σύζυγος Αἰππα, ἡ πιστὴ σύντροφος τῆς ζωῆς του. Ἀπαρηγόρητος ἦτο, ὅταν εἶδεν ἀπερχομένην τὴν πιστὴν σύντροφον τῆς ζωῆς του, ἐκείνην μεθ' ἧς εἶχε μερισθῆ καὶ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δυστυχίαν, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην ἐν τῷ βίῳ του. Πρὸ τοῦ φερέτρου της ἰστάμενος, περιπνίξας πρὸς στιγμὴν τοὺς λυγμούς του ἤρπασε μίαν ἐκεῖ που παρακειμένην Ἀγίαν Γραφὴν ἔσφιγξεν αὐτὴν μεταξὺ τῶν χειρῶν της ἐπὶ τοῦ στήθους εἰπὼν : *« Ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ἀντλήσον σὺ καὶ ἐγὼ θάρρος, δύναμιν καὶ γαλήνην »*! Μετὰ 20 ἐτῶν δρᾶσιν ὁ Pestalozzi βαρυνθεὶς τὰς ἔριδας καὶ τοὺς δόλους τῶν συνεργατῶν του, οἷτινες ἐξέθετον καὶ τὸ ἴδρυμα καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον, εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διαλύσῃ τὸ προσφιλές του ἴδρυμα ἐν Jferten κατὰ τὸ 1825, τὸ ἴδρυμα, ἕξ οὗ ὡς ἀπὸ « Δουρείου ἵπλου » ἐξεπήδησαν οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῆς νέας Παιδαγωγικῆς ἀνὰ τὴν Εὐρώπην.

Ἦτο 79 ἐτῶν περίπου, ὅταν, καταβεβλημένος ψυχικῶς καὶ σωματικῶς ἐκ τῶν τελευταίων πικριῶν τῆς ζωῆς του, ἦτις ἦτο μία διαρκὴς πάλη πρὸς τὰ ἄνω, προσπάθεια ὑψίστης αὐταπρονήσεως πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀγωγῆς, χωρὶς νὰ ἴδῃ τὸ ἔργον του στεφόμενον ὑπὸ ἐπιτυχίας, ἀπεσύρθη πάλιν εἰς τὴν πρῶτην του ἐπαυλιν ἐν Neuhof παρὰ τῷ ἐγγόνῳ του, ἵνα ἐφησυχάσῃ. Ἐκεῖ παρὰ τοὺς ἐπιθανατίους ρόγχους του ἔγραψε τὸ τε-

λευταῖόν του σύγγραμμα, τὸ «Schwanengesang» «Κύκνειον ᾄσμα», περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν εἶπει ἄνωτέρω. Κατὰ τὰς τελευταίας του ἡμέρας ἐπεσκέφθη ἐκεῖ πλησίον ἐν Ὁρφανοτροφεῖον. Οἱ μαθηταὶ ἅμα τῇ παρουσίᾳ του ἔκοψαν προχείρως κλάδους δρυὸς καὶ πλέξαντες στέφανον προσέφεραν εἰς αὐτόν. Συγχρόνως δ' ἔψαλον τὸ προσφιλές του ᾄσμα : «Der du von der Himmel bist» «Σὺ πού εἶσαι εἰς τοὺς οὐρανοὺς», τοῦ Γκαῖτε, καταλῆγον μὲ τὸν στίχον : «Γλυκεῖα γαλήνη, ἔλα, ἄχ ! ἔλα εἰς τὸ στήθος μου». Δύο δάκρυα ἠϋλάκωσαν τὸ ρυτιδωμένον πρόσωπον τοῦ προστάτου τῶν ὀρφανῶν, ὅτε ἐψέλισε τὰς λέξεις : Das ist es ! Das ist es ! Das wollte, ich !» «Αὐτὸ εἶναι ! Αὐτὸ εἶναι, Αὐτὸ ἤθελα !» Ἐπόθει πλέον τὴν αἰωνίαν εἰρήνην ἐν Κυρίῳ. . .

Ἀπέθανε τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1827 εἰς τὰς 7 τῆς πρωίας. Ἐπὶ τῆς πλακὸς τοῦ τάφου του ἡ εὐγνωμονοῦσα κοινὴ γνώμη ἐχάραξε τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα :

ΕΡΡΙΚΟΣ ΠΕΣΤΑΛΟΤΣΙ

Γεννηθεὶς ἐν Ζυρίχῃ τῇ 12ῃ Ἰανουαρίου 1746

Ἀποθανὼν ἐν Brugg τὴν 17ην Φεβρουαρίου 1827.

Σωτὴρ τῶν πτωχῶν εἰς τὸ NeuhoF,
Διδάσκαλος τοῦ λαοῦ εἰς τὸ «Λινάρδος καὶ Γερτρούδη»,
Εἰς τὸ Stanz πατὴρ τῶν ὀρφανῶν,
Εἰς τὸ Burgdorf καὶ Münchenbuchsee ἰδρυτὴς τοῦ νέου
δημοτικοῦ σχολείου.

Εἰς τὸ Jferten παιδαγωγὸς τῆς Ἀνθρωπότητος,

Ἀνθρωπος, Χριστιανός, πολίτης,

Τὰ πάντα διὰ τοὺς ἄλλους, δι' ἑαυτὸν τίποτε.

Εὐλογημένον τὸ ὄνομά του !

Κατὰ τὸ 1890 εἰς τὸ Jferten, ὅπου ἐμεσουράνησεν ὁ ἐνθερμος φίλος τῶν παιδίων ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα του περιστοιχούμενον ὑπὸ δύο παιδίων. Αὐτὸς γλυκὺς καὶ προσηνὴς ψαύει τὴν κόμην των πατρικῶς, ὡς νὰ θέλῃ κάτι νὰ εἶπῃ εἰς αὐτά. Κά

τωθεν ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή : «*Ἐξῆσα ὡς ἐπαίτης, ἵνα δείξω εἰς τοὺς ἐπαίτας, πῶς δύνανται ὡς ἄνθρωποι νὰ ζήσωσιν*» (δηλ. κάμνοντες χρῆσιν τῶν δυνάμεών των καὶ τῆς ἀνθρωπίνης των ἀξιοπρεπείας).

Προσωπικότης καὶ ἐπίδρασις : Ὁ Πεσταλότσι ἵσταται εἰς τὸ μεταίχιμιον δύο αἰώνων, τοῦ λήγοντος 18ου καὶ τοῦ ἀρχομένου 19ου. Ἦτο ἀφ' ἐνὸς τέκνον, προϊὼν τῆς ἐποχῆς του, κατελιημένος ἀπὸ τὰς γενικὰς ἰδέας (φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνικὰς) τῆς ἐποχῆς του, ἀφ' ἑτέρου ὅμως κατώρθωσε νὰ ἐξαρθῇ πολὺ ὑπεράνω αὐτῶν διὰ τῆς ἰδίας δημιουργικῆς του δυνάμεως καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ἐξακολουθῶν νὰ ἐπιδρᾷ καὶ μέχρι σήμερον.

Δὲν ἦτο συστηματικός. Δὲν ἄφησεν εἰς ἡμᾶς κανὲν σύστημα παιδαγωγικὸν ἔτοιμον, μὲ ἀρχὴν καὶ τέλος. Δὲν ἔγκειται ὅμως εἰς τοῦτο τὸ μεγαλεῖόν του. Ὁ Πεσταλότσι ὠμοίαζε μᾶλλον μὲ ἠφαίστειον, τὸ ὁποῖον συνταράσσεται ἐσωτερικῶς ὑπὸ τῶν ἀτμῶν του καὶ τοῦ ὑποχθονίου πυρός, ἀπὸ καιροῦ δὲ εἰς καιρὸν ἐκρήγνυται καὶ δημιουργεῖ περὶ αὐτὸ νέους κόσμους. Εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μεγαλοφυΐας, ἣτις ἐργάζεται ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου, ἐξ ἀναγκαιότητος φυσικῆς. Πάσχει ἐλλάμψεις ἐσωτερικὰς, ἐμπνεύσεις καὶ ἐσωτερικὰς ἀποκαλύψεις. Ἀρχίζει ἄνευ προγράμματος, ἄνευ σκοποῦ, συνήθως εἶναι ἀκατάστατος, δὲν δεσμεύεται, δὲν περιορίζεται ὑπὸ νόμων, διότι δημιουργεῖ ἐκ τῶν ἔνδον, ἐκσπᾷ ἐξ ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἐν τῇ ἐμπνεύσει της μόνον ἀποτελεῖώνει τὸ ἔργον της. Εἰς τὸ τέλος δὲν ἀναγνωρίζει αὐτό, πόθεν ἤρχισε καὶ ποῦ ἐτελείωσεν. Οὕτω καὶ ὁ Πεσταλότσι. Ἦτο ἄλτρουϊστικὸς καὶ Gefühls-betonte typus, συναισθηματικὸς τύπος κατὰ τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν. Εἶχε διαίσθησιν (δηλ. ἄμεσον, εὐθύγραμμον γνῶσιν) λεπτὴν καὶ σπανίαν. Ὡς προσωπικότης ἔφερον ἰσχυρὰς ἀντιθέσεις, ἀντινομίας ἐν αὐτῇ. Κρίκος ἐνώσεως ψυχοφυσικῶς, σημεῖον ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων, τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, τοῦ κόσμου τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πνεύματος τείνοντος πρὸς τὰ ἄνω καὶ τοῦ κόσμου τῆς ὕλης, τῶν σαρκικῶν ὁρμῶν, τῶν παθῶν καὶ ὀρέξεων πρὸς τὰ κάτω, λοιπὸν δύο δυνάμεων ἀντιθέτων, ὑφίστατο διαρκῶς συγκλονισμοὺς καὶ ὁρατισμοὺς περὶ τῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἀνθρωπότητος,

περὶ τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως τῆς κοινωνίας καὶ περὶ τῶν μέσων αὐτῆς. Ἡ καρδιά του ἔπαλλε δι' ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα: «Jch träume, träume», ἔλεγε πάντοτε καὶ ἔγραφε πρὸς τοὺς φίλους του, «ὄνειρεύομαι, ὄνειρεύομαι, καὶ εἶμαι ὡς παιδίον unpraktisch» (ἄνευ πρακτικῶν δεξιότητων). Εἰς τὴν δυσαναλογίαν ταύτην μεταξὺ τοῦ νοεῖν καὶ βούλεσθαι ἀφ' ἑνὸς καὶ δύνασθαι ἀφ' ἑτέρου ἔκειτο τὸ πάσχειν, τὸ τραγικὸν τῆς ζωῆς του.

Τοιαύτη θυμόσοφος, προφητικὴ φύσις, ἤνοιγε δρόμους καὶ νέους ὀρίζοντας ὀρμητικῶς, ἀφήνουσα τρόπον τινὰ εἰς τοὺς ἐπερχομένους τὸ σύστημα, τὴν ἡρεμὸν τακτοποίησιν τῶν λεπτομερειῶν καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν. Διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσῃ εἰς ἡμᾶς σύστημα. Μᾶλλον ἐξήτει νὰ τὸν ἐννοήσωσιν οἱ ἄλλοι, ἵνα αὐτοὶ δώσωσι συστηματικὴν παράστασιν εἰς ὃ,τι αὐτὸς ὠραματίζετο. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐλαττώνει τὸ μεγαλεῖόν του. Τοῦναντίον εἰς τὰς νέας ιδέας, ὧν ἦτο φορεὺς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς τὸ παρορμητικὸν τούτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὸν μέγαν του **ἀλτρουϊσμόν** καὶ τὸν ἐνθεὸν ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν του πρὸς μίαν ἀποστολήν, κεῖται τὸ μεγαλεῖόν του. Τὰ συστήματα ὅσον μόνιμα καὶ ἂν εἶναι ἔρχονται καὶ παρέρχονται, διότι οὐδὲν σύστημα τέλειον. Ὡ! ἂν αὐτὸ ἦτο δυνατόν, τότε θὰ ἔσταμάτα ἡ δημιουργία, ἡ κίνησις. Θὰ εὔρισκέ τις ἐν σύστημα, λ. χ. εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ἢ ἄλλην ἐπιστήμην, οἱ ἄλλοι θὰ ὠρχίζοντο ἐπ' αὐτοῦ ἐπιθέτοντες τὰς χεῖρας καὶ τὸ ζήτημα θὰ ἐτελείωνε διὰ παντός. Ἄλλ' ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξέλιξις, εἶναι ἐν αἰώνιον καθῆκον, τόσον αἰώνιον ὅσον αἰώνια εἶναι καὶ τὰ ιδεώδη τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι μία διαρκὴς τάσις καὶ ἔρευνα μέχρις οὔ φθάσωμεν τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ.

Εἶπομεν ὅτι ἦτο προῖόν, τέκνον τῆς ἐποχῆς του ἀφ' ἑνός. Ἐως ἐδῶ δὲν σημαίνει μεγαλεῖον. Ἄν δηλ. κατορθώσῃ τις νὰ γίνῃ ἀληθὴς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐποχῆς του, συγκρουσταλλῶνων ἐν ἑαυτῷ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του, τὰς κοινωνικὰς καὶ ἠθικὰς ἀντιλήψεις κτλ., μένει πάντοτε προῖόν, ἀποτέλεσμα. Ποίαν στάσιν ὅμως θὰ λάβῃ ἔναντι τῆς ἐποχῆς του, τὸ πῶς αὐτὸς θὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου καὶ θὰ τροποποιήσῃ, θὰ συμμετασχηματίσῃ καὶ συμμεταρρυθμίσῃ αὐτὸν

δημιουργικῶς καὶ παραγωγικῶς, εἰς τοῦτο κεῖται τὸ μέγεθος τῆς προσωπικότητος.

Ὁ Πεσταλότσι ἐπέδρασεν ὄντως καὶ ἡ ἐπίδρασίς του ἔξακολουθεῖ. Σήμερον ἡ Παιδαγωγικὴ στρέφει τὸ βλέμμα ὀπίσω πρὸς τὸν μέγαν Ἑλβετόν, ἵνα ἀντλήσῃ νέα διδάγματα.

Ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Herbart τοῦ φιλοσόφου μεταξὺ τῶν παιδαγωγῶν καὶ παιδαγωγοῦ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ψυχολογικὴν προσαρμογὴν τῆς διδασκαλίας, δηλ. πρὸς τοὺς ψυχικοὺς νόμους. Ἐπεκράτησε πρὸς στιγμὴν ὁ Ἐρβαρτιανισμὸς πανταχοῦ ἐπὶ ἡμῖσιν καὶ πλέον αἰῶνα. Ἄλλ' ὁ 20ὸς αἰὼν δὲν μένει ἱκανοποιημένος μὲ τὸ μέγα κατώρθωμα τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν παιδαγωγικὴν. Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἐρβαρτιανισμοῦ ἐξελίχθη μᾶλλον ὡς μεθοδολογία καὶ ἐδημιούργησε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς διδασκαλίας. Ἐλλειψις αὐτῆς θεμελιώδης εἶναι, ὅτι φέρει χαρακτῆρα **ἀτομιστικόν**, ἐν ᾧ ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Πεσταλότσι ἔχει βάσεις κοινωνιστικὰς ἢ κοινωνιολογικάς. Ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ Σύνολον, διὰ τὴν ἀνύψωσιν καὶ ἠθικοποίησιν τοῦ Συνόλου. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον λείπει ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἐρβαρτιανὴν Παιδαγωγικὴν εἶναι ἡ ἔννοια καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν Κοινωνίαν καὶ αὐτῆς πάλιν πρὸς τὸν εὐρύτατον κύκλον, πρὸς τὴν ὑπερκειμένην, τὴν ὑπερτεταγμένην ἔννοιαν τῆς Ἀνθρωπότητος.

Ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ μετὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον τείνει νὰ ὑπαγάγῃ τὸ ἀτομον εἰς τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν κίνησιν τοῦ Συνόλου, εἰς ὃ ἀνίκει. Ἀναγνωρίζει καὶ εἰς αὐτὸ **ἀξίαν**, μεγάλην μάλιστα, εἰς ἐξελιχθῆ εἰς προσωπικότητα, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑπαχθῆ αὕτη εἰς ἑτέραν μεγαλυτέραν ἀξίαν, εἰς τὸ Σύνολον, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Πατρίδος. Τοῦτο δὲν ἐπετεύχθη ἀκόμη πλήρως. Ἡ ἀρετὴ τῆς φιλοπατρίας δὲν ἔλαβεν ἀκόμη τὴν πρέπουσαν ἔννοιαν αὐτῆς. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἀφοσίωσις καὶ τελεία καὶ πλήρης ὑπηρεσία τῆς **ἀτόμου - προσωπικότητος** πρὸς τὴν **Πατρίδα - Σύνολον** δὲν ἐκδηλοῦται μόνον ἐν καιρῷ πολέμου εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἄ! αὐτὸ εἶναι παλαιὰ ἱστορία ἔχουσα σχέσιν ἐν πολλοῖς μὲ τὸ ἐν ἀνθρώποις θηριῶδες καὶ τὰ σχετικὰ του ἔνστικτα. Ἐκδηλοῦται καὶ πρέπει νὰ ἐκδηλοῦται κυρίως κατὰ τὴν εἰρηνικὴν περίοδον. Δὲν ὑπάρχει φιλοπατρία κατὰ τὴν εἰρηνικὴν περίοδον; Ἡ ὥραία αὕτη ἀρετὴ ἢ ἔχουσα ὡς τὰ νομίσματα ἀντίθετον πλευρὰν δυσ-

νάγνωστον, ἔστραμμένην πρὸς τὸν οὐρανόν, τὴν θεοσέβειαν, λήγει μὲ τὴν πολεμικὴν περίοδον ; Ποίαν καὶ πόσῃν κολοσσιαίαν ἐργασίαν ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ παρὰ τοῖς λαοῖς ἡ Κοινωνιολογικὴ Παιδαγωγικὴ τοῦ μέλλοντος, ἵνα διευκρινήσῃ τὴν ἔννοιαν καὶ τὰ καθήκοντα τῆς **ἀτόμου - προσωπικότητος** ἐναντι τῆς **Ὀλότητος - μέσου** καὶ περαιτέρω τὸ ὑπεύθυνον καὶ τὰ καθήκοντα τῆς **Ὀλότητος - μέσου** πρὸς τὴν κοινὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων Ὀλοτήτων, αἵτινες λέγονται Πολιτεῖαι ἢ Πατρίδες, ἢ ἄλλως λεγόμενον πρὸς τὴν **Κοινὴν συνείδησιν τῆς Ἀνθρωπότητος** ; Διότι οὐδεμία Πατρίς ἢ Πολιτεία ἀνεύθυνος. Εἶναι ὑπεύθυνος εἰς τὴν κοινὴν ἀνθρωπίνην ἢ παγκόσμιον συνείδησιν. Τοῦτο εἶναι ἰδέα, ἣτις τείνει νὰ ἀναχθῇ εἰς δόγμα καὶ ἐξεπήδησεν ὄχι μόνον ἐκ τῆς λογικῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παθημάτων, ἐκ τῆς παγκοσμίου συρράξεως τῶν Ἐθνῶν. Καὶ ὡς αἱ φυσικομαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι μὲ τὰς τελευταίας προόδους των ἀπέδειξαν ὅτι τὸ πᾶν ἐν τῇ Φύσει, ἐν τῷ Σύμπαντι, εὐρίσκεται ἐν συνοχῇ καὶ ἀλληλεξαρτήσῃ καὶ ζῆ καὶ κινεῖται, καὶ διατελεῖ ἐν ἀλληλεπιδράσει, οὕτω αἱ σημαῖαι τῶν λαῶν θὰ φέρωσιν εἰς τὸ μέλλον, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ἀποβάλωσι τὰ χρώματά των, τὰς λέξεις : **Ἀλληλεξάρτησις, ἀλληλεπιδράσις, ἀλληλεγγύη**. Τοῦτο θὰ εἶναι τὸ σύνθημα τῶν λαῶν εἰς τὸ μέλλον. Θὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ παρερμηνευθὲν τριαδικὸν σύνθημα, τὸ κενὸν ὑψηλοτέρου ἐνεργητικοῦ περιεχομένου, **Ἐλευθερία—Ἰσότης—Ἀδελφότης !**

Οὕτως ἐξελίσσειται ἡ φύσις εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ τείνει νὰ διοργανωθῇ τοῦτο εἰς παγκόσμιον ὀργανισμόν τῶν μερῶν του δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης, συμπαθείας καὶ ἀλληλεπιδράσεως εὐεργετικῆς συνδεομένων. Αὕτη εἶναι ἡ ἠθικὴ ἔννοια τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἐπιτελουμένη αὕτη λειτουργία εἶναι ἡ ἐνσαρκουμένη Ἰδέα τῆς Ἀνθρωπότητος, εἶναι ἡ μεγαλειώδης ἐνανθρώπισις τοῦ Λόγου ἄλλην μίαν φοράν.

Ἴδου διατὶ ἡ Παιδαγωγικὴ θὰ ὑποστῇ μεγάλας καὶ ριζικὰς μεταρρυθμίσεις κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα. Διότι ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ καταλήγῃ εἰς μίαν ἀμοιβαίαν ἀγάπην καὶ συνεννόησιν τῶν λαῶν, ἵνα παρασκευάσῃ, ἵνα διευκολύνῃ τὴν Ἀνθρωπότητα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ νέον στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ της, ἵνα προσδοποιήσῃ τὴν ἔλευσιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Πνεύματος, τῆς Ἰδέας

τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ Παιδαγωγικὴ ὀφείλει νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦ Προδρομοῦ !

Ἄλλ' ἂν ποτε ἐπιτελεσθῇ τοῦτο, ὡς ἐγὼ τοῦλάχιστον ἀκροδάντως πιστεύω, τότε τὴν βάσιν ἢ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου τῆς Ἀνθρωπότητος θὰ ἀποτελῇ ἡ *μονὰς - προσωπικότης* ὡς μέσον. Περὶ αὐτὴν θὰ εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ παραμείνῃ ἡ *οἰκογένεια*, διότι ἡ διάλυσις αὐτῆς θὰ ἀποβῇ ὁ ἀνήλιος τάφος τῆς Ἀνθρωπότητος. *Ἀλίμονον εἰς τὴν Πολιτείαν, ἧς οἱ ἄνδρες θὰ παύσωσι νὰ σέβωνται τὰς γυναῖκας ὡς ἠθικὰς προσωπικότητας, ἀλλὰ οἱς ἀλίμονον εἰς τὰς Πολιτείας, τῶν ὁποίων αἱ γυναῖκες θὰ παύσωσι νὰ σέβωνται ἑαυτάς!* Πέριξ τῆς οἰκογενείας εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ κατὰ φυσικὴν καὶ ψυχολογικὴν ἀναγκαιότητα ἡ *Πατρὶς* (ὑπὸ νέαν ἔννοιαν) ὡς *Σύνολον - μέσον* δι' ἀνωτέρους σκοπούς, καὶ πέριξ αὐτῆς ὁ κύκλος τῆς Ἀνθρωπότητος.

Ἴδου διατὶ ἡ νέα Παιδαγωγικὴ στρέφει τὴν προσοχὴν της εἰς τὸν Πεσταλότσι. Διότι εὐρίσκει τοὺς πυρῆνας τούτους συγκεκαλυμμένους ἐν τῇ παιδαγωγικῇ του. Ἴδου πῶς ἐπιδρᾷ ἀκόμη ἐφ' ἡμῶν καὶ διατὶ εἶναι μέγας ὁ ἐκ Ζυρίχης Ἑλβετός.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν τὸν καιρὸν εἰς μίαν διάλεξιν νὰ ἀναπτύξωμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς παιδαγωγικὰς του ἰδέας ἢ τὰς κοινωνικὰς καὶ φιλοσοφικὰς δοξασίας του. Ἄδεξίως πὼς ἴσως διὰ τὸ στενὸν τοῦ χρόνου, βεβιασμένως ἀνέσυρα μίαν μόνην πτυχὴν τοῦ μεγάλου ἔργου του, ἵνα δείξω ὅτι οἱ νέοι χρόνοι, οἱ νέοι πολιτισμοὶ θὰ ἀπαιτήσωσι καὶ νέους Διδασκάλους, νέους παιδαγωγούς, καὶ οἱ φρόνιμοι λαοὶ ἔλαιον χέουσιν ἐπὶ τὴν λυχνίαν των, οἱ δὲ μωροὶ καθεύδουσι.

Μὴ πρὸς Θεοῦ πάθωμεν καὶ ἡμεῖς τοῦτο, ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, ἀλλ' ὡς προετοιμαζόμεθα, ὡς ἐνισχύσωμεν τὴν χειραφέτησιν τῆς θεᾶς μας Παιδαγωγικῆς ἀπὸ τὸν πολιτικὸν Μινώταυρον, ὡς ἀνυψώσωμεν τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἰς ἐπιστήμην καὶ θεραπείαν Ἀξιῶν καὶ Ἰδεῶν εὐρισκομένων ὑπεράνω χρόνου καὶ τόπου, ἰσχυουσῶν διὰ πάντα τόπον καὶ διὰ πάντα χρόνον. Αὕτη θὰ ἀνυψώσῃ ἡμᾶς εἰς ἕξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, ὡς ἐφρόνει ὁ εὐγενέστατος τῶν παιδαγωγῶν Pestalozzi.

Θεά, Σὺ ἡ ἐμπνεύσασα τὸν μέγαν Ἑλβετόν, ἄσκησον τὴν

ὑψηλὴν σου μορφωτικὴν καὶ παιδευτικὴν δύναμιν ἐπὶ τῆς ἀπαλῆς φύσεως τῆς νεολαίας, ἵνα ἀνθήσῃ μία ὠραιότερα καὶ καλυτέρα νεότης διὰ Σοῦ, εἰς χαρὰν καὶ εὐτυχίαν ἰδικὴν τῆς καὶ τοῦ κόσμου.

ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥΣ
 ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
 ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1927

Σεβασμιώτατε,

Κύριε Νομάρχα, Κυρίαί και Κύριοι,

Πέρυσι κατά την αὐτὴν ἐποχὴν ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης εἶχε τὴν τιμὴν νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν 60 νέους Διδασκάλους ἀθορύβους παράγοντας τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅπως πέρυσιν οὕτω καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν σχολικὸν ἔτος τὸ Διδασκαλεῖον ἡμῶν διεπόμενον ἐξ ἀνάγκης ὑπὸ τῆς δυσεξοικονομίας ἀρχῆς : «διὰ τοῦ ἐλαχίστου χρόνου καὶ τῶν ἀτελεστέρων —ἔστω— μέσων νὰ ἐπιτύχῃ τὰ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα», αἰσθάνεται καὶ πάλιν σήμερον τὴν τιμὴν, ὅτι παραδίδει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κοινωνίαν 36 νέους Διδασκάλους, τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ ἐξανθρωπισμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀληθεῖς κήρυκας καὶ ἀποστόλους.

Κύριοι,

Ἔργον μοναδικὸν εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα ἔλαχε νὰ δημιουργήσῃ **πολιτισμόν**. Πολιτισμόν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν καλλιέργειαν

γειαν, ἀνάπτυξιν καὶ χρῆσιν καὶ ἀένασον ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνθρώπων δυνάμεων, πρὸς παραγωγὴν στοιχείων ἢ ἀγαθῶν, ὧν ἔχει ἀνάγκην ἡ Ἀνθρωπότης πρὸς τελειοποίησίν της. Ὁ κληρὸς οὗτος, τὸ ἔργον τοῦτο γίνεται ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος—ὑπέικων εἰς μίαν ψυχόρμητον τάσιν του—ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὰ δάση καὶ τὰ σπήλαια καὶ κατελθὼν ἐσχημάτησε κοινωνίαν, ἵνα ἐν αὐτῇ καὶ μόνον δι' αὐτῆς φθάσῃ εἰς τὴν τελειοποίησίν του. Πολιτισμὸς κατὰ ταῦτα θεωρεῖται καὶ πᾶν ὅ,τι παρήγαγε καὶ θὰ παραγάγῃ διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ Τέχνῃ, τῇ Ἠθικῇ καὶ τῇ Θρησκείᾳ, κατὰ τὰς τέσσαρας ταύτας κεφαλαϊώδεις ἐκφάνσεις του. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος, ὡς γνωστόν, μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, μέχρις οὔ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις φθάσῃ τὰ ἔσχατα ὅρια τῆς ἐξελίξεως ὅλων τῶν δυνατοτήτων της, μέχρις οὔ ἐξαντλήσῃ ὅλας τὰς δυνάμεις της καὶ φθάσῃ τὴν ἐφικτὴν τελειοποίησιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς Γῆς.

Ἡ τελειοποίησις αὕτη βαθύτερον ἐξεταζομένη ἔγκειται εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἢ πραγματοποίησιν ὅλων τῶν ἰδεωδῶν τῆς Ἀνθρωπότητος, ὅλων τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιδιωκομένων καὶ ἐπιδιωχθησομένων σκοπῶν ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν κεφαλαίων της, δηλαδὴ τῶν προδιαθέσεων καὶ δυνατοτήτων, δι' ὧν εἶναι πεπροικισμένη. Ἄλλ' ἡ τελειοποίησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς λειτουργία δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ πολιτισμοῦ, ἄνευ πλήρους καὶ τελείας ἐκτυλίξεως καὶ ἐκδηλώσεως ὅλων τῶν δυνατοτήτων της. Ἐπομένως μόνον ἡ συνολικὴ καὶ τελεία, ὄχι μονομερὴς, ἀλλὰ πλήρης καὶ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις καὶ χρῆσις τούτων δύναται νὰ ἐγγυηθῇ τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς.

Ἡ ἐργασία αὕτη τῆς Ἀνθρωπότητος, ἡ πρὸς τελειοποίησιν κίνησις αὐτῆς διὰ τοῦ πολιτισμοῦ, βεβαίως ἔχει σχέσιν καὶ ἐξυπηρετεῖ ὑψηλοτέρους σκοποὺς τοῦ Σύμπαντος. Διότι ἐὰν ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητος, τὸ Σύμπαν, εἶναι κατὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν ἀντίληψιν ἐνιαῖον καὶ τὸ πᾶν ζῆ καὶ κινεῖται ἐν αὐτῷ καὶ διατελεῖ ἐν συνοχῇ καὶ ἀλληλεξαρτήσῃ, τότε ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Ἀνθρωπότητος ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη σχέσιν μὲ τὴν γενικὴν τοῦ Σύμπαντος λειτουργίαν, μὲ τὴν γενικὴν τούτου οἰκονομίαν καὶ ἔννοιαν. Οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ μεμονωμένον. Οὐδεμίᾳ ἐνέργεια ἐν τούτῳ ἀπόλλυται. Ἡ Ἀνθρωπότης ἐπομένως ὡς μέλος, ὡς μόριον

τούτου ἀναπόσπαστον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ συμμετέχη εἰς τὴν γενικὴν τοῦ Σύμπαντος λειτουργίαν, εἰς τὴν ζωὴν καὶ κίνησιν αὐτοῦ. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἄρα ἀποτελεῖ μερικὴν τοιαύτην τῆς γενικῆς τοῦ Σύμπαντος κινήσεως πρὸς τελειοποίησιν. Εἶναι παλμὸς ἐκεῖθεν ληφθεὶς, ἐκ τοῦ Συνόλου. Διὰ τοῦτο τὸ μέρος, ἡ Ἀνθρωπότης αἰσθάνεται αὐτὸν ὡς διέπουσαν αὐτὴν ὑψηλὴν ἐπιταγήν, ὡς Καθῆκον.

Πάντες οἱ λαοὶ τῆς Γῆς εἶναι κεκλημένοι, ὡς μέρη τῆς Ἀνθρωπότητος, νὰ λάβωσιν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν λειτουργίαν ταύτην τοῦ πολιτισμοῦ. Διότι εἶναι κοινὴ ὑπόθεσις αὐτῶν, εἶναι κοινὸν ἔργον, κοινὸν ἰδεῶδες, κοινὸν καθῆκον. Διὰ τοῦτο ἕκαστος λαὸς εἶναι σκοπὸς καὶ οὐχὶ μέσον τοῦ ἄλλου. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἕκαστος λαὸς ἐν τῇ αὐτοτελείᾳ του οἴκοθεν εἶναι συνυπεύθυνος καὶ ὑπόλογος διὰ τὴν πρόοδον καὶ πραγματοποίησιν τοῦ κοινοῦ τούτου ἰδεῶδους, συνυπεύθυνος διὰ τὴν τύχην τοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὐδεὶς λαὸς εἶναι ἀπηλλαγμένος τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης. Τὸ ἐναντίον θὰ ἦτο ἀπερινόητον!

Ἄλλ' ἡ βαθεῖα αὕτη συναίσθησις, ἀποτελεῖ ἓνα δεσμὸν τῶν λαῶν συνεκτικόν, ἀποτελεῖ ψυχολογικῶς *τὴν κοινὴν παγκόσμιον ἢ διεθνῆ συνείδησιν*, ἣτις ἐκμαιευθεῖσα διὰ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου τώρα μόλις ἤρχισε νὰ διαμορφώνεται μεταξὺ τῶν λαῶν, τώρα μόλις ἤρχισε νὰ συγκρουσταλλοῦται. Καὶ ἀποτελεῖ αὕτη τὸ Α, τὴν βάσιν τῆς νέας ἐποχῆς, τῆς νέας περιόδου, τοῦ νέου πολιτισμοῦ, εἰς ὃν μεταβαίνει ἡ Ἀνθρωπότης. Ὁ Εὐρωπαϊκὸς ἢ μᾶλλον ὁ παγκόσμιος πόλεμος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον γεγονός, ἡ πρώτη κοινὴ περιπέτεια, τὴν ὁποίαν ὀλόκληρος ἡ Ἀνθρωπότης ἀπὸ κοινοῦ ἠσθάνθη καὶ ἐδοκίμασεν, ἦτο ἡ πρώτη πρᾶξις, ἣτις ἔκαμεν αὐτὴν νὰ αἰσθανθῇ τὴν *Ἐνότητά της*, τὴν σύνδεσιν, συνοχὴν καὶ ἀλληλεξάρτησιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν μελῶν. Δι' αὐτῆς ἐν ὥρᾳ πόνου, φρίκης καὶ κινδύνου ἔλαβε συνείδησιν τοῦ *Ἐγὼ της*. Διατί ἄρα γε νὰ μὴ ἐπιτευχθῇ τοῦτο ἐν καιρῷ χαρᾶς ἢ κοινῆς τινος πανηγύρεως τῶν λαῶν;

Μὴ λησμονήσητε τὸ συνυπεύθυνον καὶ συνυπόλογον τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν ἢ τῶν ἐπὶ μέρους Πολιτειῶν ἐναντι τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης παγκοσμίου συνειδήσεως. Διότι τοῦτο φανερόναι ὑπαρξιν *ἠθικῆς ἀναγκαιότητος* ὑπεράνω τῶν λαῶν, ὑπεράνω

τῶν φυσικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀτομικῶν μικροσυμφερόντων αὐτῶν. Καὶ ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀναγκαιότης, τῆς ὁποίας τὴν ἰσχὺν ἡ γνῶσις μὲν ὑπεροπτικῶς, ἡσθάνθη ὅμως ἀλγεινὴν τὴν ἐπίδρασίν της εἰς τὰ μέλη της μεγάλη καὶ σοφὴ Δύναμις κατὰ τὸν παγκόσμιον συναγερομόν, ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀναγκαιότης, λέγω, τίθεται ἀντιμέτωπος *πρὸς τοὺς ὑλικοὺς παράγοντας τῆς Ζωῆς*, ὡς ρυθμιστικὸς παράγων αὐτῶν. Αὕτη ρυθμίζει καὶ κατευθύνει τὴν ἐνεργητικότητα τῶν λαῶν πρὸς ἀνώτερα κοινὰ ἰδανικά, περιορίζουσα τὰς ἀκολάστους ὀρέξεις των.

Μὲ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῆς παγκοσμίου ταύτης κοινῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἀναπτύσσεται ἡ ἐξεγείρεται μία κοινὴ ὁρμὴ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν λαῶν, ἣτις διαμορφοῦται εἰς *βούλησιν* λελογισμένην ὄχι μόνον πρὸς συντήρησιν καὶ ἐλευθερίαν ὄλων τῶν λαῶν τῆς Γῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἔνωσιν καὶ ὀργάνωσιν αὐτῶν εἰς παγκόσμιον συνασπισμόν δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ συμπαθείας συνδεόμενον καὶ δι' εὐεργετικῆς τῶν ἰδιορρυθμῶν μελῶν του ἀλληλεπιδράσεως κινούμενον. "ὦ ! πόσον ὠραῖον θὰ ἦτο τὸ μέγα τοῦτο Σύνολον ; "Αν ποτε ἐπραγματοποιεῖτο, θὰ ἦτο ὁ νέος γεννώμενος Θεός, ἡ ἔνσαρκος ἀποκάλυψις τῆς Ἰδέας τῆς Ἀνθρωπότητος. Μόνον οὕτω θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἔλθῃ τὸ δεύτερον ὁ Θεὸς ὑπὸ συγκεκριμένην μορφήν ἐπὶ τῆς Γῆς.

Τὸ Α τῆς νέας ταύτης ἐποχῆς εἶναι, εἵπομεν, ἡ βαθεῖα συναισθησις, ὅτι ὑπάρχει κοινὴ ἀνθρωπίνη παγκόσμιος ἡ διεθνὴς συνείδησις, πρὸς ἣν οἱ ἐπὶ μέρος λαοὶ αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὑπευθύνους. "Ὅτι ἐγεννήθη αὕτη ἐν μέσῳ πόνου καὶ ψυχικοῦ συγκλονισμοῦ. Καὶ ταύτης προῖόν πρῶτον πολιτικὸν εἶναι ἡ «*Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν*». Δὲν εὐχόμεθα ὁσάκις ἡ Ἀνθρωπότης μανθάνει στοιχεῖόν τι τοῦ Ἀλφαβήτου της νὰ δοκιμάζῃ τοιοῦτους πόνους, συμφορὰς καὶ ὀλέθρους, οὔτε νὰ κολυμβᾷ εἰς ἐρυθρὸν λουτρόν. "Αν καὶ εἶναι δεδομένον, φαίνεται, διὰ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν παθημάτων νὰ πορεύηται εἰς τὴν ζωὴν. Δὲν εἶναι δυστυχῶς μόνον ἡ καθαρὰ λογικὴ ἢ ὁ ἐσωτερικὸς ἀναλογισμὸς ὁ μοναδικὸς διδάσκαλος τοῦ αἰσθησιακοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἡ πρᾶξις, ἡ ἐκ τοῦ πόνου καὶ τῶν παθημάτων ἐμπειρία. Καὶ εἰς τὸ μικρὸν παιδίον ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὕτη πορεία τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει του. Πόσον θὰ ἥλλαζαν τὰ ἐν ἀνθρώποις πράγματα,

ἂν ὡς πηγή γνώσεως καὶ σωφρονισμοῦ ἴσχυε μόνον ὁ παράγων τῆς λογικῆς . . .

Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κανεὶς ἄλλος δρόμος συντομεύων τὴν πορείαν τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ; Δὲν ὑπάρχει μέσον τι νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὴν φυσικὴν ταύτην πορείαν τῆς ἐξελίξεως καὶ νὰ τροποποιῇ ἢ ἐπιταχύνη αὐτὴν δίδον τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἀνθρωπίνας δυνάμεις πρὸς τελειοποίησιν ; Δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ προλαμβάνη ὅπωςδῆποτε τὰς σκληρὰς ταύτας περιπετείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἢ νὰ ἐλαττώνη τοῦλάχιστον τὰς συμφορὰς καὶ τοὺς πόνους ;

Ναί, ὑπάρχει. Εἶναι ἡ ἀγωγή, ἡ ὀρθὴ ἀγωγή καὶ παιδεία. Εἶναι ἡ διὰ μεθοδικοῦ τρόπου καλλιέργεια, ἀνάπτυξις, τόνωσις, καὶ ἀνασυγκρότησις καὶ χρῆσις τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐγκειμένων ἀγαθῶν στοιχείων. Μονομερεῖς πολιτισμοὶ ἄφησαν αὐτὰ ἀχρησιμοποίητα καὶ ἔδωσαν καιρὸν εἰς τὰ ἀντίθετα νὰ ἀναπτυχθῶσιν. Ἐντεῦθεν ἡ κρίσις τῶν πολιτισμῶν τούτων, ὅπου ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Χρῆσις λοιπὸν καὶ τόνωσις, καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξις, ἀνασύνταξις γενικὴ τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει κατακειμένων εὐγενῶν δυνατοτήτων. Δι' αὐτῆς θὰ ἀναχθῶσιν αὐταὶ εἰς ὑψηλὰς λειτουργίας πρὸς παραγωγὴν νέου ἁρμονικωτέρου πολιτισμοῦ, νέων ἀγαθῶν καὶ νέων ἀξιῶν. Ἴδου ἡ αἰωνία ἀναγέννησις, ἣν ἐγγυᾶται τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ Φύσει ἀγαθῶν στοιχείων. Τὸ πᾶν ὑπάρχει ἐν σπέρματι ἐν ἡμῖν. Ὅχι ἡ πεπλανημένη, ὄχι ἡ τῶν τριόδων καὶ τῶν σεσαλευμένων ἐγκεφάλων, ἀλλ' ἡ προοδευτικὴ ἢ ἔχουσα σχέσιν μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κόσμου, μὲ τὴν ὑπαρξιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Σύμπαντος, μὲ τὴν πελωρίαν προσπάθειαν τοῦ ἐν ἡμῖν δρωῦτος Θεοῦ. Ἐὰν ὁ ἀνθρώπος ἀποτελῇ τὴν καμπὴν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται εἰς τὸ νὰ ἐξαρθῇ ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθέρᾳ ὑπεράνω τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἀναγκαιότητος καὶ νὰ παύσῃ νὰ εἶναι προσδεδεμένη (ὑπόδουλος) εἰς ἐκείνην, τότε προώρισται νὰ νικήσῃ τὸ Θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, νὰ νικήσῃ τὸν ἀνθρώπον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ ὑπερνίκησις τοῦ ἑαυτοῦ μας, τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, συνετελεῖται. Ἡ δὲ ἀγωγή κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστημονικὴν σύγχρονον

ἀντίληψιν, εἶναι τὸ μόνον βοηθητικὸν μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι ἡ ἀγωγή ὡς λειτουργία, ὡς μέσον καλλιέργειας καὶ ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, δηλ. ὡς μέσον πολιτισμοῦ, συμβαδίζει ποιοτικῶς μὲ τὸ ἐπίπεδον τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ, δηλ. εἶναι καὶ προῖον αὐτοῦ. Παρατηρεῖται, ὅτι ὅσον ἀνέρχεται λαὸς τις εἰς τὸν πολιτισμὸν τόσῳ περισσοτέραν καὶ βαθυτέραν προσοχὴν δίδει εἰς τὴν ἐκπαίδευσίν του, ἐπομένως βελτιώνει αὐτὴν ποιοτικῶς, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως προάγεται δι' αὐτῆς. Οὕτω συμβαίνει ἡ στενὴ ἐκείνη ἀλληλεξάρτησις μεταξὺ Σχολείου καὶ Κοινωνίας. Ἡ πρόοδος τοῦ Σχολείου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Κοινωνίας καὶ τὰνάπαλιν ἡ πρόοδος καὶ ἀνύψωσις τῆς Κοινωνίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ καλοῦ Σχολείου. Τὸ Σχολεῖον ἐν ᾧ εἶναι μέσον τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ταυτοχρόνως καὶ προῖον τούτου.

Κυρίαί καὶ Κύριοι,

Ὁ πολιτισμὸς τοῦ λαοῦ ἡμῶν, ἡ ἀναγέννησις του, ὁ νέος ρόλος τὸν ὁποῖον θὰ παίξῃ καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς, ἡ ἠθικὴ του ἐλευθερία, ἡ περιπόθητος πολιτικὴ του ὠριμότης, ἐν γένει τὸ μέλλον του, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς ταύτης καλλιέργειας καὶ χρήσεως τῶν ψυχικῶν του δυνάμεων, ἐκ τῆς τονώσεως τῶν εὐγενῶν αὐτοῦ προδιαθέσεων καὶ δυνατοτήτων, μὲ μίαν λέξιν **ἐκ τῆς ἀγωγῆς καὶ μορφώσεώς του.**

Ἄλλ' ἡ ἀγωγή καὶ μόρφωσις του πάλιν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ποιότητος τῶν Διδασκάλων του. Ἀνύψωσις τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ποιότητος τῶν Διδασκάλων σημαίνει ἀνύψωσιν τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ. Εἰς τοῦτο οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Κατέστη κοινὸν πλέον μυστικὸν ὅτι «ὅπισθεν τῆς ἀγωγῆς κρύπτεται τὸ μέγα μυστικὸν τοῦ ἐξευγενισμοῦ καὶ τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως». Διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἀπεδόθη ἐξαιρετικὴ σημασία εἰς τὸ ζήτημα τῆς μορφώσεως τῶν Διδασκάλων ἐν Εὐρώπῃ, ἀπεδόθη ἐξαιρετικὴ σημασία εἰς τὰ Διδασκαλεῖα τὰ παρασκευάζοντα αὐτούς. Πρώτη ἡ Γερμανία ἔδωκε πάλιν τὸ σύνθημα. Μετὰ τὴν ἀτυχίαν της δὲν ἐξερράγη εἰς κοπετοὺς καὶ θρήνους, ἀλλ' ἔστρεψε τὸ

βλέμμα της πρὸς τὰ ἔνδον, εἰς τὰς ἐμφύτους ψυχικὰς της δυνάμεις καὶ ἰκανότητας, ὧν ἴσως χρῆσις ἀκόμη δὲν ἐγένετο. Ἐκεῖθεν ζητεῖ νὰ ἀντλήσῃ τὴν σωτηρίαν της, τὴν ἀναγέννησιν, τὴν ὑπεροχὴν της καὶ πάλιν. Νὰ εἴσθε βέβαιοι ὅτι θὰ τὸ ἐπιτύχη. Ἐκαμεν ἤδη τὴν πρώτην μεγάλην χειρονομίαν. Ἀνύψωσε τὸ ἐπίπεδον τῆς μορφώσεως τῶν Δημοδιδασκάλων της. Παρατήρησεν ὅτι οἱ παλαιοὶ Διδάσκαλοί της μὲ τὰς μεσαιωνικὰς τῶν ἀντιλήψεις περὶ Κράτους καὶ Κοινωνίας, οἱ νοησιαρχικοί, οἱ ἀτομικισταί, οἱ ἄγαν ἐθνικισταί, δὲν δύνανται νὰ προσαρμοσθῶσιν εὐκόλως πρὸς τὰς νέας κινήσεις, πρὸς τὰ νέα ἰδεώδη τῆς Ἀνθρωπότητος, καὶ ἀπεφάσισε νὰ κάμῃ εὐρύτεραν τὴν μόρφωσίν των. Ἀπεφάσισε νὰ καταστήσῃ εὐρύτεραν τὴν διάνοιάν των καὶ εὐρύτεραν τὴν καρδίαν των, νὰ κάμῃ αὐτοὺς περισσότερον κοινωνιολόγους καὶ μᾶλλον πρὸς τὰ κοινὰ ἰδεώδη τοῦ πολιτισμοῦ προσανατολισμένους. Οὕτω ἀντικατέστησε τὰ Διδασκαλεῖα διὰ τῶν διταξίων Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημειῶν. Ὄρισε δηλαδὴ διετῆ Πανεπιστημιακὴν μόρφωσιν διὰ τοὺς Δημοδιδασκάλους της.

Τὸ συμπέρασμα, Κύριοι, εἶναι ὅτι ἂν ποτε λαὸς τις ἀτυχῆσῃ ἢ παρεκκλίνῃ οὐδεὶς δύνανται νὰ σώσῃ αὐτὸν ἔξωθεν. Κατὰ τρόπον θετικόν, μόνιμον καὶ ἀσφαλῆ μόνον ἡ **ὀρθὴ ἀγωγή καὶ παιδεία**, ἡ ὀρθὴ καὶ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀγαθῶν προδιαθέσεών του, ἡ ἐπιλογὴ καὶ χρῆσις τῶν χρηστῶν κυρίως δυνατοτήτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δύνανται νὰ σώσῃ αὐτόν. Διότι μόνον αὗται ἐγγυῶνται τὴν δυνατότητα μιᾶς καλύτερας Ἀνθρωπότητος. Ἀρκεῖ νὰ δημιουργηθῇ παρὰ τῷ λαῷ ἐκείνῳ θέλησις πρὸς σωτηρίαν, θέλησις πρὸς ἀνύψωσιν, θέλησις πρὸς πολιτισμόν, θέλησις πρὸς ὑπερίκνησιν ἑαυτοῦ, θέλησις πρὸς ἐσωτερικὴν του ἐλευθερίαν. Εἶπον προηγουμένως ὅτι καλὴ ἀγωγή δὲν δύνανται νὰ νοηθῇ ἄνευ καλῶν Διδασκάλων, καὶ κατὰ συνέπειαν πᾶσα βελτίωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως ὀφείλει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν βελτίωσιν τοῦ Διδασκάλου, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ ναυαγήσῃ. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, διότι ἐὰν χάσωμεν τὸν Διδάσκαλον, τὸν καλὸν Παιδαγωγόν, τότε κινδυνεύει νὰ χάσωμεν καὶ τὴν Κοινωνίαν.

Μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀγωγῆς, ἦν ἀσθενῶς πως διὰ τὴν στενότητα τοῦ χρόνου ἐξεικόνισα, ἐπεθύμουν κατὰ τὴν σημερινὴν ἡμέραν τῆς ἀπονομῆς τῶν ἀπολυτηρίων εἰς

τοὺς νέους Διδασκάλους μας νὰ παραστήσω διὰ βραχέων καὶ τὴν ἀξίαν τῆς προσωπικότητος τοῦ Διδασκάλου ἐν τῇ Κοινωνίᾳ, ὅπως ἐφαντάσθη αὐτὴν τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης. Θὰ χρησιμεύσῃ δὲ τοῦτο καὶ ὡς τελευταία συμβουλή, τελευταία ὑποθήκη ἡμῶν εἰς τοὺς ἀπερχομένους ὁσονούπω προσφιλεῖς ἡμῶν τροφίμους. Ἄλλως τε σκοπίμως ἀναμοχλεύσας Ἀξίας καὶ ἰδεώδη τινὰ τῆς ἐξελισσομένης Ζωῆς ἠθέλησα νὰ τερματίσω τὸν λόγον μου μετὸν Διδάσκαλον, τὸ δυναμικὸν τοῦτο κέντρον, τὸ *ἠλεκτρόνιον*, ἔξ οὗ θὰ ἐκπορευθῇ ἡ νέα ζωή, καὶ θὰ ἀρχίσῃ ἡ νέα δημιουργία, ἡ ἀναγέννησις.

Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν ὁμῶς ὀρθῶς τὸ ἔργον τοῦ Διδασκάλου καὶ τὴν προσωπικότητά του, πρέπει νὰ κάμωμεν μίαν σύντομόν ἀνασκόπησιν καὶ ἀναψηλάφησιν τοῦ ἔργου του. Ὁ Δημοδιδάσκαλος κατὰ τὸν διττὸν τοῦ δημοτικοῦ Σχολείου προορισμὸν δὲν εἶναι μόνον Διδάσκαλος, δηλ. μεταδότης γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς *ἐκπολιτιστικὸς παράγων*. Εἶναι φορεὺς ἀξιῶν, ὧν τὴν ἐπικράτησιν καὶ πραγματοποιήσιν ἐπιδιώκει, εἶναι φορεὺς τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν, συντελεστὴς τοῦ ἐξευγενισμοῦ, τῆς ἐξημερώσεως καὶ ἠθικοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐὰν σκοπὸς τοῦ Σχολείου ἦτο μόνον ἡ μετάδοσις γνώσεων, γραμμάτων, ὡς κοινῶς λέγουν, τότε θὰ ἦτο εἰς ἀπλοῦς ἐπαγγελματίας, ἢ ἔμπορος γραμμάτων.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Διδασκάλου δὲν εἶναι μόνον *διδασκτικόν*, ἀλλὰ κυρίως *παιδευτικόν*. Σκοπὸς δὲ τοῦ Σχολείου τελικὸς καὶ ἀκροτελεύτιος εἶναι ὁ *ἐξανθρωπισμὸς*, νὰ ἀναπτύξῃ δηλ. κυρίως ὅ,τι κάμνει αὐτὸν ἄνθρωπον, τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα ἀγαθὰ στοιχεῖα, τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα προσόντα τὰ ὁποῖα διακρίνουσιν αὐτὸν τῶν ζώων καὶ κάμνουν αὐτὸν νὰ ὑπερέχῃ ἐκείνων. Τοῦτο δὲ δὲν εἶναι μόνον ὁ νοῦς, ἀλλὰ τὸ λογικὸν καὶ ἡ συνείδησις, τὰ συμπαθητικὰ ἢ κοινωνικὰ συναισθήματα, ἡ ἀνωτέρα βούλησις (ἢ ἔχουσα ἐπίγνωσιν ἀνωτέρων σκοπῶν) ἢ μεταβάλλουσα τὰ ἰδεώδη, τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς σκέψεις εἰς ἰσοτίμους πράξεις. Μὲ ἄλλας λέξεις σκοπὸς εἶναι ὁ ἐξευγενισμὸς καὶ ἡ ἠθικοποίησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, δεδομένου ὅτι τὴν ζωώδη φύσιν, τὴν κτηνώδη, ἔχομεν κοινήν μετὰ τὰ ζῶα, αὕτη εἶναι ἡ πρώτη, εἶναι τὸ ὑπόστρωμα, ἔξ οὗ ἐξεκινήσαμεν.

Δὲν ἐγνοοῦμεν οὔτε θέλομεν τὸ ἔργον τοῦ Σχολείου μόνον διδακτικόν, ὅπως δυστυχῶς κατήντησε σήμερον, καὶ δὴ ἄνευ ζωῆς. ἄνευ ψυχῆς. ἄνευ φλογός ἐσωτερικῆς. Καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὀξύνει τὰς διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐπικινδυνότατον, διότι ἄνευ ἀρετῆς ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους δυνατωτέρους κακουργεῖν, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Χεῖριστον δὲ πάντων ἀποκαλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν κάτοχον παιδείας «ἄνευ νόμου καὶ δίκης καὶ ἀρετῆς, χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὄπλα». Ἀποστρέψωμεν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς τοιαύτης διανοητικῆς μόνον παιδείας.

Ἡ ἀγωγή λοιπὸν δὲν εἶναι ζήτημα μόνον κεφαλῆς ἀλλὰ πρὸ παντὸς **συναίσθηματος** καὶ **βουλήσεως**. Τὸ συναίσθημα εἶναι ὁ ἀνιχνευτὴς τῶν τελικῶν σκοπῶν, τῆς τελικῆς κατευθύνσεως τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, εἶναι ὁ δεσμός, δι' οὗ συνδεόμεθα μετὰ τοῦ λοιποῦ κόσμου καὶ δὴ μετὰ τῆς κοσμογονικῆς βάσεως αὐτοῦ. Ἡ γνῶσις, ἡ διάνοια ἐξυπηρετεῖ μόνον τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως καὶ τοὺς τελικοὺς αὐτῆς σκοπούς. Διὰ τῆς βουλήσεως ἀποτελούσης τὸ Ἐνεργητικὸν τοῦ ἀνθρώπου, γινόμεθα συνδημιουργοί, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ Θεοῦ, ὄργανα Αὐτοῦ.

Τὸ ἐκπολιτιστικὸν τοῦτο καὶ παιδευτικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔργου τοῦ Διδασκάλου, τὸ ὁποῖον ἀναδεικνύει αὐτὸν ἀληθῶς ἐκπολιτιστικὸν παράγοντα πρώτης τάξεως, τὸ αὐτόχρομα θεῖον καὶ ὑψηλὸν τοῦτο χαρακτηριστικὸν τῆς ἀποστολῆς του, δὲν ἀφήνει πλέον αὐτὸν νὰ εἶναι ἀπλοῦς ἐπαγγελματίας, ἀλλὰ σύρει αὐτὸν πρὸς τὸ μέρος τῶν ἀναμορφωτῶν τῆς Κοινωνίας, τῶν ἀποστόλων, οἵτινες ἔχουν ἱερὰν κλῆσιν· μεταθέτει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱεροφαντῶν, εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἀκολουθεῖ πλέον τὰ ἴχνη τοῦ γλυκυτάτου Ἰησοῦ, τὰ ἴχνη ἑνὸς Σωκράτους, ἑνὸς Πυθαγόρα, ἑνὸς Παύλου, ἑνὸς Πεσταλότσι κτλ., οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι Διδάσκαλοι καὶ παιδαγωγοὶ τῆς Ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο—πρέπει νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα—τὸ ἔργον τοῦ καλοῦ Διδασκάλου παραμένει ἀνεκτίμητον, δὲν ἀνταμείβεται ποτὲ ὑπὸ τῆς Κοινωνίας, παραμένει πάντοτε μία εὐεργεσία, μία εὐποιία. Μορφῶνων τις ἐν ἄτομον πρέπει νὰ ἔχη τὴν βεβαιότητα ὅτι μορφῶνει ἐν τεμάχιον, ἐν μόριον τοῦ κόσμου, ἐπομένως ὑπο-

χρεώνει τὸν Θεόν! εἶπέ τις τῶν μεγαλυτέρων φιλοσόφων καὶ παιδαγωγῶν τῆς Εὐρώπης.

Καὶ ἀφοῦ τοιοῦτον πράγματι εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Διδασκάλου, ποῖαι εἶναι αἱ ἀρεταί, αἱ ἠθικαὶ ἰκανότητες, αἵτινες πρέπει νὰ περικομοῦσι τὴν προσωπικότητά του;

Βεβαίως ὀφείλει πᾶς Διδάσκαλος νὰ εἶναι πρῶτον *ἄνθρωπος* — ἀφοῦ τὸ ἔργον του εἶναι ἔξανθρωπιστικόν — καὶ ἔπειτα *Διδάσκαλος*. Ἀντιθέτως τινὲς φρονοῦσιν, ὅτι πρέπει πρῶτον νὰ γίνωσι Διδάσκαλοι καὶ σὺν τῷ χρόνῳ *ἄνθρωποι*! Ἀποθνήσκουσιν ὁμως πρὶν ἀποκτήσωσι τὸ δεύτερον τοῦτο. Ὅχι, ὡς ἄνθρωπος πρέπει πρῶτον νὰ κριθῆ. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς χωρίζομεν τὰς ἀρετάς του, εἰς ἀρετάς αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου ἢ ἀνθρωπιστικὰς καὶ ἀρετάς αὐτοῦ ὡς Διδασκάλου ἢ ἐπαγγελματικὰς.

A. Ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἀνθρωπιστικὴ ἀρετὴ, ἣτις πρέπει νὰ χαρακτηρίζῃ τὸν Διδάσκαλον, εἶναι ἡ *βαθεῖα θεοσεβεία*. Ὁ πυρὴν τῆς θεοσεβείας ὡς γνωστὸν ἔγκειται εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον! Ἄ! ἡ ἀνθρωπότης ὅσον καὶ ἂν ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν ἐντολὴν ταύτην θὰ βραδύνη ἀκόμη νὰ ἐννοήσῃ κατὰ τὴν οὐσίαν τὴν ἰσοτιμίαν περίπου τῶν δύο τούτων Ἀξιῶν ὁμοιάζουσιν μὲ τὰς δύο πλευρὰς τοῦ αὐτοῦ νομίσματος, ἔξ ὧν ἡ κορώνα εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸν οὐρανόν, τὰ δὲ γράμματα πρὸς τὴν Γῆν! Ἡ πρώτη ἐκδηλοῦται διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ θείου Αὐτοῦ θελήματος ἐπὶ τῆς Γῆς, ἡ δευτέρα διὰ τῆς τελείας ἀφοσιώσεώς του πρὸς τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν πρόοδον καὶ τελειοποίησιν τῶν ἄλλων ἢ τοῦ Συνόλου, κατ' ἀκολουθίαν ἐκδηλοῦται διὰ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Οὕτως ἡ αἰωνία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκδηλοῦται καὶ πραγματοποιεῖται συγκεκριμένως ἐν τῇ Γῇ διὰ τῆς αἰωνίας ἀγάπης ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἀνθρωπότητος.

B. Ἡ δευτέρα δεσπόζουσα ἀρετὴ εἶναι *ἀληθῆς φιλοπατρία*, ἀγάπη δηλαδή καὶ προσήλωσις πρὸς τὴν Ὀλότητα, εἰς ἣν τις ἀνήκει καὶ μεθ' ἧς συνδέεται δι' ἀρρήκτων δεσμῶν. Πᾶς πολίτης, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ὁ Διδάσκαλος εἶναι συνυπεύθυνος διὰ τὴν τύχην καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς. Διὰ τῆς ἀνυψώσεως καὶ τελειοποιήσεως τῆς Πατρίδος του θὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν εὐρύτερον κύκλον, τὴν Ἰδέαν

τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἡ Πατρις εἶναι κονίστρα, ἐν ἣ θὰ προπονηθῆ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἀγαπήσῃ τὸ ἀνθρώπινον εἶδος ὡς Ἰδέαν. Ραγδαίως προαγομένη αὕτη εἰς τὸν πολιτισμὸν διὰ τῆς φιλοπατρίας τῶν μελῶν της θὰ δυνηθῆ ὡς **Σύνολον - Μέσον** νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας της εἰς τὸ μέγα ὑπὸ τῆς Ἀνθρωπότητος ἐπιτελούμενον ἔργον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δυστυχῶς λείπει ἀπὸ τὰς Πατρίδας σήμερον καὶ καθιστᾷ δικαίως τὸ ἔδαφος αὐτῶν σειόμενον εἶναι ἡ συνεννόησις καὶ ἁρμονία, εἶναι ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν γενικὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κοινῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνθρωπότητος, ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν συγκρουσταλλομένην εἰς τύπους ὁρατοῦς καὶ συγκεκριμένους Ἰδέαν αὐτῆς. Αἱ Πατρίδες ὀφείλουν νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ νὰ ὑπαχθοῦν εἰς αὐτήν, ἐὰν θέλουν νὰ προλάβουν νέας συμφοράς. Καὶ θὰ ὑπαχθοῦν, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποβάλουν τὴν ἰδιορρυθμίαν των ὡς ὄργανισμοὶ αὐτοκαλλιεργούμενοι καὶ αὐτοπαιδευόμενοι ἐν τῷ καταμερισμῷ τῆς ἐργασίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ φιλοπατρία δὲν εἶναι εὐκόλος ἀρετὴ οὔτε εὖωνος· εἶναι ἀρετὴ δυσκολωτάτη, Διότι φιλοπατρία δὲν εἶναι τὸ πίπτειν μόνον ἐν καιρῷ πολέμου εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν· τοῦτο σημαίνει νίκην κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ, δὲν σημαίνει ὁμως νίκην καὶ κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν σημαίνει νίκην τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ της. Φιλοπατρία ὑπάρχει καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ εἶναι αὐτόχρομα αὐταπάρνησις, στροφή πρὸς τὸ Σύνολον καὶ θυσία ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοιαύτη δ' οὔσα κατὰ τὴν οὐσίαν της εἶναι ἀντίθετος, ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν σύμφυτον ἡμῖν Ἐγωϊσμὸν καὶ τὴν φιλαυτίαν, ἐξ ὧν ἀπορρέει πᾶσα κακία. Ὁ Ἐγωϊσμός ἔχει **κεντρομόλον** κατεύθυνσιν ψυχολογικῶς, ἐφ' ὅσον κέντρον ἐκλαμβάνεται τὸ Ἐγὼ ἡμῶν, ἡ φιλοπατρία **φυγόκεντρον** (κατ' οὐσίαν ὁ ἐγωϊσμός ἔχει φυγόκεντρον κατεύθυνσιν, διότι σημαίνει φυγὴν, ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κέντρον, ἐκ τοῦ Συνόλου, ἐκ τοῦ Σύμπαντος, τὸ ὁποῖον ἔχει αἰωνίαν ὑπαρξιν καὶ ὑπόστασιν καὶ εἶναι τὸ ἀκτινοβολοῦν τὴν ζωὴν κέντρον, ἐν ᾧ ἡ φιλοπατρία, ὁ ἀλτρουϊσμός, ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον κτλ. ἔχει ἀληθῶς κεντρομόλον κατεύθυνσιν, διότι σημαίνει φυγὴν ἐκ τοῦ προσωρινοῦ καὶ ἐφημέρου Ἐγὼ πρὸς τὸ κέντρον, πρὸς τὸ Σύνολον, τὸ αἰώνιον, τὸ ὄντως ὄν). Ὁ κλέπτης, ὁ ἀλαζών, ὁ φίλαυτος, ὁ ἐγωϊ-

στης, ὁ ραδιοῦργος, ὁ φθονερός, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι φιλόπατρις; Ὁ λάγνος, ὁ μοιχός, ὁ ψεύστης, ὁ αἰσχροκερδής, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαρνηθῇ ἑαυτὸν καὶ νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἀφοῦ ἡ φιλαυτία καὶ τὸ ἰδιωτικὸν αὐτοῦ συμφέρον δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν διάχυσιν ὑπὲρ τῆς ἀποθεραπείας τοῦ Συνόλου, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ φιλοπατρία; Ἡ ἐσφαλμένη ἢ ἀτελής σήμερον ἔννοια τῆς φιλοπατρίας καθιστᾷ ἀνθρώπους δράσαντας ἐνίοτε ὅπωςδήποτε εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ὅταν ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς ἐστίας των, ἢ κηφῆνας ἢ αἰσχροκερδεῖς ἢ κλέπτας ἢ καταχραστάς, ἢ καὶ ληστές, παραβλάπτοντας τὴν Πατρίδα καὶ τὸν πολιτισμὸν της, τὸ Σύνολον, χάριν τοῦ ὁποίου ἐβάδισαν εἰς τὰ σύνορα διὰ νὰ θυσιασθῶσιν! Ἡ ὡραία λοιπὸν καὶ ὑψηλὴ καὶ θεία αὕτη ἀρετὴ τῆς φιλοπατρίας δὲν ὑπάρχει ἐν καιρῷ εἰρήνης; Πόσον ἐξαμβλοῦται ἡ πρώτη καὶ δυσκολωτάτη ἐν ἀνθρώποις ἀρετὴ! Διὰ τοῦτο πολλάκις εὐκολώτατα ἀποκτιῶσιν αὐτὴν καὶ κατώτερα στοιχεῖα, ἅτινα ἐν καιρῷ εἰρήνης εὐκολώτατα πάλιν ἀποπτύουν αὐτὴν ἢ τὴν ἀγνοοῦν τελείως! Αὐτὴ εἶναι ἡ ψευδὴς φιλοπατρία, ἡ νοθευμένη, ἡ ἀκατανόητος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κατάπτωσις αὐτῆς εἰς πατριδοκαπηλείαν. Ὅχι! ἡ φιλοπατρία εἶναι ὁ θριγκὸς καὶ ἡ ἐπάνθησις ὅλου τοῦ ἠθικοῦ διακόσμου τῶν ἀρετῶν. Διότι προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν ὅλων τῶν ἄλλων, διότι εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς πυραμίδος τῶν ἀρετῶν. Εἶναι ἡ ἐνσυνείδητος καὶ ἡ κατ' ἐπίγνωσιν ἤρεμος καὶ διαρκὴς συμπάθεια καὶ κίνησις τοῦ ἀτόμου περὶ τὸ Σύνολον. Ἐχει, νομίζομεν, φυγόκεντρον κατεύθυνσιν, ἐν ᾧ πράγματι εἶναι κεντρομόλος, διότι εἶναι φυγὴ πρὸς τὸ κέντρον καὶ ἰσχύει πρὸ παντὸς ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ μετὰ τὸ «λιγυρὸν καὶ κοπτερὸν σπαθί μου.»

Ἄλλαι ἀνθρωπιστικαὶ ἀρεταὶ ἀτομικαὶ ἔχουσαι σχέσιν μὲ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως εἶναι: ἡ *ἠθικὴ ἐνεργητικότης*, ἡ *σιδηρᾶ ἐπιμέλεια* καὶ ἡ *σωφροσύνη*, κοινωνικαὶ δέ: ἡ *φιλαλήθεια*, ἡ *δικαιοσύνη* καὶ ἡ *εὐμένεια*, τὸ νὰ θέλῃ δηλαδὴ πάντοτε τὸ καλὸν τῶν ἄλλων, νὰ ἔχη καλὴν πάντοτε θέλησιν πρὸς τοῦτο. Αἱ ἕξ αὗται δεσπόζουσαι ἀρεταὶ μετὰ τῶν δύο ὑψίστων πρώτων ἀπετελοῦσι τὴν ἀξίαν, τὴν βαρύτητα τοῦ ἠθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Διδασκάλου ὡς ἀν-

θρώπου. Ὁ θέλων νὰ διαπλάσῃ ἄλλους πρέπει αὐτὸς πρῶτον νὰ εἶναι τελείως διαπεπλασμένος καὶ εὖ ἠγμένος. Ἄλλ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις οἱ Διδάσκαλοι ὡς ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι μετριόφρονες εἰς τὰς εὐτυχίας των καὶ ἰσχυροὶ εἰς τὰς δυστυχίας των. Πρέπει νὰ ἔχωσιν ὑψηλοὺς σκοποὺς καὶ μεγάλην ἰδέαν περὶ τῆς ἔργασίας των, ἀλλὰ μετρίαν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ των, διότι μὲ ἀσθενεῖς δυνάμεις ἀναλαμβάνουσι μεγάλην ἀποστολήν.

Ποῖαι δὲ εἶναι αἱ ἐπαγγελματικαὶ ἀρεταί, αἱ ἀναδεικνύουσαι αὐτὸν ὄντως Διδάσκαλον; Πρώτη καὶ ἀρίστη εἶναι ἡ **εὐορκος καὶ αὐστηρὰ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος**. Ὡς ἀρχὴ πρέπει νὰ ἀναγράφηται ἐπὶ τῆς σημαίας τοῦ Διδασκάλου «ἡ πρόθυμος καὶ ἀπροφάσιτος ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος»· νὰ προσερχηται δὲ οὐχὶ ἐκ φόβου ἢ ἐξ ἐντροπῆς ἢ ἐξ ἐλπίδος ἀνταμοιβῆς, ἀλλ' ἐξ εὐσυνειδησίας καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτόν. Ὁ ἀληθῆς παιδαγωγὸς ἐσωτερικῶς εἰς οὐδένα πρέπει νὰ αἰσθάνηται ἑαυτόν ὑπόλογον, εἰμὴ πρῶτον εἰς ἑαυτόν, εἰς τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν. Ἐν τῇ ἐκπλήρωσει τοῦ καθήκοντος νὰ ζητῇ τὴν εὐτυχίαν του. Διὰ νὰ γίνῃ ὁμως τοῦτο πρέπει ὁ Διδάσκαλος νὰ τρέφῃ ἀμέριστον ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην θερμὴν πρὸς τὸ ἐπάγγελμά του, εἰς ὃ ἔργον ἐπεδόθη καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ πρωτεύσῃ, νὰ ἀριστεύσῃ, διότι δι' αὐτοῦ ἐξυπηρετεῖ τὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας του. Πρέπει νὰ ἔχη ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτὸ καὶ νὰ συναισθάνηται βαθέως τὴν εὐθύνην του ἀπέναντι τῶν μαθητῶν τοῦ Σχολείου του καὶ ἀπέναντι τῆς Κοινωνίας, εἰς ἣν θὰ παραδώσῃ αὐτούς. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ πρώτη αὕτη ἐπαγγελματικὴ ἀρετὴ προαπαιτεῖ ἠθικὴν ἐπαγγελματικὴν συνείδησιν, **συνείδησιν καὶ ψυχὴν παιδαγωγοῦ**. Διότι μόνον τότε εἰς τὰς νέας ψυχὰς θὰ διαβλέπῃ τὴν δυνατότητα μιᾶς καλυτέρας Ἀνθρωπότητος καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτῆς θὰ θέτῃ ὀλόκληρον τὸν ἑαυτόν του ὑπηρέτην, εἰς δὲ τὴν προσπάθειάν του ταύτην θὰ εὐρίσκη τὴν βαθυτέραν ἱκανοποίησιν τῆς ὑπάρξεώς του !

Δευτέρα μεγάλη ἀρετὴ ἐπαγγελματικὴ εἶναι **ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν μαθητὴν**. Ἡ ἀγάπη εἶναι ψυχολογικὴ ἀπαίτησις τοῦ παιδίου. Τὸ παιδίον φύσει ἔχει ἀνάγκην νὰ ἀγαπᾶται καὶ νὰ ἀνταγαπᾶ. Τοῦτο εἶναι θεμελιώδης ψυχολογικὴ του ἀπαίτησις. Ἐὰν ἀγαπήσῃ τις τὸ παιδίον, εἰς τὴν ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν ψυχολογικὴν

του ταύτην ἀπαίτησιν, θὰ ἀποκτήσῃ τότε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην του. Ἐχων δὲ ταύτην ὁ Διδάσκαλος κατέκτησεν ἤδη τὴν καρδίαν τοῦ μαθητοῦ του, ἔχει εἰς χεῖράς του τὸ μέλλον του, ἀπέκτησε τὸ ἥμισυ τοῦ δυσχεροῦς ἔργου του.

Θὰ ἔλεγέ τις ὁμως : Εἴμεθα ἡμεῖς ὑποχρεωμένοι νὰ ἀγαπῶμεν τὸ παιδίον μόνον λόγῳ τῆς φυσικῆς του ταύτης ψυχολογικῆς ἀνάγκης ; Πρὸς τίνα σκοπὸν ; Αὐτὸ μᾶλλον ζημίας προξενεῖ, εἶναι ἀνόητον, ἔχει ἀσθενείας, θέλει ἔξοδα, ἀποβαίνει ἐμπόδιον τέλος πάντων εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ μας, παρ' ὅλα δὲ τὰ ἀστεῖά του καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν μᾶς προξενεῖ ἐν καιρῷ τῆς πλήξεως καὶ τῆς δυσθυμίας μας δὲν παύει νὰ εἶναι ἐπιζήμιον, ἐπομένως χάνομεν ἄδικα τὸν καιρὸν μας μὲ αὐτό. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης βεβαίως θὰ ἦτο ἔγκλημα νὰ ἀγαπᾷ τις τὸ παιδίον. Θὰ ἠγειρέτο δὲ ζήτημα ἂν τὴν στιγμιαίαν ψυχαγωγίαν καὶ εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν μᾶς προξενεῖ, ἂν τὴν ἀξίαν του ταύτην δὲν θὰ ἦτο φρονιμώτερον καὶ σκοπιμώτερον νὰ ἀντικαταστήσωμεν μὲ ὀλιγώτερον δαπανηρὰ ἀθύρματα, μὲ ἀνθρωπάκια ψευδῆ, μὲ νευρόσπαστα φωνήεντα καὶ πλαγγόνας. Ὡ ! δὲν εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν μεγάλων ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ παιδίον ἀλλ' εἶναι καὶ ὑποχρέωσις, εἶναι καθῆκον ! Ἄν ἐπρόκειτο νὰ μείνῃ πάντοτε παιδίον, εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τοῦ παιδίου, ἀνεξέλικτον, τότε θὰ ἦτο ἀδικαιολόγητος ἡ ἀγάπη μας, θὰ ἦτο ἀπώλεια χρόνου καὶ χρήματος ἐκ μέρους μας ! Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Ἐν τῷ προσώπῳ του διαβλέπομεν τὴν ἰδικήν μας ζωὴν συνεχιζομένην, τὴν αὐγὴν μιᾶς καλυτέρας Ἀνθρωπότητος. Ἐν τῷ προσώπῳ του διαβλέπομεν τὸν μέλλοντα ἄνθρωπον, τὸν μέλλοντα παράγοντα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ παιδίον ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀγάπην πρὸς τὸ ἀνθρώπινον Γένος. Naί, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀγάπην καὶ συμπάθειαν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, πρὸς τὴν ἀγωνιζομένην Ζωὴν ἐπὶ τοῦ πλανήτου, πᾶσα δὲ στέρησις ἡμῶν, φροντίς, δαπανηρὰ μόρφωσις καὶ προστασία αὐτοῦ ἰσοδυναμεῖ μὲ θυσίαν πρὸς λύτρωσιν αὐτῆς. Naί, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀγάπην πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον ! Ἴδου διατί ὀφείλει ὁ Διδάσκαλος νὰ ἀγαπᾷ τὸ παιδίον. Συμπίπτει ἡ ψυχολογικὴ τοῦ παιδίου ἀπαίτησις μὲ ἐν ὑψηλὸν ἐπιβεβλημένον εἰς ἡμᾶς Καθῆκον.

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ παιδίον— ἥτις ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀγάπην πρὸς τὸ Ἀνθρώπινον Γένος— διεπνέετο ὁ εὐγενέστερος τῶν παιδαγωγῶν, Πεσταλότσι. Ἀκόμη δύο λέξεις: ἡ τοιαύτη ἀγάπη εἶναι *ἠθικὴ*, δὲν εἶναι συμπάθεια φυσικὴ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς ἄλλους λόγους, εἰς σωματικὴν ὠραιότητα τοῦ παιδίου ἢ εἰς κέρδη. Ἡ τελευταία αὕτη ἀγάπη εἶναι ἀνήθικος. Πατρικὴ θὰ εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Διδασκάλου πρὸς τὸ παιδίον καὶ μητρικὴ, διότι οὗτος πρέπει νὰ συνενώσῃ ἐν τῷ προσώπῳ του τὴν *αὐστηρότητα καὶ βαρύτητα* τοῦ πατρὸς μὲ τὴν *γλυκύτητα καὶ τρυφερότητα* τῆς μητρὸς.

Τρίτη δεσπόζουσα ἐπαγγελματικὴ ἀρετὴ τοῦ Διδασκάλου εἶναι ἡ σοφία του, *ἡ εὐρεῖα γενικὴ του μόρφωσις*. Ὁ Διδάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι σοφὸς εἰς τὸ εἶδός του. Ὅφείλει δηλαδὴ νὰ ἔχῃ ἀκριβεῖς καὶ θετικὰς γνώσεις εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, αἱ γνώσεις του πρέπει νὰ εἶναι ὀρθαὶ καὶ νὰ εὐρίσκωνται ἐν ὁμοφωνίᾳ πάντοτε μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται εἰς ὅ,τι ἔμαθεν ἐν τῷ Διδασκαλείῳ, διότι δὲν τελειώνει οὐδενὸς ἀληθοῦς ἐπιστήμονος ἡ μόρφωσις ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἢ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀρχεται καὶ ἔξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὸν μετασχολικὸν βίον, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστήμη καὶ αἱ μέθοδοι θὰ ὑφίστανται ἐξέλιξιν. Οὕτε πρέπει νὰ ἀντλή τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας του ἐκ τῶν μικρῶν ἐγχειριδίων τῶν σχολείων, ἀλλὰ νὰ ἀσχολῆται καὶ νὰ μελετᾷ ἀνώτερα ἐπιστημονικὰ βιβλία, πηγὰς, πρὸς κτῆσιν ὀρθῶν γνώσεων. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον ὀφείλει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ καταρτίσῃ τὴν προσωπικὴν βιβλιοθήκην του δι' ἐπιστημονικῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν παιδαγωγικῶν, ἵνα παρακολουθῇ τὰς προόδους καὶ τὴν κίνησιν τῆς ἐπιστήμης του καὶ γίνεται πάντοτε σοφώτερος ἑαυτοῦ.

Τετάρτη ἐπίζηλος ἐπαγγελματικὴ ἀρετὴ τοῦ Διδασκάλου εἶναι τὸ *παιδαγωγικὸν τάκτ*. Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι γενικὴ, εἶναι προῖον καὶ ἔκγονον τῆς ὅλης προσωπικότητός του, τοῦ ἐπαγγελματικοῦ χαρακτῆρός του. Ἐξαρτᾶται πολὺ καὶ ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ ἐκ τῆς διδασκαλικῆς του σοφίας καὶ ἐμπειρίας. Τὸ παιδαγωγικὸν τάκτ ἢ ἰδιορρυθμία ἐκφαίνεται εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τρόπους του, εἰς τὴν στάσιν του ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, εἰς τὰς

ἠρέμους καὶ σεμνὰς χειρονομίας, εἰς τὸ βλέμμα του τὸ ζωηρὸν καὶ εὐκίνητον, εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου τὴν ἰλαρὰν καὶ μειλίχιον, εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸν τόνον τῆς φωνῆς καὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας του. Γενικώτερον ἐκφαίνεται εἰς τὸν τρόπον, μεθ' οὗ διαχειρίζεται κάθε παιδαγωγικὸν ἢ σχολικὸν ζήτημα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Σχολείου, μάλιστα δ' ἐπιλάμπει εἰς τὰς δυσκόλους καὶ κρίσιμους περιστάσεις. Δικαίως θεωρεῖται τὸ παιδαγωγικὸν τὰκτ ἢ συμπύκνωσις τῶν ιδιοτήτων του, ἢ συγκορύφωσις τῶν ἰκανοτήτων καὶ δεξιοτήτων του, «ὁ ἀέρας» του, οὕτως εἶπειν, ἢ ἐκδήλωσις τοῦ μεγαλείου του. Διότι πρέπει νὰ ἔχει μεγαλεῖον καὶ ὕψος ὁ Διδάσκαλος ἐν τῇ κοινωνικῇ δράσει του.

Οὕτως ἐφαντάσθη τὸν μέλλοντα Διδάσκαλον τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης. Μόνον ὡς ἐκπολιτιστικὸν παράγοντα μὲ **διδασκικὴν** καὶ **παιδευτικὴν** δύναμιν, ἀλλὰ καὶ ἰσχυρὸν φορέα τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν καὶ τῶν καλῶν ἠθῶν.

Ἀγαπητοὶ ἡμῶν μαθηταί,

Αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ τελευταῖοι λόγοι ἡμῶν προτοῦ ἀποχωρισθῶμεν. Ἄς σᾶς συνοδεύουν πάντοτε εἰς τὸ ἔργον σας. Σᾶς ὑπενθυμίζω μόνον, πῶς οἱ ἄνθρωποι τῶν ἔργων ἀποχωρίζονται σιωπηρῶς, καὶ μάλιστα ὅταν βαδίζωσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἱερῶν σκοπῶν, μεγάλων καὶ ὑψηλῶν προορισμῶν. Εἶδετε κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν των, πῶς σιωπηλὰ διασταυροῦνται τὰ ἀποφασιστικὰ βλέμματά των. Ἐν ᾧ τείνουσι τὴν χεῖρα πρὸς ἀποχαιρετισμὸν, ὀρκίζονται ταυτοχρόνως, ὅτι θὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ ἔργον των. Οὕτω πράξατε καὶ ὑμεῖς.

Κρατήσατε ὑψηλὰ τὴν σημαίαν σας, τὸ φρόνημά σας ! Δὲν θέλω νὰ πιστεύω, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κατωρθώσατε διὰ τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς φιλοτιμίας σας ἐπὶ τούτων ἐδῶ τῶν ἐδράνων, εἶναι τὸ maximum τῶν δυνάμεών σας. Θὰ ἦτο λυπηρὸν τοῦτο, θὰ ἦτο ἀπελπιστικόν. Ὅχι, δὲν εἴσθε ἄνθη, τὰ ὅποια ἐξηνθήσατε. Δὲν ἐπαίξατε ἀκόμη μὲ τὴν ζωὴν σας, οὔτε ἐσκορπίσατε ἀκόμη τὴν εὐωδίαν σας, τὴν εὐεργετικὴν σας δράσιν. Ὅχι, δὲν ἐφθάσατε εἰς τὴν δύσιν τοῦ βίου σας μὲ τὴν κτῆσιν τοῦ πτυχίου σας. Οὔτε ἐξωφλήσατε ὡς Ἕλληνες Διδάσκαλοι τὴν πρὸς τὴν Πα-

τρίδα σας ὀφειλήν. Ὅ,τι κατωρθώσατε μέχρι τοῦδε ἦτο τὸ *mirimum* τῆς ἐντάσεως τῶν δυνάμεών σας. Εἰσθε εἰς τὴν ἀνατολὴν ἀκόμη τῆς ζωῆς σας. Εἰσῆλθετε μόνον εἰς τὸν λουτρῶνα τοῦτον τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ καλλυνθῆτε, νὰ ἐξωραϊσθῆτε ὡς οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶται διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς.

Νὰ χαρῆτε τὴν ζωὴν σας, ἀγαπητοὶ ἡμῶν τρόφιμοι, ἀλλὰ νὰ τὴν χαρῆτε ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα τῆς ἠθικῆς ἐνεργητικότητος, ἔχοντες βαθεῖαν καὶ ὀρθὴν ἔννοιαν τῆς Ζωῆς, ἔννοιαν τῆς σχέσεως τοῦ αὐτοῦ σας πρὸς τὴν Κοινωνίαν πρὸς τὸν Κόσμον καὶ τὴν κίνησιν αὐτοῦ. Διότι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι μόνον ὄνειρον, παιδιὰ τις τῆς Φύσεως. Δὲν εἶναι μόνον ὄνειρον ἀλλὰ καὶ Καθῆκον ! ἀποστολή ! Φαίνεται εἰς τοὺς ἐπιπολαίους μόνον παιδιὰ, ἀλλ' εἶναι καὶ ἐργασία ! Ἡ ἔννοια τῆς Ζωῆς περιλαμβάνει καὶ τὰ δύο. Διὰ τῆς δευτέρας ὅμως θὰ ἐπανεύρη ἡ ἀνθρωπότης τὸν ἀπολεσθέντα Παράδεισόν της. Θὰ δημιουργήσῃ αὐτὸν διὰ τῆς πράξεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ κληρὸς Της ! Διὰ τοῦτο διατηρήσατε ὡς θρησκείαν τὴν ἐργασίαν. Ἄς ἀποτελέσῃ τὴν προωιὴν προσευχὴν σας ἀνὰ πᾶσαν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Καταστήσατε πανελλήνιον προσευχὴν αὐτήν. Ἀνυψώσατε εἰς **κατηγορηματικὸν πρόσταγμα** τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ :

Ἔργασία !

Σύ, ἡ ὁποία τὸν σκυφτὸν ἀνορθώνεις, τὸν τεθλιμμένον παρηγορεῖς καὶ τὸν παραστρατίζοντα ἐπαναφέρεις εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Σύ, ἐλπίς τῶν ἀδυνάτων, καταφυγὴ τῶν πτωχῶν καὶ παιδιὰ τῶν ἰσχυρῶν. Σύ, φάρμακον τῶν ἀπολωλότων, βακτηρία τῶν κλονιζομένων καὶ ἀναψυχὴ τῶν ἀγαθῶν. Σύ, ἀνταύγεια τῆς ὑψίστης Κοσμογόνου Δυνάμεως ! Σύ, ἥτις ἀνυψώνεις τὸν ἀνθρωπον εἰς ἑξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Σύ, ἥτις διεπαιδαγώγησας ὀλόκληρον τὴν Ἀνθρωπότητα καὶ ἐξήγαγες αὐτὴν ἐκ τῆς βαρβα-

ρότητος ! Ἐσκησον τὴν ρωμαλέαν σου μορφωτικὴν
καὶ παιδευτικὴν δύναμιν ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ταλαν-
τευομένης πάντοτε εὐφραντάστου φύσεως τῆς νεο-
λαίας, ἵνα ἀνθῆσῃ ἀσφαλῶς διὰ Σοῦ μία ὡραιο-
τέρα καὶ καλυτέρα γενεά, εἰς χαρὰν καὶ εὐτυχίαν
ἰδικήν της καὶ τοῦ Κόσμου !



ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥΣ
 ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΜΥΤΙΑΗΝΗΣ
 ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1928

Σεβασμιώτατε,

*Κύριε Νομάρχα, Κυρίες και Κύριοι,**

Μετὰ ἐνὸς ἔτους ἐντατικὴν ἐργασίαν καὶ πάλιν σήμερον τὸ

* Ἡ «Σάλπιγξ» τῆς Μυτιλήνης δημοσιεύουσα τὸν ἀνωτέρω λόγον συνώδευσε τοῦτον μὲ τὰς ὀλίγας αὐτὰς λέξεις :

«Ἀρχίζομεν ἀπὸ σήμερον δημοσιεύοντες τὸν θαυμάσιον λόγον τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησε κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἀπονομῆς τῶν ἀπολυτηρίων εἰς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Διδασκαλείου μας ὁ Διευθυντὴς αὐτοῦ κ. Π. Ἀντωνόπουλος. Ὅπως θὰ ἴδουν οἱ ἀναγνώσταί μας δὲν πρόκειται περὶ λόγου συνειθισμένου περιέχοντος τὰ συμβατικὰ ἐκεῖνα καὶ στερεότυπα ἀναμασήματα λέξεων κενῶν πάσης ἐννοίας. Πρόκειται περὶ σοφῆς μελέτης μὲ κεντρικὴν ἰδέαν τὴν ἐκπαιδεύειν καὶ τὴν ἀγωγὴν, τὰς ὁποίας ὁ λαμπρὸς οὗτος ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς καὶ ἐγκυκλοπαιδικάτατος διδασκαλιστῆς καὶ παιδαγωγὸς θέτει ὡς ἀκλονήτους βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθῇ παγίως μία κοινωνία, ἓνα ἔθνος, μία πολιτεία, νὰ στηριχθῇ καὶ νὰ προκόψῃ ἀληθινά.

Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνωστικοῦ μας κοινοῦ ἐπὶ τῆς μελέτης ταύτης, ἣ ὁποία ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν μὲ τὰ λογίδια τὰ ἐκφωνούμενα εἰς παρομοίας περιπτώσεις.

Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης ἔχει τὴν τιμὴν κατὰ τὴν σεμνὴν ταύτην ἑορτὴν νὰ παραδίδῃ ὑπὸ τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἐξήκοντα καὶ ἓνα νέους διδασκάλους, νέους τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος συντελεστάς.

Ἄς ἐπιτραπῇ καὶ εἰς τὸ Διδασκαλεῖον ἡμῶν μίαν καὶ μόνην ἡμέραν τοῦ ἔτους, τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν, νὰ ἐγείρῃ τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκράτει ἐπὶ ὀλόκληρον σχολικὸν ἔτος σκυφτὸν ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τοῦ ἐργαστηρίου του, νὰ ὑψώσῃ τὴν κεφαλὴν, διὰ νὰ ἀτενίσῃ στοργικῶς εἰς τὸ πρόσωπον τοὺς σφυρηλατηθέντας ἤδη τὴν ψυχὴν καὶ τὸ φρόνημα μαθητὰς του, τοὺς περωθέντας φορεῖς τῶν ἐλπίδων του, καὶ νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς αὐτοὺς τὸν τελευταῖον τοῦ ἀποχωρισμοῦ χαιρετισμόν.

Ναί, τὴν τελευταίαν ἀποχαιρετιστήριον εὐχὴν, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς σημερινούς κρισίμους χρόνους καὶ τὴν ὑστάτην ὑπόμνησιν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῶν ἀδυναμίαν: Ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς λεγομένης πραγματικότητος, τὸν κόσμον τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους, τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, τῆς δράσεως καὶ ἀδρανείας, τὸν κόσμον ἑνὸς χυδαίου ἡδονισμοῦ καὶ τῶν ὑπερόχων αὐταπαρνήσεων, δυνατὸν νὰ αἰσθανθῶσι φόβον καὶ ἀμφιβολίαν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν· ἀλλὰ νὰ μὴ σκανδαλισθῶσιν οὐδὲ νὰ ὀλιγοψυχήσωσιν. Ἡ κλῆσις των εἶναι ἱερά. Ἐρασταὶ αὐτοὶ καὶ παράγοντες τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος, ἔσωτερικῶς γινόμενοι ἐλεύθεροι, ὀφείλουσι μὲ θάρρος καὶ αὐτοπεποίθησιν εἰς τὰς καρδίας, μὲ πίστιν εἰς τὰ ὠραῖα ἰδανικά των καὶ προσήλωσιν εἰς τὴν θείαν των ἀποστολήν, ὀφείλουσι καὶ μόνοι αὐτοὶ ἀκλόνητοι εἰς τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὰς ἀποφάσεις των νὰ ἐξαντλῶσι τὰς δυνάμεις των δι' αὐτήν, διότι ἀπὸ σήμερον τάσσονται ὑπηρέται, συνήγοροι καὶ ὑπερασπισταὶ τῆς ὑψηλοτέρας, τῆς εὐγενεστέρας καὶ λεπτοτέρας ὑποθέσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τῆς ὑποθέσεως τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς.

Κύριοι,

«*Ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν σημαίνει καθιστᾶν αὐτὸν ἐλεύθερον*». Ὅλον τὸ ἔργον, ὅλη ἡ βαθεῖα ἔννοια τῆς ἐπιτελουμένης ἀπὸ αἰῶνων λαϊκῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅλη ἡ σημασία τῆς λαϊκῆς μορφώσεως συνοψίζεται ἐπιγραμματικῶς εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς λέξεις

τοῦ εὐγενεστάτου τῶν Παιδαγωγῶν : «Volkserziehung ist Volksbefreiung», «Λαϊκὴ ἀγωγή θὰ πῆ λαϊκὸς λυτρωμὸς». Ναί, ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν σημείνει καθιστᾶν αὐτὸν ἐλεύθερον. Ἐλεύθερον ὄχι ἐξωτερικῶς, ἀλλ' ἐσωτερικῶς, ὄχι πολιτικῶς, ἀλλὰ ψυχολογικῶς, ἠθικῶς. Πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη ἐλευθερία, ἀπείρως ὠραιοτέρα καὶ χρησιμωτέρα διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, διὰ τὴν μόνιμον εὐτυχίαν καὶ πρόοδον καὶ τελειοποίησιν τῆς Ἀνθρωπότητος, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἠθικὴ ἐλευθερία.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀναμφισβητήτως μέγα ἀγαθὸν παρὰ τοῖς λαοῖς, ἐφ' ὅσον ἄνευ αὐτῆς δὲν δύναται λαὸς τις νὰ αὐτοδημιουργηθῆ, δὲν δύναται λόγῳ τῶν ἐξωτερικῶν ἐμποδίων νὰ κάμῃ τελείαν ἐκτύλιξιν καὶ χρῆσιν ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ φύσει ἐγκειμένων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ πολιτισμοῦ του βεβαίως καὶ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους. Ἡ ζωὴ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ δουλείᾳ φθειρεται καὶ ἐξαλάσσειται. Ἡ πλουσία προίκισις καὶ ἡ ἰδιορρυθμία του δὲν δύναται νὰ ἐκδηλωθῆ. Διὰ τοῦτο οἱ λαοί, οἱ ἀφυπνιζόμενοι, οἱ λαμβάνοντες συνείδησιν καὶ ἐπίγνωσιν ἀνωτέρων σκοπῶν τῆς ζωῆς λυσσωδῶς μάχονται ὑπὲρ αὐτῆς. Δὲν τρέπονται πρὸς αὐτὴν ἐξ ἀπλῆς τινος αὐταρεσκείας ἢ αἰσθηματολογίας, ἀλλ' ἐξ ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ θέλησις πρὸς ἐλευθερίαν εἶναι μία ἰσχυρὰ ψυχόρμητος τάσις τῆς ζωῆς ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελιξέως της ἔχουσα βιολογικὴν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἐκπολιτιστικὴν ἔννοιαν· εἶναι ἰδιότης καὶ λειτουργία τοῦ ἐν ἡμῖν ἐξελισσομένου πνεύματος τείνοντος πρὸς ἰδίους σκοπούς, τείνοντος κατὰ τελικὸν λόγον νὰ ἀπαλλαγῇ ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος.

Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐξωτερικὴ ἢ πολιτικὴ ἐλευθερία φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι τελικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἢ τῆς ζωῆς γενικῶς. Εἶναι ἀπλῶς εἰς ὄρος, μία προϋπόθεσις τῆς τελειοποιήσεως ἐνὸς λαοῦ, εἶναι προβαθμὶς τῆς αὐτοπαιδεύσεως καὶ αὐτοκαλλιέργειας αὐτοῦ, πρόδρομος τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἐλευθερίας, ἄνευ τῆς ὁποίας τελειοποιήσεως δὲν δύναται νὰ νοηθῆ. Διὰ τοῦτο ἀνεγνωρίσθη ὡς δικαίωμα τῶν λαῶν ἱερόν. Ἱερόν, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῆς ἀναγνωρίζεται πᾶς ἄνθρωπος, ἐπομένως καὶ πᾶς λαὸς ὡς **σκοπὸς** καὶ δημιουργεῖ τοὺς ὄρους τῆς ἐλευθερίας.

χρήσεως τῶν δυνάμεών του, τῆς αὐτοδημιουργίας καὶ τελειοποιήσεώς του. Φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τὸ ἔργον τῆς ἐξωτερικῆς, ἐκεῖθεν ἀρχίζει ἐντονώτερον τὸ βαρὺ καὶ δύσκολον, ἀλλὰ μέγα ταυτοχρόνως καὶ ὡραῖον ἔργον τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Διότι τὸ ἀμειλίκτον ἐρώτημα, τὸ τιθέμενον εἰς τοὺς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρους λαοὺς τίθεται ἐπίσης ἀμειλίκτως καὶ εἰς τοὺς ἀποκτήσαντας τὴν ἐλευθερίαν των: Πρὸς τίνα σκοπὸν ἢ ζωὴ;

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, ζητεῖ τὴν συντριβὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἐμποδίων, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ ἑνα ξένον ζυγόν, σημαίνει νίκην κατὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ, καὶ κτᾶται διὰ τῶν ὄπλων. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ; Ἡ ἐσωτερικὴ στρέφεται πρὸς τὰ ἔνδον, ἔχει ἔννοιαν ψυχολογικὴν καὶ ἠθικὴν. Σημαίνει ἀπαλλαγὴν καὶ λύτρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ πάθη, ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τυφλῆς ὀρμεμφύτου φύσεως, σημαίνει ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἀπὸ τὰς χῶδεις ὀρμὰς καὶ ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἀκολάστους ὀρέξεις, αἵτινες ἐμποδίζουν τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς δυνάμεις του νὰ ἐκτυλιχθοῦν ἐλευθέρως καὶ νὰ ἐκδηλωθοῦν πρὸς παραγωγὴν στοιχείων πολιτισμοῦ, ὧν ἔχει ἀνάγκην ὁ λαὸς οὗτος καὶ γενικῶς ἡ Ἀνθρωπότης πρὸς τελειοποίησιν της.

Ἡ δέσμευσις αὕτη καὶ μετὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν ὑφίσταται ὡς δέσμευσις ἐσωτερικὴ, εἶναι μία δουλεία τῆς ψυχῆς ὀλεθρία, ἐμποδίζουσα τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον ἐπιδιώξιν ἀνωτέρων σκοπῶν τῆς ζωῆς, τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἰδεωδῶν ἐνὸς λαοῦ, ἀποτελούντων μέρος τῶν ἰδεωδῶν τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους. Διὰ τοῦτο ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία σημαίνει νίκην κατὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ, νίκην κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας, καὶ κτᾶται ὄχι διὰ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας. Τόσον τὰ ἄτομα ὅσον καὶ οἱ λαοὶ ἔχουσι πικρὰν πεῖραν τῆς ἐλλείψεως ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ὅσῳ περισσότερον ἀμαθεῖς καὶ ἄξεστοι, ὅσῳ περισσότερον ἀμόρφωτοι καὶ ἀπαίδευτοι εἶναι, τόσῳ περισσότερον ὑπέικουσιν εἰς τὴν κατωτέραν αὐτῶν φύσιν. Αἱ φυσικαὶ ὀρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι ἀποτελοῦσι τὴν κατωτέραν ταύτην φύσιν, τὴν ζφώδη, τὴν ρέπουσαν εἰς τὸ κακόν, τὴν οἰστρηλατουμένην ὑπὸ τοῦ συμφέροντος, τῆς φιλοχρηματίας, τῆς φιληδονίας, τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Πολύλακισ μάλιστα, ὅπως εἰς τὰ ἄτομα οὕτω καὶ εἰς τοὺς λαοὺς,

ὀλόκληρος ἡ ἐνεργητικότης των ρυθμίζεται ὑπ' αὐτῆς. Ρίψατε ἐν βλέμμα προσεκτικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν, εἰς τὰ σύγχρονα, ἂν θέλετε, ἀλληλοπληκτιζόμενα κοινωνικὰ ρεύματα, εἰς τὸν ἀπαίσιον καὶ σκοτιῶς σήμερον ἐκμαιευόμενον τραχὺν καὶ ὀλέθριον ἀγῶνα τῶν τάξεων, ὅστις, ἂν δὲν ἀποκτήσῃ βάσιν ἠθικὴν, ἠθικὸν περιεχόμενον, ἀσφαλῶς θὰ ὀδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ἓνα ἀπαίσιον ἀλληλοσπαραγμὸν, εἰς νέον ἐρυθρὸν λουτρόν· ρίψατε ἐν βλέμμα ἑταστικὸν καὶ θὰ πεισθῆτε ἀκρανδάντως περὶ τούτου. Ἄλιμονεν! Νομίζει τις ὅτι ἔλειπεν ἡ κοινωνικὴ συνοχή, ἡ κοινὴ συνείδησις, ἔλειπεν ἡ πειθαρχία πρὸς ἓν κοινὸν καθῆκον ὑπεράνω ἡμῶν, ἐξηφανίσθη τὸ συνυπεύθυνον καὶ συνυπόλογον μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων πρὸς τὸ ὑπεράνω αὐτῶν ἐν **καὶ ἀδιαίρετον ἐκπολιτιστικὸν καθῆκον τῆς Ἀνθρωπότητος.** Ἐχουσιν, ὅπως βλέπετε, καὶ οἱ λαοὶ τὴν ἀλύτρωτον αὐτῶν ὑποκειμενικότητα, ἣτις ὑπερισχύουσα, νικῶσα τὸ ἐν ἡμῖν «βέλτιστον» καθιστᾷ καὶ τὸν μᾶλλον φιλελεύθερον ἀνελεύθερον, καθιστᾷ τὸν ἐλεύθερον λαὸν πολιορκημένον!

Τὴν βαθεῖαν ταύτην ἔννοιαν καὶ ἀξίαν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐξασφαλίζει πράγματι καὶ μονιμοποιεῖ τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόοδον καὶ εὐτυχίαν ἑνὸς λαοῦ, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ σοφὸς τοῦ Γένους Διδάσκαλος Κοραῆς ἔγραφεν ἐκ Παρισίων μὲ αἰμάσσουσαν τὴν καρδίαν πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους τότε διὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ διαρκῶς διχονοοῦντας Ἕλληνας : «Μὴν ἐλπίζομεν καμμίαν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ἂν δὲν ἐλευθερώσωμεν καὶ τὰς ψυχὰς μας ἀπὸ τὰ τυραννικὰ καὶ μισάδελφα πάθη τῆς ψυχῆς». Καὶ περαιτέρω : «Χωρὶς τῆς νίκης ταύτης, φίλοι ὁμογενεῖς, (τῆς ἐσωτερικῆς, τοῦ ἑαυτοῦ μας) αἱ πρότεροι νικαὶ ἀντὶ δόξης θέλουν μᾶς προξενήσει καταισχύνην... Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι βέβαια μέγα καὶ ἀξιέπαινον ἔργον, δὲν εἶναι ὅμως σπάνιον. Ἡ φυλακὴ τῆς εἶναι τὸ μέγιστον καὶ σπανιώτατον κατόρθωμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἀρκεῖ ὁ πρόσκαιρος κατὰ τῶν τυράννων πόλεμος, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ πολεμῇ τις ἀκαταπαύστως τὰ πολὺ τυραννικώτερα πάθη τῆς ψυχῆς του, διὰ νὰ τὰ ὑποτάξῃ εἰς τὸν ἅγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. . . Διὰ τοῦτο πολλὰ ἔθνη

ἴσχυσαν νὰ ἀποκτήσωσιν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν των. . . »

Κύριοι, ἄνευ ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας οὐδεὶς λαὸς δύναται πλήρως νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του, ἄνευ αὐτῆς οὐδεμίᾳ τελειοποιήσεως. Ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἠθικὴ ἐλευθερία εἶναι ὁμόρριζος καὶ ὁμόσπονδος τάσις τῆς πρὸς τὰ ἄνω ὁρμῆς τῆς ἀνθρωπίνης τελειοποιήσεως. Ἄς προχωρήσωμεν ἐν ἀκόμῃ βῆμα βαθύτερον. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι τάσις, εἶπον, καὶ λειτουργία τοῦ Πνεύματος, ἀφ' ὅτου τοῦτο εὐρέθη συνυφασμένον μετὰ τῆς ὕλης. Ἡ Φύσις εἶναι ὁ φορεὺς τοῦ Πνεύματος γενικῶς, τὸ ὑπόστρωμα αὐτοῦ. Τὸ Πνεῦμα διὰ τῆς ἐξελίξεως ἀνακῦπτον ἐξ αὐτῆς ἀκολουθεῖ ἰδίους πλέον νόμους ἐξελίξεως καὶ ἰδίους σκοπούς. Διότι ὑπεῖκει ὄχι πλέον εἰς τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλ' εἰς ἰδίαν *ἠθικὴν ἀναγκαιότητα*. Ὅπως ἀπὸ τὸ ρᾶδιον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ἀκτινοβολίαν καὶ τὴν ἐκπομπήν, οὕτω καὶ ἀπὸ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα τὴν τάσιν πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς ἀπαλλαγὴν, πρὸς λύτρωσιν. Μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ καμπὴν μεταξὺ φυσικῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἠθικῆς ἀναγκαιότητος, σημεῖον ἀλλαγῆς κατευθύνσεως. Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ πνεῦμα παλαῖον καὶ ἀγωνιζόμενον ἐπιζητεῖ τὴν ἐλευθερίαν του, τοῦλάχιστον τὴν νίκην καὶ κυριαρχίαν του, τὴν ὑπεροχὴν του ἐπὶ τῆς κατωτέρας ἡμῶν ζφώδους φύσεως. Ὅστε κατὰ βάθος, ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐν ἡμῖν θείου σπινθῆρος, τείνοντος νὰ ἀπαλλαγῇ ἐκ τῆς φυσικῆς του ἀναγκαιότητος. Τὴν ἠθικὴν ταύτην ἐλευθερίαν διακρίνομεν ὡς Νόμον ἐν ἡμῖν καὶ πανταχοῦ ἐκτὸς ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ. Ὡς λειτουργία ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ἀπὸ τὴν γενικὴν ἀέναον κίνησιν καὶ λειτουργίαν τοῦ Σύμπαντος, ἀπὸ τὴν ἐν αὐτῷ ἀνερμήνευτον δηλ. τάσιν καὶ ροπὴν καὶ κλίσιν τῆς Ἰδέας πρὸς ὕλοποίησιν, πρὸς δημιουργίαν κόσμου, κόσμου συγκεκριμένου, καὶ φθορὰν πάλιν τούτου, ἀπαλλαγὴν καὶ ἐπιστροφὴν αὐτῆς ὀπίσω εἰς ἑαυτήν ! ✓

Ἡ τελεία καὶ ἀπόλυτος λύτρωσις τοῦ ἐσωτάτου τούτου πυρῆνος τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως ἀπὸ τὸ μητρικὸν ὑπόστρωμα τῆς φύσεως, ἣτις εἶναι φορεὺς αὐτοῦ, διὰ σειρᾶς ὑπερνικῆσεως καταστάσεων, εἶναι ἐπιπόθησις ἔχουσα ἔννοιαν θρησκευτικὴν ἢ μεταφυσικὴν καὶ ἐπομένως ἀνεκπλήρωτος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ

τῷ ὕλικῳ· ἄλλως τε ἂν τοῦτο ἐπετυγχάνετο, θὰ ἔπαυε τότε νὰ ὑφίσταται κόσμος. Παραμένει λοιπὸν μόνον ὡς σύμφυτος αἰωνία ἐπιπόθησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς νόστος τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' ἡ ὑπεροχὴ τοῦλάχιστον καὶ κυριαρχία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ μας, ἐπὶ τῆς κατωτέρας ὀρμεμφύτου φύσεώς μας καὶ ἡ ρύθμισις περαιτέρω τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος (βουλήσεως) κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Πρέποντος ἢ τοῦ Ἡθικοῦ, τοῦτο εἶναι ἔννοια ἠθικῆ πραγματοποίησιμος ἐν τῷ φυσικῷ τούτῳ κόσμῳ, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ δυνατότης ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Ὡστε ἐσωτερικὴ ἢ ἠθικὴ ἐλευθερία δὲν σημαίνει ἐξόντωσιν, νέκρωσιν τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ, τῶν φυσικῶν ὀρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀλλὰ συνεργασίαν, ρύθμισιν καὶ ὑποταγὴν τούτων εἰς ἀνωτέρους ἠθικοὺς σκοπούς. Σημαίνει κυριαρχίαν τοῦ πνεύματος ἐπ' αὐτῶν ὅχι ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἔννοιαν τοῦ Ἀσκητισμοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν θετικὴν ἠθικὴν ἔννοιαν, *τῆς συνεργασίας δηλαδὴ καὶ χρησιμοποιοῦσεως τούτων πρὸς ἐξυπηρέτησιν ὑψηλοτέρων σκοπῶν τῆς ζωῆς ἢ τοῦ πολιτισμοῦ*. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἐλευθερίας, τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ βουλήσεως ἐκ τῆς ἀλυτρώτου ὑποκειμενικότητος, τόσον εἰς τὰ ἄτομα ὅσον καὶ εἰς τὰς πολιτείας ἀποτελεῖ τὴν εὐγενεστέραν προσπάθειαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Δὲν ἐπιτυγχάνεται ὁμως ἄνευ ἀγῶνων ἐσωτερικῶν, διότι ἡ ζωώδης φύσις ἀγνοεῖ τελείως τοιοῦτους ἀνωτέρους σκοπούς καὶ ἀνθίσταται διαρκῶς, δὲν θέλει ἐκπνευμάτωσιν. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἠθικὸν σημαίνει πόλεμον ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἐναντίον τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς φιλαυτίας μας καὶ ὑπερνίκησιν τῆς φύσεώς μας. Ὅσω μάλιστα ὁ ἀγὼν εἶναι σφοδρότερος, τοσοῦτῳ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἠθικώτερος. Καθ' ὅσον ἡ ἀρετὴ δὲν κεῖται ἐν τῇ μὴ ἐκτελέσει τοῦ κακοῦ ἢ ἀπλῶς ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερνικήσει τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν κωλυμάτων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἐδίδαξε τὸ ἠθικὸν καὶ ἐπραγματοποίησεν αὐτὸ ὁ Ἰησοῦς. Ἡ μεγαλυτέρα καὶ βαθυτέρα ρῆσις, ἣτις ἐξηγήθη ποτε ἐκ τοῦ θείου αὐτοῦ στόματος ἦτο : «*Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*» καί : «*ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν κτλ.*» Ὁ Ἰησοῦς διὰ τῶν λόγων τούτων, ὅπως καὶ διὰ τοῦ βίου του, ἐμπράκτως ἔδειξε τὴν

τροχιάν τοῦ Κόσμου, ἀπεκάλυψε τὸ ἐπιτελούμενον μυστήριον τῆς κοσμικῆς λειτουργίας. Ἐν τῷ προσώπῳ του θαυμασίως συνδέεται ὁ θρησκευτικὸς καὶ ὁ ἠθικὸς τύπος. Ζητεῖ τὴν ἀπαλλαγὴν, ζητεῖ τὴν λύτρωσιν ὡς θρησκευτικὸς τύπος τέλειος, ἀλλὰ δὲν φεύγει εἰς τὰς ἐρήμους, κινεῖται εἰς τὸ μέτωπον, εἰς τὰ χαρακώματα, ἐντὸς τοῦ κόσμου, τελείως ἐλεύθερος ἐσωτερικῶς, ὅπου ζητεῖ στερεῶ καὶ ἀπαρεγκλίτῳ ποδὶ τὴν ὄντως τιν τοῦ Ἡθικοῦ, τὴν πραγματοποιήσιν τῆς θείας βουλήσεως. Ζητεῖ καὶ κηρύττει τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπὶ τῆς Γῆς, ἣτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ **Βασιλεία τοῦ πνεύματος**, αὐτὴ ἡ **ἠθικὴ ἐλευθερία**.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ ἀμειγῆς θρησκευτικὸς τύπος εἶναι **ἀρνησις τῆς ζωῆς**, ὅπως ἐκδηλοῦται ἐν τῷ Ἀσκητισμῷ, ζητεῖ φυγὴν ἐκ τοῦ κόσμου, ἐνῶ ὁ ἠθικὸς τύπος εἶναι **ζωῆς κατάφασις**, ζητεῖ φυγὴν πρὸς τὸν κόσμον, ὄχι διὰ νὰ ἀπολαύσῃ αὐτόν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν μεταπλάσῃ κατὰ τοὺς ὑψηλοὺς στοχασμούς του, κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις του, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξαντλεῖ ὅλας του τὰς δυνάμεις.

Κύριοι, «λαϊκὴ μόρφωσις σημαίνει λαϊκὴν λύτρωσιν». Μόνον ὅταν οἱ λαοὶ ἀποκτήσωσι τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν, μόνον ὅταν καταστῶσιν ἠθικῶς ἐλεύθεροι, ὅ ἔστι ὅταν ἡ βούλησις αὐτῶν παύσῃ νὰ δεσμεύηται ὑπὸ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἀκολάστων ὀρέξεων, τότε θὰ ἐπέλθῃ ἡ σωτηρία καὶ δι' ἓνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ διὰ τὸ Σύνολον, τὸ ὁποῖον λέγεται Ἀνθρωπότης. Τότε θὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλῶς παῦλα τῶν ἐν ἀνθρώποις δεινῶν· ὄχι πλέον μόνον «ὅταν οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσι», κατὰ τὸν θεῖον Πλάτωνα. Δὲν ἀρκεῖ πλέον τοῦτο. Εἰς τὰ Δημοκρατικὰ πολιτεύματα, ἅτινα εἶναι ἀσφαλῶς καὶ τὰ πολιτεύματα τοῦ μέλλοντος, πρέπει σύμπας ὁ λαός, κύριος καὶ δημιουργὸς αὐτὸς τῆς τύχης του, ἀνυπερθέτως ἢ αὐτὸς οὗτος νὰ φιλοσοφήσῃ ἢ τὸ φιλόσοφον, ἢ πεφωτισμένη ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος βούλησις, ἢ ὀρθὴ Δημοκρατικὴ ἔννοια νὰ βασιλεύσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν του. Διότι αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ πορεία τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Ὅσα δὴποτε παλινδρομικὰ βήματα καὶ ἂν ἐκτελῇ, ὅσουσδήποτε ἐλιγμούς καὶ ἂν διαγράφῃ, εἰς τὸ βάθος μία εἶναι ἡ τελικὴ κατεύθυνσις αὐτῆς, ἢ διὰ τῆς πάλης ἠθικῆς ἐλευθερία. Περιστρο-

φαι καὶ ἕλιγμοὶ γίνονται καὶ θὰ εἶναι ὅλα τὰ ἀναφαινόμενα ἐκαστοτε κοινωνικὰ ρεύματα, σοσιαλιστικά, κομμουνιστικά, κεφαλαιοκρατικά, μπολσεβικικά, ριζοσπαστικά κτλ., ἀλλὰ πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἀτέλειαν τῆς παρούσης πραγματικότητος, τὴν ἀτέλειαν τῆς κοινωνίας ὡς ἔχει, τὴν ἐλαττωματικὴν ἀκόμη διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνησυχία καὶ αἱ ταλαιτώσεις τῆς μαγνητικῆς βελόνης τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ἀλλὰ μήτε ὁ σοσιαλισμὸς, μήτε ὁ κομμουνισμὸς, μήτε ὁ μπολσεβικισμὸς, μήτε ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν μόνη, μήτε ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐξάπλωσις τοῦ Δικαίου καὶ τῶν Νόμων θὰ ἐπιφέρουν τὴν σωτηρίαν, ἐφ' ὅσον ἐσωτερικῶς ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἀνήθικον ὄν, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ μεταστροφή τῆς βουλήσεως δὲν συνετελέσθη. Μάταια εἶναι πάντα ταῦτα· θὰ παραμείνουν περιστροφαι ἄπλαϊ περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Ἡ κοινωνία ἔχει ἀνάγκην πρὸ παντὸς ἀνθρώπων, **προσωπικοτήτων ἐλευθέρων καὶ αὐτονόμων**, δυναμικῶν μονάδων καθ' ἑαυτὰς ἁρμορικῶν, μὲ ἠθικὴν ἐνεργητικότητα, ἐγκλειουσῶν ἐν ἑαυταῖς μετουσιθέντα τὸν Νόμον καὶ ἐξ ἐπιγνώσεως ἔχουσῶν συναίσθησιν ὅτι δὲν εἶναι μόρια αὐτοτελῆ καὶ ἀντιμαχόμενα, ἀλλ' **ὑπερηθικὰ κύτταρα** ἑνὸς Συνόλου. Εὐτυχῆς ἡ Πολιτεία ἡ ἔχουσα τοιούτους πολίτας. Περιττὸν τότε καὶ τὸ ἐξωτερικὸν κράτος τῶν νόμων ἐπ' αὐτῶν. Ἡ ἁρμονικὴ λειτουργία τῶν καθ' ἑαυτῆς μελῶν τοῦ Συνόλου θὰ ἐπιτελῆται ἀφ' ἑαυτῆς. Ἀλλὰ τὴν προπαρασκευὴν τοιούτων μονάδων ἐσωτερικῶς ἁρμορικῶν καὶ ἐλευθέρων, αὐτενεργῶν καὶ αὐτονόμων, μόνον διὰ τῆς ὀρθῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας δυνάμεθα βραδέως μὲν, ἀλλ' ἀσφαλῶς νὰ ἐπιτύχωμεν. Ἡ ἐξάγνισις τῆς ζωῆς τῶν λαῶν θὰ ἐπιτελεσθῆ μεθοδικῶς. Οὕτω θὰ παύσῃ Θεὸς τῆς λατρείας νὰ εἶναι τὸ συμφέρον αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς τάξεως, αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, Πᾶσαι αἱ τάξεις, ὡς καὶ ἐν μεγαλογραφίᾳ πάντες οἱ λαοὶ εἶναι συλλειτουργὰ αὐτάδελφα στοιχεῖα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πελωρίου ὀργανισμοῦ ἔχοντος ἑνιαῖον προορισμὸν καὶ ἑνιαῖον καθῆκον.

Ναί, ἡ Ἀνθρωπότης προώρισται φαίνεται νὰ ἀποτελέσῃ βαθμιαίως ὠργανωμένην ἐκπολιτιστικὴν ἰδεοπνευματικὴν ἐνότητα. Ὁταν παύσῃ ἡ ὤμη δύναμις καὶ ἡ θέλησις πρὸς κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν

ἄλλων τάξεων ἢ λαῶν, ὅπως ἔπαυσε καὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων τῆς αὐτῆς Πολιτείας, τότε ἐλεύθεροι αὐτοὶ ἐσωτερικῶς, ἐξηραμένοι ὑπερᾶνω τῶν παθῶν, μὲ ψυχικὴν συνοχὴν καὶ κοινὴν συνυπεύθυνον συνείδησιν πρὸς τὸ ὑπερᾶνω αὐτῶν κοινὸν καθῆκον, ἄρμονικοὶ καὶ ὠραῖοι, δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ συμπαθείας συνδεόμενοι, ὑπὸ τὰ τρία νεώτατα ὑψιστα μεταπολεμικὰ ἰδανικά : *ἀλληλεξάρτησις* — *ἀλληλεπίδρασις* — *ἀλληλεγγύη*, πλήρεις ἠθικῆς ἐνεργητικότητος θὰ ριφθῶσιν ἀλληλέγγυοι, ὡς παμμεγίστη συνεργαζομένη Κοινότης πρὸς τὴν πραγματοποίησιν ὅλων τῶν ἰδεωδῶν τῆς Ἀνθρωπότητος, πρὸς τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς.

Ἐξ ὅλων ὁμων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἕκαστος λαὸς ἢ ἑκάστη Πολιτεία διττὸν ἔχει προορισμόν, ἴδιον καὶ γενικὸν ἢ διεθνῆ, ἐπομένως διττὴν ἐκτελεῖ κίνησιν, μίαν περὶ τὸν ἄξονά της καὶ μίαν περὶ τὴν διεθνῆ Κοινωνίαν. Ἡ δευτέρα ἄς θεωρηθῆ καθῆκον *ἐξωτερικόν*· δι' αὐτοῦ προσπαθεῖ νὰ ρυθμίση τὰς σχέσεις καὶ τὰς κινήσεις της καὶ νὰ συντονίσῃ τὰς δυνάμεις της πρὸς τὰς τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν διατελεῖ ἐν ἀλληλεξαρτήσῃ. Ἡ πρώτη ἄς θεωρηθῆ καθῆκον *ἐσωτερικόν*· δι' αὐτοῦ προσπαθεῖ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐξηθικεύσῃ ἑαυτήν, δηλαδὴ τὰ συνιστῶντα αὐτὴν μέλη, ἵνα βούλωνται ἠθικῶς καὶ πράττωσιν ἠθικῶς ὑπὸ ἐνιαῖον πάντοτε ἰδεῶδες εὐρισκόμενον ὑπερᾶνω τῶν ἀτομικῶν μικροσυμφερόντων των. Τὸ πρῶτον ἔχει κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ἔξω, τὸ δεύτερον πρὸς τὰ ἔνδον. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἐξωτερικοῦ καθήκοντος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐσωτερικοῦ. Διὰ τοῦτο ὅσῳ περισσότερον ἐφιστᾶ τὴν προσοχὴν της εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ κατ' ἐξοχὴν καθῆκόν της, τόσῳ διευκολύνει τὴν λύσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ. Δυστυχῶς, μολονότι εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀληθὴς ἢ ἀναλογία αὕτη, ἀπεδόθη μεγαλυτέρα σημασία μέχρι τοῦδε εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καθῆκον καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐτίθετο ὁ ἱκανώτερος τῶν πολιτικῶν, ὁ μεγαλοφυέστερος αὐτῶν. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῶν μηχανορραφιῶν καὶ τῶν δολπλοκιῶν μεταξὺ τῶν λαῶν, ἐποχὴ καθ' ἣν ἡ ἀλύτρωτος ὑποκειμενικότης τούτων μὲ τὰς χαώδεις ὁρμὰς της καὶ τὰς ἀκολάστους ὀρέξεις της ἐρρῦθμιζε τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν καὶ ἐνεργητικότητα. Πόση ἀνθρωπίνη ἐνεργητικότης δὲν ἐσπατα-

λήθη ἐπὶ ματαίῳ ! Πόσοι δὲ ὕμνοι πρὸς τὴν ἀνηθικότητα ταύτην δὲν ἐψάλησαν ! . .

Καὶ ἡ πολιτικὴ ἐκείνη δὲν ἔφερε τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς, οὔτε τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἀπ' ἐναντίας ὕστερον ἀπὸ κολοσσιαίας καταστροφᾶς συνῆλθε καὶ ψηλαφεῖ ἡ Ἀνθρωπότης σήμερον διὰ τοῦ δακτύλου τὸν κόμβον τοῦ ζητήματος. Καὶ ἐκ παραλλήλου εὐρίσκει ἡ Κοινωνιολογία ὅτι τελικὸς σκοπὸς τῆς Πολιτείας εἶναι ἡ ἠθικοποίησις τῶν μελῶν της, διότι καὶ τὸ ἔργον της, ἡ σύμπηξις της ἔχει ἠθικὴν ἔννοιαν. Καὶ ἐκ παραλλήλου εὐρίσκει ἡ πολιτικὴ ὅτι εἰς τὸ μέλλον αἱ σχέσεις τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους πρέπει νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων καὶ πλησιάζει εἰς τὸ μέλλον *Πολιτικὴ* νὰ σημαίνει *Ἠθικὴν*. Εὐλογημένη ἡ ὥρα ! Τὴν στιγμὴν ταύτην θὰ ἐπεθύμουν καὶ ὡς Ἕλληνας καὶ ὡς ἄνθρωπος νὰ ἀπαιτήσω — καὶ ὀφείλομεν πάντες νὰ ἀπαιτήσωμεν — ὅπως τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας εἰς τὸ μέλλον ἀναλαμβάνη ὁ ἰκανότερος, ὁ μεγαλοφυέστερος τῶν πολιτικῶν ! Διότι οἱ λαοὶ ἔχουσιν ἀνάγκην ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς πρὸς ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν.

Ἄς ἐπαναλάβωμεν τώρα μετὰ τοῦ μεγάλου Ἑλβετοῦ, τοῦ μεγάλου φίλου τῆς Ἀνθρωπότητος τό : «ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν σημαίνει καθιστᾶν αὐτὸν ἐλεύθερον». Κηρύξατε τοῦτο εἰς τοὺς Δήμους καὶ τὰς Κοινοτάτας τῆς Ἑλλάδος. Ἀφήσατε ὡς κραυγὴ εὐλαβῆς νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν προαυλίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου. «Ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν σημαίνει καθιστᾶν αὐτὸν ἐλεύθερον».

II

Κύριοι,

Μὲ τὴν λαϊκὴν μόρφωσιν συνδέεται καὶ τὸ φλέγον σήμερον ζήτημα τῆς *συνεκπαιδεύσεως*. Συνεκπαίδευσιν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν συνδιδασκαλίαν καὶ ἀγωγὴν ἀρρένων καὶ θηλέων ἐν μεικτοῖς σχολείοις. Εἰς τὸ δημιουργηθὲν ζήτημα τὸ ἐρώτημα τίθεται ὡς ἑξῆς : Πρέπει χωριστὰ νὰ ἐκπαιδεύωνται τὰ δύο φύλα ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι Πανεπιστημίου ἢ ὁμοῦ καὶ ὁμοιομόρφως ἐν μεικτοῖς Σχολείοις ;

Ἐξ ὅτου ἡ ἐκπαίδευσις ἐθεωρήθη δημοσία ὑπόθεσις καὶ λειτουργία τῆς Πολιτείας ἀπέρρευσε ὡς ἀγαθὸν ἢ ἐπέκτασις αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν θηλέων· οὕτω ἡ ἐκπαίδευσις κατέστη ἀρτίπους. Ἡμεῖς ἐκ παραδόσεως καὶ ἐκ συνηθείας εἶχομεν χωριστὰ Σχολεῖα, διὰ τὰ ἄρρενα τὰ Ἄρρεναγωγεῖα καὶ διὰ τὰ θήλεα τὰ Παρθεναγωγεῖα. Ἐξ Ἀμερικῆς ὁμως περὶ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος ἦλθε τὸ πρῶτον ἡ ὠθησις τῆς συνεκπαιδεύσεως. Ἐκεῖ εἰσήχθη σχεδὸν πανταχοῦ ὡς ἀρχή. Δύο κυρίως λόγοι ἐγέννησαν τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν Ἀμερικῇ· α') ἡ χειραφέτησις τῆς γυναικὸς καὶ τὰ δικαιώματά της ἐπὶ τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως καὶ β') λόγοι οἰκονομικοὶ καὶ πρακτικοί. Καὶ ἐφ' ὅσον ἐπρόκειτο μόνον περὶ κατωτέρας μορφώσεως ἐν τῷ δημοτικῷ Σχολείῳ, δὲν ἀπεδίετο ἡ δέουσα προσοχὴ εἰς τὸ ζήτημα τῆς συνεκπαιδεύσεως, ἀλλ' ὅταν ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη ἀνωτέρας μορφώσεως διὰ τὰ θήλεα, ὅτε θὰ ἀπητυῶντο ἰδιαίτερα Γυμνάσια ἢ Λύκεια δι' αὐτά, τὸ ζήτημα ἔλαβε τὴν σοβαρὰν αὐτοῦ μορφήν.

Ἐν Εὐρώπῃ τὰ λατινικὰ φύλα ἐφάνησαν ἐφεκτικά, ἐτήρησαν σχετικῶς τὸν χωρισμὸν τῶν δύο φύλων. Τὰ Ἀγγλοσαξωνικά ὁμως ἢ Γερμανικά (Ἀγγλία, Σουηδία, Νορβηγία Δανία καὶ ἐν μέρει ἡ Ἑλβετία) εἰσήγαγον εἰς τὰ σχολεῖά των τὴν ἀρχὴν ταύτην. Οἱ Νορβηγοσουηδοὶ μάλιστα εἶναι ἐνθουσιώδεις ὀπαδοὶ αὐτῆς. Οἱ Γερμανοὶ δὲν ἐγενίκευσαν ἀκόμη αὐτήν, εἶναι ἐπιφυλακτικοὶ ἀναμένοντες τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τὸ σύγχρονον τοῦτο παιδαγωγικὸν ζήτημα ἔλαβον μέρος καὶ ἠθικολόγοι, βιολόγοι, ψυχολόγοι καὶ ἄλλοι. Δὲν θεωρεῖται ἀκόμη λελυμένον. Οἱ ἠθικολόγοι εἶναι βεβαίως κατὰ τοῦ ζητήματος. Οἱ ψυχολόγοι ὁμως δὲν λαμβάνουσι τόσον ὑπ' ὄψιν τὰς ἀντιρροήσεις τῶν ἠθικολόγων. Διότι, λέγουσιν, εἶναι δυνατόν διὰ μιᾶς αὐστηραῆς ἐπαγρυπνήσεως τοῦ Διδασκάλου, διὰ τῆς κατασκευῆς χωριστῶν ἀποχωρητηρίων καὶ ἰδίας πτέρυγος θρανίων ἐν τῇ τάξει νὰ προληφθῶσιν ὅλοι οἱ ἠθικοὶ κίνδυνοι. Οὗτοι προβάλλουν κυρίως λόγους ψυχολογικούς· εὐρίσκουν διαφορὰν ψυχοφυσικὴν μεταξὺ τῶν δύο φύλων, εὐρίσκουν διαφορότητα πνευματικὴν (ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῷ συναισθήματι) ἐπομένως ἰδιορρυθμίαν ἐν τῇ φύσει των καὶ ἐπὶ πλεον διαφορὰν ἐν τῇ ἀποστολῇ των. Ἐκ τῶν Παιδαγωγῶν ἄλλοι μὲν ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς συνεκπαιδεύσεως, καθὼς

καὶ ἡ προτεσταντικὴ Ἐκκλησία, ἄλλοι δὲ κατ' αὐτῆς, καθὼς καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Συνέλευσις τῶν Διδασκάλων τῆς Γερμανίας κατὰ τὸ 1904 ἀπεφάνθη ὑπὲρ, ὁμοίως καὶ οἱ Σύλλογοι τῶν γυναικῶν ἐν Εὐρώπῃ ἀπαιτοῦν ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀρχὴ ἡ συν-εκπαίδευσις.

Γενικῶς πάντες σχεδὸν συμφωνοῦν, ὅτι μέχρι τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας, ὅτε αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι πολὺ μεγάλαι, δύναται νὰ εἶναι κοινή. Ἐπειτα ὁμως, κυρίως οἱ ψυχολόγοι (μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Meumann καὶ ὁ Stern), φέρουσι τὰς ἐξῆς ἀντιρροήσεις :

α) φυσιολογικὰς· ὁ ἐγκέφαλος, λέγουν, ἐν ᾧ μέχρι τοῦ 14ου ἔτους καὶ εἰς τὰ δύο φύλα αὐξάνει κανονικῶς, ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τοῦ 18ου ὁ τῶν ἄρρένων αὐξάνει ταχύτερον εἰς βᾶρος, τὰ δὲ διάφορα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου ἔκτοτε παρ' αὐτοῖς ἀναπτύσσονται διαφοροτρόπως. Ἡ ἦβη τέλος ἔρχεται κατὰ δύο ἔτη ἔνω-ρίτερον εἰς τὰ κοράσια καὶ φέρει φοβερὰς ἐνοχλήσεις εἰς αὐτά.

β) ψυχολογικὰς· 1) Τὰ κοράσια ἀντιλαμβάνονται ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον ἢ τὰ ἄρρενα. Ἡ ἀναπαράγωγὴ καὶ ἡ ροὴ ἐν γένει τῶν παραστάσεων εἶναι ταχύτερα. Ἄλλ' ὅπως ταχύτερον προσλαμ-βάνουσιν, οὕτω καὶ ταχύτερον ἀπομανθάνουσιν, ἀποβάλλουσι τὰς γνώσεις των, ἔνεκα τούτου ἔχουν ἀνάγκην περισσοτέρων ἐπαναλήψεων. Τὰ ἀγόρια καταλαμβάνουν ἀσφαλέστερον καὶ πιστότερον· προχωροῦν βραδύτερον, ἀλλὰ βαθύτερον εἰς τὴν οὐ-σίαν τῶν ζητημάτων. Αἱ διαφοραὶ αὗται κυρίως ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ δημοτικοῦ (7ην καὶ 8ην). 2) Εἰς τὰ ἀγόρια ἐπικρατεῖ ὁ νοῦς, εἶναι δηλαδὴ καταλληλότερα διὰ τὰς ἀφη-ρημένας ἰδέας, διὰ τὴν νόησιν καὶ τὰς κρίσεις, διὰ τὰ Μαθηματικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ, ἐν ᾧ τὰ θήλεα ὑστεροῦν εἰς αὐτά. 3) Ὡς πρὸς τὸ συναίσθημα τὰ κοράσια εἶναι πλουσιώτερα καὶ τρυφερώτερα. Ὅπου λαμβάνει μέρος τὸ συναίσθημα κρίνουν συναισθηματικῶς, ἀντικειμενικῶς εἶναι ἀδύνατον τότε νὰ κρίνουν. Ὡς λέγουν κοι-νῶς, σκέπτονται περισσότερον μὲ τὴν καρδίαν παρὰ μὲ τὴν κε-φαλήν. 4) Εἰς τὰς βουλευτικὰς πράξεις τὰ θήλεα κλονίζονται περισ-σότερον ἀπὸ τὰ ἀγόρια, ἐν ᾧ εἰς τὰ ἄρρενα ἐπικρατεῖ ἡ βούλησις καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ περιπετείας καὶ ἡρωικὰ κατορθώματα. 5) Μатаιότης καὶ οἷσις εἶναι συνηθέστερα εἰς τὰ κοράσια παρὰ εἰς τὰ ἀγόρια. 6) Ὁ φόβος εἰς μὲν τὰ ἄρρενα αὐξάνει ἀπὸ τοῦ 7ου

μέχρι τοῦ 15 ἔτους, ἐλαττούμενος ἔπειτα βαθμηδόν, εἰς δὲ τὰ κοράσια αὐξάνει ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι τοῦ 18ου ἔτους, καὶ κυρίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὠριμότητος (ὅτε ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἀγὼν μεταξὺ Ἰδέας καὶ Φύσεως). Ἐν γένει ὁ ἀνὴρ τρέπεται πρὸς κατορθώματα πρὸς περιπετείας καὶ ἐλευθερίαν, ἡ γυνὴ πρὸς τὰ ἡθῆ καὶ τὸν ἥρεμον οἰκογενειακὸν βίον. Οἱ ἄνδρες κρίνουν κατὰ λόγον, αἱ γυναῖκες ἐξ ἀγάπης. Ἡ ἀνδρική φύσις εἶναι μᾶλλον ἐπική καὶ δημιουργική, ἡ γυναικεία μᾶλλον λυρική καὶ αἰσθηματική. Διὰ τὸν ἄνδρα ὁ κόσμος εἶναι ἡ καρδιά, διὰ τὴν γυναῖκα ἡ **καρδιά της εἶναι ὁ κόσμος**.

Ἡμεῖς διὰ νὰ καθορίσωμεν τὴν πρέπουσαν στάσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ δὴ παρ' ἡμῖν κάμνομεν τὰς ἐξῆς σκέψεις. Ἡ γυνὴ φέρει βεβαίως τὸ καθῆκον, ὅπως καὶ ὁ ἀνὴρ, νὰ λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας της. Ὁ γενικὸς ἄλλως τε σκοπὸς τῆς συγχρόνου ἀγωγῆς ἰσχύει καὶ διὰ τὰ θήλεα. Ἄλλὰ τὸ καθῆκον τοῦτο γεννᾷ εἰς αὐτὴν τὸ δικαίωμα νὰ τύχῃ ἀνωτέρας μορφώσεως, διότι χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὸν ὑπάρχοντα πολιτισμὸν, δὲν δύναται νὰ τὸν προαγάγῃ καὶ νὰ τὸν μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους. Ἡ κοινωνία οὐδέποτε θὰ ἐκτελέσῃ πλήρως τὸν προορισμὸν της, οὔτε θὰ φθάσῃ τὴν τελειοποίησίν της στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἑνὸς μόνον ποδός. Ἐπειτα ὁ κόσμος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τοὺς ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς γυναῖκας, ὅχι βεβαίως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολαύσεως, ἀλλὰ τῆς μεταπλάσεως καὶ διαμορφώσεως αὐτοῦ.

Παρατηροῦμεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καλοῦσι καὶ παρ' ἡμῖν τὴν γυναῖκα ἐκτὸς τοῦ οἴκου της, καλοῦσιν αὐτὴν νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὸν δημόσιον βίον καὶ εἰς τὰ δημόσια ἔπαγγέλματα. Διὰ ποικίλους ἔτι οἰκογενειακοὺς ἢ οἰνομικοὺς λόγους ἤρχισε καὶ παρ' ἡμῖν νὰ εἰσδύῃ εἰς τὸν κοινωνικὸν ὄργανισμὸν ἀναγκαζομένη νὰ ἀγωνισθῇ καὶ νὰ ζητήσῃ ἐντίμως τὸν ἄρτον της. Οὕτω ἡ γυναικεία μόρφωσις, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ καὶ παρ' ἡμῖν κατέστη ζήτημα σπουδαῖον. Ἡ γυνὴ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην πολλάκις νὰ συναγωνισθῇ τὸν ἄνδρα καὶ ἕνεκα τούτου ἡ μόρφωσις της δὲν πρέπει νὰ εἶναι διάφορος ἢ κατωτέρα τῆς τοῦ ἀνδρός. Ὁ λόγος οὗτος ὁ κοινωνιολογικός, καθὼς καὶ ἄλλοι τινὲς λόγοι τῆς πρακτικῆς Κοινωνιολογίας συνηγοροῦν ὑπὲρ

τῆς συνεκπαιδεύσεως, ὅπως συνηγοροῦν καὶ λόγοι οἰκονομικοὶ ἢ πρακτικῆς σκοπιμότητος, διότι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διατηρῶμεν βέβαια χωριστὰ Γυμνάσια ἢ ἄλλα Σχολεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως μὲ ἴδιον προσωπικόν.

Ἄλλ' ἂφ' ἐτέρου λόγοι ψυχολογικοὶ συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τοῦ ἀντιθέτου. Ὅταν δὲ λέγωμεν ψυχολογικοί, ἐννοοῦμεν καὶ **διδασκατικοὶ καὶ παιδευτικοί**. Πῶς θὰ γίνῃ ὀρθὴ χρῆσις διδασκατικῶν καὶ παιδευτικῶν μέσων ἐν τῇ συνεκπαιδεύσει; Ἄφ' ἐνὸς ζητοῦμεν ἐξατομίκευσιν ἢ ἀτομικοποίησιν, εἰ δυνατόν, τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Ζητοῦμεν νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ ἀτομικότης ἐκάστου μαθητοῦ, ἡ φυσικὴ του προίκισις, ἡ ἰδιορρυθμία του, καὶ ὄχι ὁ μαθητῆς τοῦ μέσου ὅρου. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐσηματίσθησαν ἐν Εὐρώπῃ τάξεις βαρυνόων, ψυχοπαθῶν παιδίων νευρασθενικῶν ἠλιθίων κλπ. Ἄφ' ἐτέρου διατὶ νὰ ζητῶμεν συγχώνευσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἀγωγῇ δύο ἀνομοίων ἐν τινι μέτρῳ φυσιολογικῶς καὶ ψυχολογικῶς φύλων; Ἄλλοι λαοὶ βορειότεροι, ἔχοντες ἄλλην ἰδιοσυγκρασίαν καὶ ἄλλον πολιτισμόν, δύνανται νὰ παραβλέπωσι τοὺς ἠθικοὺς λόγους, ἡμεῖς ὅμως δὲν δυνάμεθα ἀκόμη τελείως νὰ παρίδωμεν καὶ τοὺς λόγους τούτους.

Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι, ὡς ἀρχὴ δὲν δύναται ἀκόμη νὰ καθιερωθῇ παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦ Πανεπιστημίου. Ἐκεῖ ὅπου αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι τόσον μεγάλαι, ἤτοι μέχρι τοῦ 14ου (τοῦ 12ου παρ' ἡμῖν) δύναται νὰ γίνῃ συνεκπαίδευσις, μάλιστα δὲ ὅπου συνηγοροῦσι λόγοι οἰκονομικοί, ἔπειτα ὅμως πρέπει νὰ ἐκπαιδεύωνται χωριστὰ τὰ δύο φῦλα. Περαιτέρω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναμείνωμεν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ παρ' ἡμῖν, ἴσως διὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς γυναικός, ἣτις καθυστέρησεν εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐλαττωθοῦν αἱ παρουσιαζόμεναι διαφοραί.

Ἀγαπητοὶ ἡμῶν μαθηταί,

Τὸ ἔργον ἡμῶν ἐτελείωσεν. Ἐκοπιάσατε ἐπὶ ὀλόκληρον σχολικὸν ἔτος, κατεβύλατε ἰσχυρὰς προσπαθείας λόγῳ τῆς στενότη-

τος τοῦ χρόνου, διὰ νὰ καταστήτε ὅσον τὸ δυνατόν τελειότεροι εἰς τὸ ἔργον σας. Εἴσθε ἀξιέπαινοι.

Διατηρήσατε ὡς θρησκείαν τὴν ἐργασίαν καθ' ὅλην σας τὴν ζωὴν. Τὸν πρὸς αὐτὴν ὕμνον, τὸν ὁποῖον ἐμάθατε εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἐπιμελείας, καταστήσατε πανελλήνιον προσευχὴν, ὅπως καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀποστροφὴν τοῦ Καντίου πρὸς τὸ Καθῆκον. Διότι ἕκαστος Ἕλλην κατὰ τὰς κρίσιμους αὐτὰς περιστάσεις ὀφείλει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἰς πᾶσαν ἐργασίαν, ὅπου ἔταξεν αὐτὸν ὁ προορισμὸς του, εἰς πάντα τρόπον, ὅπου τάσσει αὐτὸν ἢ τύχη, εἰς πᾶσαν ὑπηρεσίαν, νὰ ἐκτυλίσῃ τὸ ὑψιστον μέτρον τῆς βουλήσεώς του καὶ τοῦ δύνασθαί του. Μόνον οὕτω ὡς λαὸς θὰ διεκδικήσωμεν ἐν τῇ παγκοσμίῳ σκηνῇ καὶ δευτέραν δάφνην !

Σχηματίσατε πρὸς τοῦτο ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς. Διδάξατε διὰ τοῦ παραδείγματός σας ὅτι,

Ζωὴ θὰ πῆ :

Μὲ ἀκαταπόνητον προσπάθειαν νὰ παλαίης ἀγωνιζόμενος πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὴν Ἀλήθειαν. Θὰ πῆ :
Μὲ πυρίνους ἀγῶνας πρῶτον τὸ ἴδιόν σου Ἐγὼ νὰ δαμάσῃς. Ζωὴ θὰ πῆ : Μὲ ἰσχυροὺς βραχίονας ἀκλόνητος καὶ εὐθυμος τὴν εὐτυχίαν σου νὰ σφυρηλατήσῃς. Ἀλαλάζων νὰ ἐκτείνῃς τὰς χεῖράς σου πρὸς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ σου, πρὸς τὰ ἰδεώδη σου, πρὸς δὲ τὸν κόσμον νὰ προτείνῃς ἀκηλίδωτον τὸ μέτωπον.

Ζωὴ θὰ πῆ : Εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς τρικυμίας τῆς ζωῆς σας αὐτοπεποιθήσιν νὰ ἔχητε εἰς τὴν καρδίαν. Εἰς τὰς ἐλπίδας σας ποτὲ νὰ μὴ κραδαίνησθε καὶ εἰς τὰς συμφοράς σας ποτὲ νὰ μὴ ἀποθαρρύνησθε. Θὰ πῆ : Μὲ γεμᾶτα πάντοτε τὰ χέρια τὸ καλὸν νὰ σκορπίζῃς, ἀ-

γάπην νάκτινοβολῆς καὶ διὰ τὰ ιδεώδη σου παλαίων
νάποθνήσκης !

Αὐτὸ θὰ πῆ Ζωή! *

* Εἰς τὴν προσφώνησιν ταύτην ἀπήντησεν ἀυθορμήτως ἕξ ὀνόματος τῶν μαθητῶν καὶ συγκεκινημένος, προκαλέσας ἀληθῶς τὴν συγκίνησιν καὶ ὄλων τῶν παρισταμένων, ὁ ἐκ τῶν ἐκ Δράμας πρὸς μετεκπαίδευσιν προσελθόντων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο Διδασκάλων Φωτεινόπουλος, πρόσφυξ ἐκ Πόντου. Λυπούμεθα, διότι δὲν ἐκρατήθη ἀντίγραφον τῆς θερμοῦς καὶ ἀξιοσημειώτου ταύτης ἀπαντήσεως.


VIII**ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΤΩΝ ΠΤΥΧΙΩΝ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥΣ
ΤΟΥ ΜΟΝΟΤΑΞΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1929**

Κύριε Νομάρχα,

Κύριε Ταξίαρχε, Κυρίαί και Κύριοι,

Διήνυσεν ἤδη τὸ πέμπτον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του ἔτος τὸ Δι-
δασκαλεῖον Μυτιλήνης, ἀλλ' εἶναι ἡ τετάρτη φορὰ, καθ' ἣν κα-
λεῖται ἡ φιλόμουσος τῆς Μυτιλήνης κοινωνία νὰ παραστῆ εἰς τὴν
σεμνὴν ἀποχαιρετιστήριον τελετὴν τῆς ἀπονομῆς τῶν πτυχίων ὄχι
ἀπλῶς εἰς ἀποφοίτους Σχολῆς, μέλλοντας νὰ ἰδιοτεύσωσι νέους,
ἀλλ' εἰς 60 καὶ πάλιν νέους δημοσίους λειτουργοὺς ἐπιφορτιζομέ-
νους νὰ διαπαιδαγωγήσωσι τὰ φίλτατα τῆς Λέσβου καὶ τῆς ἄλ-
λης Ἑλλάδος τέκνα. Καὶ μὲ τὴν σεμνὴν ταύτην ἑορτὴν λήγει καὶ
ἡ πενταετὴς τακτὴ θητεία του, ἡ σύντομος ζωὴ καὶ ἡ εὐεργε-
τικὴ δρᾶσις ἑνὸς Διδασκαλείου, τὸ ὁποῖον ἰδρυθὲν ὕστερον ἀπὸ
μίαν ἐθνικὴν συμφορὰν ἐδῶ εἰς τὴν μεθόριον ἔναντι τῶν ἀμει-
δῶν ἐκείνων Μικρασιατικῶν ἀκτῶν καὶ ὑπὸ τοῦ πόνου διαρ-
κῶς συνεχόμενον, δὲν ἐζήτησε νὰ χαρῆ τὴν ζωὴν του, ἐναλ-
λάσσει τὴν παιδιὰν μὲ τὴν ἐργασίαν, ἀλλ' ἐπεδίωξεν ὑπὸ τὴν
γενικὴν κραυγὴν τῆς ἐθνικῆς ἀνασυντάξεως βυθιζόμενον εἰς τὴν

δευτέραν νὰ εὐρίσκη εἰς αὐτὴν τὴν γλυκυτέραν ἱκανοποίησιν τῆς ὑπάρξεώς του. Καὶ παρ' ὄλην τὴν γλισχρότητα τῶν διατεθέντων μέσων ἐμόρφωσε κατὰ τὸ βραχὺ τοῦτο διάστημα τῆς ζωῆς του περὶ τοὺς 300 νέους Διδασκάλους προσελθόντας μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν των ἐκ τοῦ Γυμνασίου ἐξ ὄλων τῶν νήσων τοῦ ἀρχιπελάγους, ἐκ τῆς Λέσβου καὶ Λήμνου, ἐκ τῆς Χίου, Ἰκαρίας καὶ Σάμου, ἐκ τῆς Α. Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος.

Κύριοι, ὑπάρχει συνήθεια, ὅταν γίνεται ἐν τῇ ξένῃ καθέλκυσις νεοτεύκτου πολεμικοῦ πλοίου νὰ συγκεντρώνωνται περὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς εὐρεῖς σημαιστολίστους χώρους τῶν ναυπηγείων αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, πρόξενοι, πρεσβευταί, ὑπουργοὶ καὶ ἄλλοι μεγάλοσχημοι, ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων, μὲ δονουμένην τὴν καρδίαν ὑπὸ τῶν παλμῶν καὶ πλατυνόμενα τὰ στήθη ὑπὸ τῆς χαρᾶς καὶ τῶν ἐλπίδων διὰ νὰ πανηγυρίσωσι τὸ χαρμόσυνον γεγονός. Εὐχαὶ τότε διάπυροι καὶ χαιρετισμοὶ διασταυρῶνται, σπονδαὶ ἐπιτελοῦνται καὶ περιστραφαὶ ἀπολυόμεναι περιπτανται. Κατὰ τὴν πενιχρὰν ταύτην ἐορτὴν δὲν γίνεται καθέλκυσις τοιούτων νεοτεύκτων πολεμικῶν πλοίων, δύναμαι ὅμως νὰ διαβεβαιώσω ὑμᾶς, ὅτι Διδάσκαλοι καλοὶ, ἄριστοι εἰς τὸ εἶδός των, δύνανται νὰ ποβῶσι σκάφη καὶ πολεμικὰ μονάδες ἀνυπολογίστου ἀξίας, ὑπέρτεραι ἴσως τῶν ἀψύχων καὶ ἀνθρωποφθόρων ἐκείνων. Διότι φορεῖς αὐτοὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐλληνικῆς ἀρετῆς, τῆς ἐλληνικῆς Ἰδέας, καὶ ἂν δὲν φέρωσι τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως ἐκεῖνοι, εἰς τὰς ἀλυτρώτους χώρας, δύνανται ὅμως νὰ παρασκευάσωσιν ἀλανθάστως καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι ταυτοχρόνως αὐτὴν, ἵνα κατὰ Κοραῆν εἶπω, διὰ τῆς διαπαιδαγωγῆσεως, ἐμπνεύσεως καὶ ἠθικῆς ἀνυψώσεως τοῦ λαοῦ. Ἐπὶ πλέον δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν γόνιμον καὶ δημιουργικὴν, ἐν ᾧ ἀφυπνίζουσι διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς παιδείας τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ λαοῦ ὑπνωττούσας ἐλατηρίους δυνάμεις καὶ καλλιεργοῦντες ὠθοῦσιν αὐτὰς εἰς λειτουργίαν, παραγωγὴν καὶ τελειοποίησιν. Ἡ ἐλευθερία καὶ μάλιστα ἡ ἑξωτερικὴ εἶναι μὲν μέγα ἀγαθόν, ἀλλ' ὄχι καὶ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς· εἶναι μέσον πρὸς ἀνωτέρους σκοποὺς αὐτῆς. Ἐὰν ἔχητε ὑπ' ὄψει τὰ διδάγματα τῆς Ἱστορίας, ἐὰν ἀναλογισθῆτε τὸν δωδεκαμελῆ στολί-

σκον τοῦ Ἰησοῦ, δι' οὗ ἐνίκησε τὸν κόσμον, ἐὰν δὲν ἐλησμονήσατε τὸ «κρυφὸ Σχολεῖο» κατὰ τοὺς ἀπαισίους χρόνους τῆς μαύρης δουλείας καὶ τὸ φλογερὸν ὕστερον κήρυγμα τοῦ Ρήγα, ἐὰν δὲν ἐλησμονήσατε ἀκόμη τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἑλληνοῦ Διδασκάλου κατὰ τὸν πρόσφατον τραχύν, πύρινον Μακεδονικὸν ἀγῶνα, θὰ συμφωνήσητε ἄνευ περιστροφῶν μετ' ἐμοῦ, ὅτι ἕκαστος καλὸς Διδάσκαλος ἀσφαλῶς δύναται νὰ ἰσοδυναμῇ καὶ σήμερον ἀκόμη μὲ ἐν Ντρέντωτ, τὸ ὁποῖον ἀγκυροβολεῖ—ἐπιτραπήτω μοι ἡ ἔκφρασις — εἰς τὰ μαρτυρικὰ αἱματόβρεκτα πεδία τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας, ἰσοδυναμεῖ μὲ κινητὸν ἔμψυχον φρούριον ὄχι τῆς ἑλληνικῆς ὀρδῆς — διότι ποτὲ δὲν ὑπῆρξε τοιαύτη ἢ Ἑλλάς — ἀλλὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἰδέας !

Κύριοι, ἰδοὺ τὰ εἰρηνικὰ σκάφη μας ! Ἴδοὺ τὰ σκάφη τῆς Ἀνθρωπότητος τοῦ μέλλοντος ! Ἡ μεγαλόστομος φωνὴ τῶν τηλεβόλων των—ἐπιτραπήτω μοι νὰ συνεχίσω τὴν στρατιωτικὴν γλῶσσαν— θὰ διαλαλῇ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ πυρῖτις των θὰ φωτίζει τὰς ψυχὰς τῶν ἐν σκότει καὶ ἀμαθείᾳ ὁμαιμόνων ἀδελφῶν, ὑπὸ τὸ πῦρ δὲ καὶ τὰς ψυχικὰς ὁμοβροντίας τῶν θὰ ἐρυθροῦται καὶ θὰ σφυρηλατῆται πάντοτε περισσότερο ἀρραγῆς ὁ δεσμὸς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, θὰ ἐξεγείρεται ἡ ὀρμὴ καὶ ὁ ἔρως πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, πρὸς νέαν πάντοτε δημιουργίαν, θὰ ἐκκολάπτωνται εἰς τὰ βάθη ἐκεῖ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς ἀβιάστως αἱ δυνατότητες τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ θὰ ὠριμάζῃ οὕτω βαθμιαίως δι' αὐτῶν ἡ ἀνθρωπίνη τελειότης. Δὲν εἶχετε ἄδικον τιμήσαντες τὴν λιτὴν καὶ ἀπέριπτον ταύτην ἑορτήν.

Πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνοῦ Διδασκάλου ! Εἶναι ὑψηλὴ καὶ μεγάλη παντὸς Διδασκάλου, ἀλλὰ μεγαλυτέρα καὶ βαρυτέρα ἐκείνων, οἵτινες προορίζονται νὰ ἐργασθῶσιν εἰς δημοκρατικὰ πολιτεύματα, τὰ πολιτεύματα τῶν ἐλευθέρων αὐθορμητῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα πιθανὸν νὰ μὴ εἶναι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἄριστον, ἐφ' ὅσον ἄριστον θεωρεῖται τὸ προσαρμόζον εἰς τὴν ἰδιόρρυθμον φύσιν ἐνὸς λαοῦ ἢ εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ του, εἶναι ὅμως τὸ αἰώνιον λαμπρὸν πολίτευμα, εἰς τὸ ὁποῖον προσαράζει καὶ θὰ προσαράζῃ ἡ ἀνθρωπίνη ἐξέλιξις, ἀφοῦ δοκιμάσῃ ὅλας τὰς προβαθμίδας, ὅλους τοὺς

ἐνδιαμέσους διαβατικούς σταθμούς της. Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις προωθεῖται ἐκ συμφύτου τινὸς ὁρμῆς βαθμιαίως πρὸς τοῦτο. Ἐὰν προαπαιτεῖ πολιτισμόν, ἀνθρωπίνην ἀνύψωσιν, ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἱκανοτήτων καὶ ἐνιαίαν ἐλευθέραν αὐτῶν κατεύθυνσιν πρὸς ἀνώτερα πάντοτε ἰδεώδη. Εἰδικώτερον προαπαιτεῖ διαπαιδαγώγησιν τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ καταστῇ αὕτη πεφωτισμένη, ἰσχυρὰ καὶ αὐτόνομος εἰς τὰ καθ' ἕκαστον μέλη τῆς πολιτείας, προσηλωμένη σταθερῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐν συντονισμῷ μετὰ τῶν ἄλλων πρὸς τὸ Σύνολον καὶ τὸ γενικὸν τούτου συμφέρον. Ἡ συνισταμένη τῶν συντονισμένων τούτων καὶ ἐσωτερικῶς ἐλευθέρων βουλήσεων τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν ἀποτελεῖ τὴν ἀνεξάρτητον ὀρθὴν κυρίαρχον βούλησιν τοῦ λαοῦ, **τὴν Δημοκρατίαν**. Ἄ ! ἕτερόνομα ὄντα, ἕτεροκίνητα ψυχικῶς, μεθαρμόζοντα τὴν ἑαυτῶν βούλησιν πρὸς ξένην αὐθεντίαν εἴτε ἐκ φόβου εἴτε ἐξ ἐντροπῆς ἢ ἐξ ἐλπίδος ἀμοιβῆς ἢ κέρδους, ὄντα ἐσωτερικῶς ἀκόμη ἀλύτρωτα, ἀγόμενα καὶ φερόμενα ὑπὸ τῆς κατωτέρας ἀλυτρώτου αὐτῶν ὑποκειμενικότητος, εἶναι **ἔμβρυα** κοινωνικά, ἀκατάλληλα καὶ ἐπικίνδυνα διὰ τὸ δημοκρατικὸν πολιτεύμα.

Ἐπίσημη πολιτικὴ, φρονοῦμεν, εἶναι τὸ νὰ διαγνώσῃ τις τὰς ἰδιορρυθμοὺς ἐλατηρίους δυνάμεις ἑνὸς λαοῦ, ὧν φύσει εἶναι φορεῦς, νὰ ἀφυπνίσῃ καὶ ἐμψυχώσας προσαρμόσῃ πρῶτον πρὸς τὸ ἴδιον μερικὸν ἠθικὸν καθῆκον τοῦ λαοῦ τούτου καὶ κατόπιν ἀπαραιτήτως πρὸς τὸ γενικὸν ἐνιαῖον ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τῆς Ἀνθρωπότητος. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, ποῖον ἄλλο ἐπιστημονικώτερον καὶ ἀσφαλέστερον μέσον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἢ ὑπίστη αὕτη πολιτικὴ διὰ νὰ σύρῃ πρὸς τὰ ἔξω καὶ φέρῃ εἰς φῶς ἐκ τοῦ βάθους οἵασδήποτε ἐθνικῆς ψυχῆς τὰς ἐμφύτους ταύτας ἐλατηρίους δυνάμεις ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς ἀγωγῆς ; Καὶ ἐὰν τοῦτο ἰσχὺν δι' ὅλα τὰ πολιτεύματα, δὲν ἰσχύει πολὺ περισσότερον διὰ τὰ δημοκρατικά, τὰ πολιτεύματα ὅχι τῶν δουλικῶν, ἀλλὰ τῶν ἐλευθέρων, ὡς εἵπομεν, αὐτενεργῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν ; Ἐὰν τίνες εἶναι εἰδικώτερον οἱ φορεῖς τῆς εὐγενοῦς καὶ ἀνθρωποποιουῦ ταύτης τέχνης, ἢ τις θὰ κάμῃ νὰ ἀνακύψῃ ἐκ τῶν κόλπων τῆς φύσεως τοῦ παιδὸς ἢ ἀνωτέρα ἐκείνη ἰσχυρὰ καὶ ὀρθὴ βούλησις, ἢ ὁποῖα λύουσα

σὺν τῷ χρόνῳ τοὺς δεσμούς της ἀπὸ τὰς κατωτέρας φυσικὰς ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας θὰ καταστῆ ἔλευθέρῃ καὶ κυρίαρχος ἐπὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ, θὰ καταστῆ ἐν εἶδος νόμου ἐσωτερικοῦ, ρυθμιστῆρος καὶ γνώμονος τῶν ἰδίων αὐτῆς πράξεων ; Τίνες θὰ καταστήσωσι τὴν ἀνωτέραν ταύτην βούλησιν μέρος τῆς οὐσίας τοῦ παιδός, ὥστε ἀβιάστως οὗτος ἄνευ ἐσωτερικῶν πλέον κλονισμῶν καὶ ἀμφιταλαντεύσεων, ὑπὲρ αὐτῆς καὶ μόνον ἐλαυνόμενος, ὅταν ἀνδρωθῆ, νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ πρέπον, ὄχι ἐξ ἐξωτερικῆς προσταγῆς, ἀλλ' ἐκ φυσικῆς τρόπον τινὰ κλίσεως, ἀπὸ συνειδήσεως καὶ αὐτοσεβασμοῦ ; Εἰς ποίους ἄλλους ἔχει ἀνατεθῆ τὸ θεῖον, ἀλλὰ βαρὺ καὶ δυσεπίλυτον τοῦτο πρόβλημα ἢ εἰς τοὺς ἀφανεῖς τούτους ἐργάτας, τοὺς Διδασκάλους ; Δὲν εἶναι τοῦτο ὑπερβολή, οὐδὲ δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς ὑπερηφάνειαν τὸν κλάδον, διότι εἰς τὴν ἀπόστασιν, ἣτις χωρίζει τὰς ἀσθενεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς τῶν μελῶν του δυνάμεις ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν ἀποστολὴν θὰ εὐρίσκη ὁ κλάδος πάντοτε τὴν μετριοφροσύνην του. Εἶπον ὄχι ἐξ ἐξωτερικῆς προσταγῆς, ἀλλ' οἴκοθεν, ἐξ ἐσωτερικῆς κλίσεως τῆς βουλήσεως, ἐξ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἔρωτος πρὸς αὐτό, πρέπει νὰ κάμωσι τοὺς τροφίμους των νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ πρέπον. Ἄλλως τε δὲν δύναται νὰ κληθῶσι καλλιτέχναι, ἂν δὲν ἐμπνέωνται ἐκ τούτου καὶ ἂν δὲν ἐπιδιώκωσι τὴν πραγματοποίησιν τοιοῦτου ἀνωτέρου ἰδεώδους. Διότι ὅπου ὑπάρχει κλίσις φυσικὴ εἷς τι, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ἐπιταγή, καθῆκον πρὸς τοῦτο. Ἡ ὄντως τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ πρέποντος ἐκ καθήκοντος προκύπτει μόνον ὅπου δὲν ὑπάρχει κλίσις ἢ κλίσις μόνον πρὸς τοῦτο, ὅπου ὑπάρχει ἐσωτερικὸς διχασμὸς· ἐκεῖ λαμβάνει ἔννοιαν ἐντολῆς, ἠθικῆς προσταγῆς. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔκλινῃ φύσει εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἔννοια καθήκοντος. Τὸ καθῆκον ὡς μορφή ἔχει περιεχόμενον τὴν ἀρετὴν, ἣν ἀκριβῶς ἢ ἀγωγὴ διὰ τινος τρόπου ἐπιζητεῖ νὰ ἐγγενήσῃ καὶ καταστήσῃ τελικῶς φύσιν ἐν τῷ τροφίμῳ αἵρουσα ἢ ἀπαμβλύνουσα τὰς ἐσωτερικὰς ἀντιθέσεις καὶ ἀντινομίας τῆς ζωῆς, ὅ ἐστι τὸν διχασμόν, δημιουργοῦσα τὴν ἁρμονικὴν, τὴν ἐνιαίαν ὡραίαν εἰκόνα τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ.

Ἄς ἐξετάσωμεν βαθύτερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο ζήτημα. Τρεῖς κυρίως βαθμίδας διατρέχει ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει της τόσο εἰς τὰ ἄτομα ὅσον καὶ εἰς τοὺς

λαούς : Τὴν βαθμίδα τῆς ἐκ φόβου εὐπειθείας. ἣτις ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὴν ἐξ ἀγάπης, ἢ ἐξ αἰδοῦς ἢ καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους, οὓς δὲν θέλει νὰ λυπήσῃ ἢ νὰ στενοχωρήσῃ, καὶ τέλος τὴν ἐξ ἰδίας συνειδήσεως, τὴν ἐκ σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἢ ἐξ αὐτοσεβασμοῦ, ἣτις εἶναι γνώρισμα εὐ ἡγμένης ψυχῆς καὶ ἀνεπτυγμένης πλέον συνειδήσεως. Τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς εὐπειθείας ἀντιστοιχοῦν πρὸς τρία στάδια πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Τὸ πρῶτον εἶδος τῆς εὐπειθείας ἐπικρατεῖ εἰς τὰ παιδιά καὶ τοὺς ἀνοήτους· εἶναι τὸ στάδιον τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς εἰς τὰς διαταγὰς τῶν γονέων. Χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι ὁ φόβος καὶ ἡ ἑτερονομία τῆς βουλήσεως, δηλαδή ὁ ἐξαναγκαστικὸς συμμετασχηματισμὸς αὐτῆς πρὸς μίαν ἀνωτέραν βούλησιν, πρὸς τὴν ξένην αὐθεντίαν, ἐπέχουσαν θέσιν νόμου δι' αὐτήν, χωρὶς ν' ἀπορρέῃ τοῦτο ἐξ ἰδίας θελήσεως ἢ πίστεως. Πράγματι· τὸ παιδίον δὲν ἔχει ἀκόμη ἰδίαν ὀρθὴν κρίσιν καὶ βούλησιν, δὲν γνωρίζει ἀκόμη τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ πρέπον ἢ τὸ ἀπρεπές· παρατηρεῖ μόνον καὶ κρίνει τὰς πράξεις του ἢ τὰς τῶν ἄλλων ἐν ἀρχῇ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς μητρός, τῶν γονέων ἢ τῶν μεγάλων. Ἡ ἀνωτέρα βούλησις, ἣτις ρυθμίζει τὸ ἐνεργητικόν του εὐρίσκεται ἀκόμη ἐκτὸς αὐτοῦ, εἰς τοὺς γονεῖς ἢ εἰς τοὺς μεγάλους. Ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον χειραγωγούμενον ὑπ' αὐτῶν ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ συνείδησιν καὶ νὰ διακρίνῃ τὸ ὀρθὸν τοῦ μὴ ὀρθοῦ, τὸ πρέπον τοῦ μὴ πρέποντος, τὸ ἐπαινετὸν ἢ τὸ ἀξιόμειπτον, τὸ τί ἐπιτρέπεται καὶ τί ἀπαγορεύεται. Ἐν τῷ κύκλῳ τῆς οἰκογενείας αἱ τυφλαὶ φυσικαί του ὀρμαὶ ἐξευγενίζονται, δηλαδή ἀρχίζουν νὰ λαμβάνουν ἠθικὴν ἔννοιαν· λαμβάνουν δὲ τοιαύτην, ἀφ' ἧς στιγμῆς θὰ ἀρχίσουν νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἀνωτέρους σκοπούς, οἷοι εἶναι ἡ συντήρησις τῆς οἰκογενείας, ἡ τιμὴ, ἡ πρόοδος αὐτῆς κτλ. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τῶν γονέων καὶ ἀδελφῶν εὐρίσκουν προσέτι καιρὸν νὰ ἀναπτυχθῶσι καὶ τὰ πρῶτα συμπαθητικὰ ἢ κοινωνικὰ συναισθήματα, αἱ πρῶται κοινωνικαὶ ἀρεταὶ τοῦ παιδίου, ἐφ' ὅσον ἀρχίζει νὰ συναισθάνηται ἑαυτὸν μέλος ἑνὸς συνόλου. Ὅσῳ μεγαλύτερος ὁ κύκλος τῆς οἰκογενείας τόσῳ περισσοτέρα εὐκαιρία παρέχεται νὰ ἐκδηλωθῶν ταῦτα. Οὕτω ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἣτις ἀποτελεῖ στοιχειώδη κοινωνίαν, ἐν ἣ ἐπικρατεῖ ἡ αὐθεντία τοῦ πα-

τρός, προπαιδεύεται διὰ τὴν ἄνωτέραν βαθμίδα τῆς εὐπειθείας.

Ἡ δευτέρα βαθμὶς ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ βου ἢ 7ου ἔτους περίπου ἀναφαίνεται ἐνωρίτερον εἰς τὰ κοράσια ἢ εἰς τὰ ἀγόρια. Ἄτονεϊ σὺν τῷ χρόνῳ ἢ ἐκ φόβου εὐπείθεια καὶ ἀρχίζει ν' ἀναφαίνεται ἢ ἐξ ἀγάπης, ἢ ἐξ ἐντροπῆς ἢ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἢ ἐκ φροντίδος μὴ δυσαρρεστήσωσι τοὺς ἀγαπῶντας ἢ εὐεργετοῦντας αὐτά. Τὸ ἐν αὐτοῖς ζῳῶδες, τὸ εἰς τὸν φόβον μόνον ὑπεῖκον, ἐξευγενίζεται. **Ἡ αἰδῶς** εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ πρῶτος ἄρα σύμφυτος δεσμός τῆς ἀκολάστου τυφλῆς φύσεως. Ὅταν ἐντρέπεται ὁ ἄνθρωπος, κατὰ βάθος ἐντρέπεται διὰ τὸ ἐν αὐτῷ ζῳῶδες. Διὰ τοῦτο ἡ αἰδῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς **ἡ ἀντίδρασις ἢ ἡ διαμαρτυρία, τῆς ἐν ἡμῖν Ἰδέας** (τῆς Ἰδέας τοῦ πρέποντος ἢ τοῦ πνεύματος ὡς ἀρχῆς ρυθμιστικῆς) **κατὰ τῆς ἀλυτρώτου ἡμῶν ὑποκειμενικότητος**. Τὸ λεπτὸν τοῦτο συναίσθημα τῆς αἰδοῦς προφανῶς δεικνύει τάσιν τῆς φύσεως πρὸς ἀνύψωσιν, προδεικνύει σύμφυτον κατεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸς τὸ ἐν ἡμῖν ζῳῶδες καὶ ἔνεκα τούτου φύσει ὁ ἄνθρωπος ἀπεχθάνεται τὰ ταπεινά καὶ χαμαίζηλα, ἐπιποθεῖ δὲ καὶ τρέπεται πρὸς τὰ ὑψηλά καὶ εὐγενῆ καὶ μεγάλα καὶ ζηλοῖ αὐτά. Ἐδῶ ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ συναίσθημα **τῆς τιμῆς** ὡς ἀντίθετον τῆς αἰδοῦς. Αἰδῶς σημαίνει ἔλλειψιν τιμῆς· τιμῆ, συναίσθησιν τῆς ἀξίας μας κρινομένης ὑπὸ τῶν ἄλλων ἢ ἀπόδοσιν ἀξίας ἐκ μέρους ἄλλων εἰς τὸ ἄτομόν μας. Τὸ ἔμφυτον συναίσθημα τῆς αἰδοῦς κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῆς εὐπειθείας βεβαίως ἔχει ἀνάγκην καλλιέργειας καὶ ἀναπτύξεως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. Εἶναι ὄπλον τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει ἡ φύσις αὐτή. Εἰς τὴν βαθμίδα ταύτην τὸ παιδίον δὲν εὐχαριστεῖται, δὲν θέλει νὰ πείθεται τυφλῶς, ἀλλ' ἀρχίζει νὰ ζητῇ καὶ τὸν λόγον, **τὸ διατί**. Προφανῶς ἡ βούλησις αὐτοῦ ἔχει ἀνάγκην πλεον διαφωτίσεως, συμβουλῆς, ἔχει ἀνάγκην ἐπιγνώσεως σκοπῶν. Χαρασκηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς εὐπειθείας τὸ διακρίνει κάτι εὐγενέστερον τοῦ φόβου, ἢ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄλλους, ἢ ἐκουσία τρόπον τινὰ μεθαρμογῇ τῆς βουλήσεώς του πρὸς τὴν ξένην ἀκόμη ἄνωτέραν βούλησιν ἢ αὐθεντίαν. Ἀφυπνίζεται ταυτοχρόνως τότε τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ὡς ἀντίθετον τῆς αἰδοῦς (ἢ ἐκτίμησις τῆς ξένης κρίσεως περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας ἡμῶν, ὄχι πλεον διαμαρτυρία ἀπλῆ ἢ ἀν-

τίδρασις τῆς ἐν ἡμῖν Ἰδέας, ἀλλ' ἐπιδοκιμασία τοῦ «ἀντικειμενικοῦ πνεύματος» περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐν ἡμῖν «βελτίστου» κατὰ τῆς ἀλυτρώτου ἡμῶν ὑποκειμενικότητος). Αἰδῶς καὶ τιμῆ εἶναι τὰ δύο ἄριστα μέσα, εἶναι δύο ὄπλα τῆς φύσεως αὐτῆς πρὸς ἐξευγενισμόν καὶ καλυτέρευσιν τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους. Ἄνευ τῶν δύο τούτων ἐμφύτων συναισθημάτων ὁ ἐξευγενισμός, ἡ πρόοδος καὶ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο μᾶλλον προβληματική, δυσεπιλυτώτερον πρόβλημα. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς εὐπειθείας ἀναφαίνεται ἐνωρίτερον εἰς τὰ κοράσια καὶ διατηρεῖται καθ' ἅπαντα σχεδὸν τὸν βίον των. Ὅλας τὰς πράξεις τῆς ἡ γυνὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ρυθμίζει συμφῶνως πρὸς τὸν νόμον τοῦτον· ἀποφεύγει τὸ κακόν, τὸ μεμπτόν· ἐξ ἐντροπῆς μᾶλλον πρὸς τὸν κόσμον, ἵνα μὴ ἐπισύρῃ τὴν κατηγορίαν αὐτοῦ. Σπανίως δύναται νὰ ὑπερβῇ τὴν βαθμίδα ταύτην — ἴσως δι' ἱστορικοὺς λόγους ἀγωγῆς — καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα, τοῦ αὐτοσεβασμοῦ. Ἐν γένει τοῦτο εἶναι τὸ στάδιον τοῦ διαφωτισμοῦ, τῆς διδασκαλίας, εἶναι τὸ στάδιον τοῦ Σχολείου, τῆς νοουθητέσεως· πρὶν ἢ ἐκκινήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις πρὸς δημιουργίαν, αὐτοτελῆς πλέον καὶ χειραφετημένη, ζητεῖ συμπάρεδρον οὕτως εἰπεῖν τὸν λόγον, ζητεῖ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὸ ἐσωτερικὸν φῶς τῆς διανοίας. Πείθεται τότε ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, ἀλλ' ὄχι τυφλῶς, μεθαρμόζεται μᾶλλον πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ πρέποντος, ἢ πρὸς τὴν αὐθαίρετον διαταγὴν. Πάντως εὐρίσκειται ἀκόμη ἐκτὸς αὐτοῦ, εἰς τοὺς γονεῖς ἢ Διδασκάλους του, ὑπάρχει ὁμοῦς καὶ ἐν αὐτῷ ἐν σπέρματι, ὡς δυνατότης. Μεθοδικῶς καὶ ἡρέμα μετατοπίζεται διὰ τῆς ἀγωγῆς ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔνδον, ἵνα ἐγκαθιδρυθῇ μονίμως ἐν τῷ παγκάλῳ τῆς συνειδήσεως θρόνῳ. Ἡ δὲ τέχνη τοῦ Διδασκάλου ἐγκεῖται ἀκριβῶς κατὰ τὴν βαθμίδα ταύτην εἰς τοῦτο: Νὰ ὑποκαθιστᾷ βαθμηδὸν μεθοδικῶς καὶ ἀνεπαισθήτως τὸ μορμολύκειον τοῦ ἀνθρωπίνου τοῦ Ἐγῶ, τῆς ἀπολύτου αὐθεντίας του, τῆς αὐθαιρέτου βουλήσεώς του, πρὸ τοῦ ὁποίου ἔκυπτεν ὁ μαθητὴς τυφλῶς, δι' ἑνὸς ἄλλου μᾶλλον συμπαθοῦς καὶ ἀνωτέρου **ὑπερατομικοῦ** Ἐγῶ, τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐκπροσωπῇ τὸν ὀρθὸν λόγον, τὸ ἀγαθόν, τὴν ἀπαίτησιν τοῦ πρέποντος, καὶ ὑψηλότερον τὸν ἠθικὸν νόμον. Πρὸ τούτου

εἶναι παράδοξον, πῶς ἡ κατωτέρα ἀνθρωπίνη φύσις μένει ἀναπολόγητος καὶ πείθεται.

Μεταβαίνει τέλος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν τρίτην βαθμίδα, εἰς τὸ τρίτον εἶδος τῆς εὐπειθείας, ἀπὸ τοῦ 12ου ἢ 13ου ἔτους τῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ 18ου ἢ 19ου περιῖπου. Χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἀνεξαρτησίαν, πρὸς ἐλευθερίαν καὶ αὐτοτέλειαν. Εἶναι προϊὸν τοῦτο τῆς φυσιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὠριμότητός του. Ἐπικρατεῖ τότε ὁ ἔρωτισμός, ἡ ἑτέρα θεμελιώδης ὁρμὴ τοῦ ὑλοζωϊσμοῦ (ἡ ὁρμὴ τῆς συντηρήσεως τοῦ εἶδους, τῆς κοινωνικότητος κτλ.), ἥτις καθ' ἑαυτὴν ἀντίθετος οὔσα πρὸς τὴν τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἢ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἀποκρούει τὸ πάγιον, τὸ μόνιμον, τρέπεται διψαλέα πρὸς τὴν *αἰωνίαν ἐναλλαγὴν*, πρὸς τὸ καινοφανές, παρ' ὅλην τὴν ἐπίσχεσιν, ἣν αἰσθάνεται ἐκ τῆς διατελούσης προσωρινῶς ἐν ὑφέσει ἑτέρας ὁρμῆς τῆς συντηρητικότητος. Καὶ ἀρχίζουν τότε αἱ προστριβαὶ καὶ αἱ ἀντιλογίαι πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς Διδασκάλους. Ἐγείρει ἰδικὴν του σημαίαν ὁ νέος, ἔχει ἰδικόν του κόσμον, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐλεύθερον, αἰσθάνεται ἰδικόν του νόμον ἐν ἑαυτῷ, πάσχει φαντασιώσεις· ἀφυπνίζονται αἱ δημιουργικαὶ του δυνάμεις, ζητεῖ ν' ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἰδικὴν του ζωὴν. Εὐρίσκει πολλάκις ἀτελῆ τὸν ὑπάρχοντα κόσμον καὶ σκέπτεται ὁ ὄνειροπόλος νέος νὰ δημιουργήσῃ νέον! Πόσον κρίσιμον εἶναι τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου! Ἄν συναντήσῃ τότε δεσποτικὴν αὐθαίρετον βούλησιν εἰς τὴν οἰκογένειαν ἢ εἰς τὸ Σχολεῖον ἐπαναστατεῖ. Τὸ αὐθαίρετον ἁμαρτωλὸν κατώτερον Ἐγὼ τοῦ Διδασκάλου παρασκευάζει πολλάκις τὰς στάσεις καὶ τὴν ἀναρχίαν ἐν τῷ Σχολείῳ. Μόνον τὸ ἀντικειμενικῶς ὀρθὸν δύναται πῶς νὰ συγκρατήσῃ αὐτόν, ἐὰν βεβαίως κατὰ τὴν προηγουμένην βαθμίδα κατωρθώθῃ ἡ ἀναγνώρισις τούτου καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς αὐτό. Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται πρὸ τῆς χειραφετήσεώς του!

Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλέους ἐπαναλαμβάνεται εἰς πάντα νέον κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἡλικίας. Ἡ ὁδὸς διχάζεται πλέον ἐν τῇ πορείᾳ του καὶ ὀφείλει νὰ κάμῃ τὴν ἐκλογὴν ἢ θὰ λάβῃ τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν, πρὸς ὅ,τι προώρισται νὰ γίνῃ ἢ τὴν ἄγουσαν ὀπίσω πρὸς τὸν κτηνάνθρωπον. Εἰς τὴν ἀντίθεσιν καὶ

ἐπικράτησιν τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο ἐκείνων πρωταρχικῶν ὁρμῶν κεῖνται τὰ βαθύτερα ψυχολογικὰ αἷτια κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην τῆς ἀσυμφωνίας καὶ τῶν προστριβῶν μεταξὺ νέων καὶ γερόντων, γονέων καὶ τέκνων. Οἱ νέοι ὑφιστάμενοι τοὺς παλμοὺς καὶ τὰς δονήσεις τῆς ἐπικρατούσης ὁρμῆς των, τῆς αἰωνίας γενέσεως καὶ ἀναπαραγωγῆς δὲν ἀναγνωρίζουσι τὰς παλαιὰς ἀξίας, τὰς παγίας ἀρχὰς τῶν γερόντων καὶ τῶν γονέων· οὗτοι δὲ πάλιν δὲν ἐπιτρέπουν τὴν περιφρόνησιν, τὴν ἀνατροπὴν παλαιῶν ἀνεγνωρισμένων ἀξιῶν, τὰς ὁποίας ἐσφυρηλάτησεν ἡ πεῖρα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς ἐγκατέλειπεν ἐν τῇ κοίτῃ του ὡς φωθοπλαστικὰς κρυσταλλικὰς ἐνώσεις ἢ λαμπυρίζοντα ψήγματα χρυσοῦ. Ἡ ὁρμὴ αὐτῶν εἶναι εὐγενής, ἀλλ' ἡ αἰωνία σύμφυτος ἐπιπόθησις πρὸς τὸ «καλύτερον», πρὸς τὴν τελειότεραν ἐνσάρκωσιν τοῦ ἰδεώδους των, πρὸς τὴν βελτίωσιν τοῦ κόσμου, ἄγει αὐτοὺς εἰς ἀσέβειαν πρὸς τὸ ὑπάρχον. Πολλάκις ἡ δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ ὄνειροποληθέντος ἰδεώδους των καὶ τοῦ πραγματικοῦ δύνασθαι των θὰ φανῆ τι κωμικόν, πάντως δὲν δύναται νὰ φανῆ κωμικώτερα ἀπὸ τὴν δυσαναλογίαν, ἣτις παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ λοιποῦ σώματος εἰς τὰ ἀρτιγέννητα βρέφη κατὰ τὴν γέννησίν των ἢ καὶ πρὸ τῆς γεννήσεώς των. Εἶναι ὄντως οἱ φορεῖς τοῦ νέου, ἐκπροσωποῦσι τὸ αἰώνιον γίγνεσθαι, τὴν αἰωνίαν ἐναλλαγὴν. Ἐν τῇ οἰκογενεῖα λοιπὸν ἐφάπτονται οἱ δύο οὗτοι κεκλεισμένοι κόσμοι στενώτερον παρὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐντεῦθεν αἱ αἰώνια μεμψιμοιρίαι καὶ συγκρούσεις μεταξὺ γονέων καὶ τέκνων, παλαιᾶς καὶ νέας γενεᾶς. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ ἡλικία αὕτη καθίσταται τὰ μάλιστα ὑποχέριος εἰς τὴν δημαγωγίαν. Οἱ δημαγωγοὶ ἀντὶ νὰ φέρωσιν εἰς ἐπαφὴν τὰς παλαιὰς ἀξίας μὲ τὰς νέας καὶ νὰ συμβιβάσωσιν αὐτὰς κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἐκ τῆς συνθέσεως αὐτῶν νὰ προκύψῃ τὸ νέον ἀγαθόν, σύρουσιν αὐτοὺς τυφλῶς ἀνατρεπτικοὺς πρὸς κάθε καινόν.

Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον θὰ εἰσέλθῃ ἡ νέος εἰς τὴν ὄριμον καθεστηκυῖαν ἡλικίαν. Τότε ὁ ἀχαλίνωτος πόθος, ὃν ἠσθάνετο εἰς τὸ νὰ συμμασχηματίσῃ τὸν κόσμον κατὰ τὰ ἰδεώδη του, εἰς τὸ νὰ κατακτήσῃ τοὺς ἄλλους, θὰ μετριασθῆ πρὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμποδίου ὅτι δὲν ἐγένετο πρῶτον κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ πορεία τῆς ἐξελέξεως τῆς φύσεως μετὰ τοὺς ὑψηλοὺς κυματισμούς της θὰ ἐπανεύρη

τὸ tempo της, τὸν ρυθμὸν της, θὰ πέση ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πραγματικότητος καὶ θὰ ἀναγνωρίση τότε, πῶς διὰ τῆς ἐπιπόνου ἐργασίας δημιουργεῖται τὸ μέλλον. Θὰ ἀποκτήσῃ τὸν σὸφρονα ἐνθουσιασμὸν καὶ θὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἄξιαί τινὲς ὁμοιάζουν μὲ τοὺς *κεραυνίτας*, οἵτινες ἀπομένουν ἐν τῇ γῇ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ κεραυνοῦ καὶ τὸ πέρασμα τῆς καταιγίδος, ὅτι ἡ προοδευτικότης ἐπιβάλλεται—ἡ ἔλλειψίς της θὰ ἐπέφερε τὸν θάνατον τοῦ πολιτισμοῦ—ἀλλὰ δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ πᾶσαν κούφην καινοθηρίαν.

Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς βαθμίδος ταύτης εἶναι ἡ τάσις πρὸς ἐλευθερίαν, πρὸς αὐτοτέλειαν. Ναί, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ τεθῇ εἰς τὸν προσήκοντα ὄρομον της. Εἶναι ἄξιον μεγάλης προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι ἡ τυφλὴ ζωόδης ἐλευθερία ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει μετακινεῖται διὰ μιᾶς οὐδετέρας γραμμῆς, ὅπως εἰς τοὺς μαγνήτας, πρὸς τὸν ἕτερον πόλον, πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἠθικὴν, ὅπως αἰσθάνεται αὐτὴν τὸ τέλειον ὄν, τὸ Θεῖον, ἀσχέτως ἂν θὰ φθάσῃ αὐτὴν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ.

Ἐὰν ὅλοι οἱ παράγοντες συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς, κληρονομικότης, ἀγωγή ἐν τῇ οἰκογενεῖᾳ καὶ ἐν τῷ Σχολείῳ (ἔθισμός, διδασκαλία, παράδειγμα), τότε εἶναι εὐτυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Δὲν θὰ ἐκλαμβάνῃ τὴν ἐλευθερίαν ὡς ἀποχαλίνωσιν, διότι ὅλοι οἱ ψυχικοὶ παράγοντες ἔχουν ἀναπτυχθῆ καὶ συντονισθῆ. Διὰ τῆς γνώσεως ἔχει ἀποκτήσει ὀρθὴν ἔννοιαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀτόμου του καὶ διὰ τῆς ὀρθῆς κρίσεως δύναται νὰ ἐκτιμᾷ πλέον ἄξιας καὶ περιστάσεις καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν πρέπουσαν στάσιν ἐναντι αὐτῶν, ἡ συνείδησις ἐκ παραλλήλου διαφωτισθεῖσα ἐξελεπτύνθη, ὥστε νὰ αἰσθάνηται ἐκάστοτε τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος, τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἰδέας τοῦ πρέποντος' καὶ ἡ βούλησις τέλος, ὁ ἐσώτατος οὗτος πυρὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας, ἀναπτυχθεῖσα σταθερὰ καὶ εὐθεῖα ἔχει προσανατολισθῆ ἐλευθέρα καὶ μονίμως πρὸς τὸ ἀγαθόν, κυρίαρχος ἐπὶ τῆς κατωτέρας φύσεώς του. Ἴδου ὁ ἡρεμὸς νέος, ὁ ἁρμονικὸς, ὁ ἐλεύθερος, ὁ ἄξιος χειραφετήσεως! Ἀπὸ τὴν ὑπακοὴν εἰς τὴν ξένην αὐθεντίαν ἀνυψώθη *κατ' ἀρχὴν* εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν καὶ αὐτοτέλειαν, πρὸς ἣν τρέπεται ἡ φύσις του. Ἡ

περαιτέρω κτήσις καὶ μονιμοποίησις τῆς θὰ ἐξαρτηθῆ ἔκ τοῦ βαθμοῦ τῆς αὐτοαγωγῆς του ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Θὰ πείθεται καὶ τότε, ἀλλὰ θὰ πείθεται εἰς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνωτέραν βούλησιν, εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ἀφυπνισθέντα ἠθικὸν νόμον, ὅστις ἀποτελεῖ ἤδη μέρος τῆς οὐσίας του, ἔγινεν ὁστοῦν ἔκ τῶν ὁστέων του καὶ σὰρξ ἔκ τῆς σαρκός του. Εὐτυχῆς ἡ κοινωνία ἢ ἔχουσα τοιούτους πολίτας. Ἐὰν ὅμως οὐδὲν ἔκ τούτων συνετελέσθη, τότε ἡ τάσις πρὸς αὐτονομίαν καὶ χειραφέτησιν βεβαίως δὲν αἴρεται οὐδ' ἀπαμβλύνεται, ἀλλὰ πάσχει ἀποκλίσεις, νοθεύεται καὶ συσκοτίζεται. Ἡ ἐλευθερία θὰ ἐκλαμβάνηται ὡς αὐθαιρεσία, ὡς ἀποχαλίνωσις καὶ κοινῶς ξετσιπωσιὰ (ἐπιστροφή εἰς τὸ κτήνος ὅθεν ἐξεκινήσαμεν). Θὰ νομίζῃ μὲν ἑαυτὸν ἐλεύθερον, πράγματι ὅμως θὰ εἶναι δοῦλος εἰς τὰς τυφλὰς ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας του, εἰς τοὺς παροξυσμοὺς τῶν αὐθαιρέτων γούστῶν του. Θὰ εἶναι ἐν δυστυχῆς πλάσμα κυμαινόμενον μεταξὺ κόσμου καὶ Θεοῦ, Θεοῦ καὶ διαβόλου, ὕλης καὶ πνεύματος, καθήκοντος καὶ σωματικῆς ἀπολαύσεως. Ἴδου ὁ ἀλύτρωτος ἄνθρωπος, ὁ ἐπικίνδυνος πολίτης δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν.

Ἡ αὐτὴ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰ ἐν μεγαλογραφίᾳ ἄτομα, εἰς τοὺς λαοὺς: Δεσποτισμὸς ἢ Μοναρχία—Βασιλεία—Δημοκρατία, εἶναι αἱ ἀντίστοιχοι βαθμίδες τὰς ὁποίας διατρέχει, ἢ Ὑποταγὴ τυφλῆ—Συμβουλὴ—Χειραφέτησις. Ἡ αὐτὴ ἀναλογία ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα καὶ ὡς πρὸς τὰ μέσα καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Τοῦτο κατέδειξε περιτρώως ὁ Πεσταλότσι εἰς τὸ βαθυστόχαστον φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα: «Ἐρευναι ἐπὶ τῆς πορείας τῆς φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους».

Ὡστε τὸ Δημοκρατικὸν πολίτευμα πρέπει νὰ θεωρηθῆ τὸ τέρας, πρὸς ὃ κατευθύνεται ἡ ἐξελισσομένη ἀνθρωπίνη πολιτικὴ κοινωνία. Ἐπαναλαμβάνω ὅμως ὅτι εἰς δὲ τὰ Δημοκρατικὰ πολιτεύματα, τὰ ὁποῖα ἐξ ἱστορικῆς μᾶλλον ἀναγκαιότητος καὶ ὄχι φυσιολογικῶς ἐξ ἀνθρωπίνης ὠριμότητος ἐγεννήθησαν, ἡ ἀγωγή εἶναι ἡ ὑψίστη ὑπόθεσις, **ἡ μᾶλλον ἐπείγουσα καὶ μᾶλλον ἀναγκαία!** Ἡ ἔννοια τούτων καὶ ἡ ἐμπέδωσις των ἐπιβάλλει ἀμειλίκτως τὴν ταχύτεραν προπαιδευσιν τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς διότι ἀντλοῦσι τὸ κῦρὸς των ἔκ τῶν ἔνδον τοῦ ἀνθρώπου, ἔκ τῆς ἀνεξαρ-

τήτου αὐτενεργοῦ συνειδήσεως τῶν καθ' ἕκαστον πολιτῶν, ἀσχέτως πρὸς τὴν περαιτέρω μορφήν αὐτῶν, ἣτις ὑπόκειται εἰς τὴν ἐξέλιξιν. Εἰς τὸ βάθος ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται πάντοτε περὶ μοναρχίας μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ὁ μονάρχης, ὁ ὑπέρτατος νόμος, μετατοπίζεται διὰ τῆς ἐξελίξεως ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔνδον, κατανέμεται τρόπον τινὰ μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἐγκαθιδρύεται ἐν τῇ ψυχῇ των, πάντες γίνονται φορεῖς τῆς ἀπολύτου θελήσεώς του, ἣτις ὑποτίθεται ὅτι ἀρχῆθεν ἐξεπροσώπει τὸν ὑπέρτατον ἠθικὸν νόμον. Ἡ Δημοκρατία εἶναι ὀργάνωσις, καθεστὼς πρῶτον ἔσωτερικόν, εἶναι ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἢ τοῦ ἀνθρωπίνου Ἐνεργητικοῦ ἀπὸ τὸ κράτος, ἀπὸ τὴν ὀχλοκρατίαν τῶν κατωτέρων χαωδῶν ὀρμῶν καὶ τελεία κλίσις καὶ δέσμευσις πρὸς τὸ κράτος τῆς Ἰδέας. Ἡ ἀγωγή εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς αὐτολυτρώσεως, εἶναι αὐτὴ ἡ Ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καθ' ἑαυτήν. Ἡ τοιαύτη πορεία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἐξελίξει της εἶναι τέχνη κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως ἐκδοχὴν. Ἡ δὲ τέχνη αὕτη γενικῶς, μεθ' ἧς βραδέως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα φθάνει αὐτοκαλλιεργούμενον εἰς τὴν αὐτεπίγνωσίν του, καὶ ἡ βούλησις εἰς τὸν αὐτοσωφρονισμόν της ἐντὸς τοῦ παμμεγίστου τούτου Σχολείου τοῦ κόσμου, τοῦτο εἶναι ἡ αὐτοαγωγή τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους, ταυτοχρόνως ἢ ἐφηρμοσμένη Φιλοσοφία αὐτοῦ!

Κύριοι, ἐξοπλίσατε τὰ εἰρηνικὰ σκάφη, τὰ σκάφη τῆς Ἀνθρωπότητος τοῦ μέλλοντος! Ἐκάστη πολιτεία ὀφείλει νὰ δώσῃ μείζονα προσοχὴν εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ βελτίωσιν τῶν Διδασκάλων της. Ἡ ἀνωτερότης τοῦ ἔργου των, ἡ φύσις ἐν γένει τῆς ἀγωγῆς θὰ ἀπῆται νὰ μετακαλῶνται τοιοῦτοι ἐξ ἄλλου πλανήτου μᾶλλον προηγμένου, περισσότερον τελείου. Διότι μόνον ὑπεράνθρωπα ὄντα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαπλάσωσι καὶ χειραγωγήσωσι κατώτερα ὄντα χοϊκά. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, διότι ἡ Ἀνθρωπότης ἀνέκαθεν ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν μόνον τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ της, ὀφείλει ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῆς μάζης νὰ ἀντλή τοὺς Διδασκάλους της κάμνουσα ἐπιλογὴν ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπίλεκτον τὴν φύσιν, τὸ ἦθος καὶ τὴν νοημοσύνην τέκνων της. Καὶ πρὶν ἐμπιστευθῆ εἰς αὐτὰ τὴν ὑψίστην αὐτῆς ὑπόθεσιν ὀφείλει εἰδικῶς νὰ διεκπαιδεύσῃ, νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ φρονηματίσῃ αὐτὰ εἰς ἄριστα κα-

τηρισμένα Διδασκαλεία. Ἀπὸ τὴν ἱεραρχίαν τῶν βιοποριστικῶν ἐπαγγελμάτων πρέπει νὰ ἐξαιρέση, νὰ ἀποσπάση αἱματηρῶς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα, διότι δὲν εἶναι τοιοῦτον, ἐὰν θέλῃ νὰ μὴ κυλίηται αἰωνίως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λασπώδους ὀλισθηροῦ ἐδάφους, ἐὰν θέλῃ νὰ μὴ παρατείνῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἀθλιότητα καὶ συμφορὰν ἐπὶ τῆς γῆς!

Κύριοι, Δὲν ἐπιτρέπει ὁ χρόνος νὰ μηκύνω τὸν λόγον, οὔτε προτίθεμαι νὰ κουράσω ὑμᾶς περισσότερον. Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πενιχρὸν ἡμῶν Διδασκαλεῖον, τοῦ ὁποίου τὴν ἑορτὴν πρόφρονες προσήλθετε νὰ τιμήσητε σήμερον. Δὲν ὑπῆρξεν ἀνάλογον πρὸς τὰ κινουῦντα αὐτὸ ἰδεώδη, διότι εἰργάσθη μὲ τὰ αἰώνια ἑλληνικὰ «ἡμίμετρα». Ἐκινεῖτο ὅμως παρ' ὄλας τὰς ἑλλείψεις ὑπὸ στενὸν ἔνδυμα μὲ ἀδάμαστον θέλησιν καὶ ἐνθουσιασμὸν παλαιὸν καὶ ἀγωνιζόμενον πρὸς τὰς κατευθύνσεις ταύτας καὶ μὲ ἀποτελέσματα — τολμῶ νὰ εἶπω — ὑπέρτερα πάντοτε τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν διατεθέντων μέσων. Διὰ τοῦτο ὀφείλω, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν καὶ δημοσίᾳ ἐξ ὀνόματος τοῦ ἰδρύματος σήμερον νὰ ἐκφράσω τὰς ζωηρὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τὸ διδάξαν προσωπικόν, πρὸς ὄλους τοὺς κ.κ. συναδέλφους καὶ πολιτίμους συνεργάτας μου, τῶν ὁποίων ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὸ ἔργον τῶν ὑπερενίκα τὰς παρουσιαζόμενας ἑλλείψεις καὶ ἐμετρίαζε τὴν πικρίαν μας, πρὸς τὸν κ. Γριμῆν καθηγητὴν τῆς Γεωπονίας, κ. Χριστόπουλον τῆς Ὑγιεινῆς, κ. Βασίλογλου, Λοχαγόν, τοῦ Κώδικος τῶν Στρατιωκῶν εἰσφορῶν, κ. Γαβαλᾶν τῶν τεχνικῶν μαθημάτων καὶ τὸν κ. Παλαιολόγον τῆς Γυμναστικῆς. Ἰδιαιτέρως ἡ ἑλλειψις ἐργαστηρίων διὰ τὰ τεχνικὰ μαθήματα ἐδυσχέρανε τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ καθηγητὴς τούτων κ. Γαβαλᾶς διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῆς ἐπιμονῆς του ἀνεπλήρωσε τὴν ἑλλειψιν ταύτην, ὥστε καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν τέχνην ἐνέπνευσε εἰς τοὺς μαθητὰς ἡμῶν καὶ πλοῦτον ἐκλεκτῶν ἔργων, ὅπως καὶ ἔτος, οὔτω καὶ ἐφέτος ἔχει νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἡμᾶς. Ἐξ ὀνόματος ἐπίσης τῆς Σχολῆς ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας μου καὶ πρὸς τοὺς κ. κ. Διδασκάλους τοῦ ὡς προτύπου χρησιμεύσαντος ἀ' δημοτικοῦ Σχολείου ἀρρένων, οἵτινες ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀμοιβῆς μὲ ἀξιέπαινον ὄντως συναδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν ἐβοήθουν τοὺς ὑποψηφίους εἰς τὸ ἔργον τῶν Πρακτικῶν Ἀσκήσεων

ὁμοίως καὶ πρὸς τὸν κ. Χατζηγεώργην, διευθυντὴν τοῦ γ' ἀρ-
ρένων διὰ τὴν προθυμίαν, μεθ' ἧς παρακληθεὶς ἀνέλαβεν ἄνευ ἀ-
μοιβῆς καὶ ἐδίδαξε τὴν Ὁδικὴν εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ ἡμετέρου Δι-
δασκαλείου. Ἐξαιρετικῶς ὅμως ὀφείλω ὄχι τὰς εὐχαριστίας, ἀλλὰ
τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Διδασκαλείου νὰ ἐκφράσω πρὸς τὸν Ἀ-
ξιότιμον κ. Δήμαρχον Μυτιλήνης, ὅστις ἀπὸ βαθεῖαν ἐκτίμησιν
πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἰδρύματος ἐπανειλημμένως συνέδραμε
καὶ ἐπειγούσας τῇ παρακλήσει ἡμῶν ἀνάγκας αὐτοῦ ἐθεράπευσε.

Προσφιλεῖς μαθηταί,

Τὸ ἔργον μας ἐτελείωσε! Προχωρήσατε μὲ στιβαρὸν
τὸ βᾶδισμα, μὲ οὐράνιον τὸ βλέμμα καὶ μὲ πίστιν εἰς
τὴν καρδίαν πρὸς τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν σας.

Ἐδιδάχθητε ἤδη ὅτι δὲν ὑπάρχει ὠραιότερον καὶ
ὑψηλότερον ἔργον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκμεταλλεύηται τις τὸς
δυνάμεις του καὶ νὰ ἐξαντλῇ αὐτὰς διὰ τὴν ἀνύψωσιν
τῆς Κοινωνίας, διὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου γέ-
νους. Οὐδὲν ἀμεσώτερον τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Διδα-
σκάλου ἐπιδιώκει τὴν πρόοδον καὶ τὸν ἐξευγενισμόν αὐ-
τῆς, εἰς οὐδὲν παρέχεται μεγαλυτέρα εὐκαιρία διὰ τὴν
εὐγενῆ καὶ θεῖαν αὐτόχρομα ταύτην προσπάθειαν.

Δὲν ἔχω νὰ ὑπενθυμίσω εἰς ὑμᾶς ἄλλο ἰδεῶδες εὐ-
γενέστερον ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς ζωῆς, ὅπως ἐξηκριβώσα-
μεν αὐτὸ κατὰ τὰς ἐρεῦνας μας ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐφηρ-
μόσαμεν ἐν τῇ πράξει. Δὲν ἔχω νὰ ὑποδείξω εἰς ὑμᾶς
ἄλλο τι ὑψηλότερον ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν πρὸς τὸ καθῆκον
ἀποστροφὴν τοῦ Καντίου :

*Καθῆκον ! Σὺ, ὑψηλὸν καὶ μέγα ὄνομα. Σὺ, τὸ
ὁποῖον τίποτε τὸ ἀρεστὸν ἢ κολακευτικὸν ἐν σοὶ
ἐγκλείεις, ἀλλ' ἀπαιτεῖς ὑποταγὴν ! Ποία εἶναι ἡ
μεγαλειώδης σου προέλευσις ; Καὶ ποῦ εὐρίσκει τις
τὰς ρίζας τῆς εὐγενοῦς Σου καταγωγῆς ; Σὺ εἶσαι*

ὅ,τι ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω ἑαυτοῦ.

Διδάξατε τοὺς Ἑλληνόπαιδας τὴν ἔννοιαν τοῦ Καθήκοντος. Ἀλλὰ διδάξατε διὰ τοῦ παραδείγματός σας καὶ ἐμπράκτως εἰς αὐτοὺς τὸν ὕμνον πρὸς τὴν ἐργασίαν. Καταστήσατε αὐτὸν Πανελλήνιον προσευχὴν καὶ ἀνυψώσατε αὐτὴν εἰς κατηγορηματικὸν πρόσταγμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ:

Ἔργασία!

Σύ, ἡ ὁποία τὸν σκυφτὸν ἀνορθώνεις, τὸν τεθλιμμένον παρηγορεῖς, τὸν παραστρατίζοντα ἐπαναφέρεις εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Σύ, παρηγορία τῶν ἀδυνάτων, σωτηρία τῶν πτωχῶν καὶ παιδιὰ τῶν ἰσχυρῶν. Σύ, φάρμακον τῶν ἀπολωλότων, βακτηρία τῶν κλονιζομένων καὶ ἀναψυχὴ τῶν ἀγαθῶν. Σύ, ἀνταύγεια τῆς ὑψίστης Κοσμογόνου Δυνάμεως! Σύ, ἥτις διεπαιδαγώγησας ὀλόκληρον τὴν Ἀνθρωπότητα καὶ ἐξήγαγες αὐτὴν ἐκ τῆς βαρβαρότητος! Ἄσκησον τὴν ρωμαλέαν σου μορφωτικὴν καὶ παιδευτικὴν δύναμιν ὡσαύτως ἐπὶ τῆς ταλαντευομένης σήμερον εὐφραντάστου φύσεως τῆς νεολαίας, ἵνα ἀνθήσῃ διὰ Σοῦ μία ὠραιότερα καὶ καλυτέρα γενεὰ εἰς χαρὰν καὶ εὐτυχίαν ἰδικὴν τῆς καὶ τοῦ Κόσμου!

Ἔλθετε, ἔλθετε νὰ λάβητε τὸ τετιμημένον ἀπολυτήριόν σας, τὸ ὁποῖον σᾶς ἐμπιστεύεται τὸ Διδασκαλεῖον Μυτιλήνης. Σεῖς ἐντὸς αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐργασίας σας κατὰ τὸ πρακτικὸν στάδιον θὰ χαράξητε καὶ ἄλλους βαθμούς, νέα ἀριστεῖα. Ἀσφαλῶς σᾶς λέγω, ὅτι θὰ εἶναι οὔτοι γλυκύτεροι, διότι θὰ δρέψητε αὐτοὺς εἰς τὸ πεδῖον τῆς πραγματικότητος!



ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελ.	5— 6
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ :		
I. Ἐμφυτοὶ προδιαθέσεις καὶ ἀγωγή	»	9— 37
II. Περισσότερον φῶς εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν	»	41— 63
III. Τὰ καλλολογικὰ συναισθήματα καὶ ἡ ἔννοια τῆς Τέχνης	»	67— 85
ΛΟΓΟΙ :		
IV. Ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τῶν πτυχίων εἰς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Μονοταξίου Διδασκαλείου Μυτιλήνης κατὰ τὸ ἔτος 1926	»	86—101
V. Ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τοῦ θανάτου τοῦ Πεσταλότσι	»	103—120
VI. Ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τῶν πτυχίων εἰς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Μονοταξίου Διδασκαλείου Μυτιλήνης κατὰ τὸ ἔτος 1927	»	121—138
VII. Ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τῶν πτυχίων εἰς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Μονοταξίου Διδασκαλείου Μυτιλήνης κατὰ τὸ ἔτος 1928	»	139—155
VIII. Ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τῶν πτυχίων εἰς τοὺς τελειοφοίτους τοῦ Μονοταξίου Διδασκαλείου Μυτιλήνης κατὰ τὸ ἔτος 1929	»	157—172

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	20	στίχ.	13	να διαγραφῆ ἡ λέξις ἴσως.
»	22	»	30	ἀντὶ Διότι : Ἐπίσης.
»	23	»	31	» ἀπαντᾶ : ὡς ἀπαντᾶ.
»	33	»	11	» εἰς αὐτήν : περὶ αὐτήν.
»	42	»	4	» ἐν κοινωνικῷ : ἐν τῷ κοινωνικῷ.
»	42	»	19	» πρὸς ἑαυτήν : περὶ ἑαυτήν.
»	42	»	30	» ἐν Φύσει : ἐν τῇ Φύσει.
»	44	»	7	» τὸ ὡς δεδομένον : τι ὡς δεδομένον.
»	48	»	7	» δ' ἑαυτόν : δι' ἑαυτόν.
»	76	»	13	» ὑποκειμικὴ : ὑποκειμενικὴ.
»	87	»	15	» πυρούμενα σπλάγχνα : τὰ σπλάγχνα.
»	94	»	21	» ἠλπίζομεν, Κύριοι, ὅτι ἦτο τέλειον : Κύριοι, δὲν ἦτο τέλειον, ἠλπίζομεν ὅτι...
»	125	»	19	» μετὰ τὸ : εὐγενῶν δυνατοτήτων να προστεθῆ ἡ φράσις : εἶναι τὸ ἐνδεικνυόμενον μέσον, δηλ. ἡ ἀγωγή.
»	125	»	34	» μετὰ τὴν λέξιν : να νικήση να προστεθῆ : Τοῦτο.
»	149	»	24	» Ἐκπαιδεύειν τὸν λαὸν κτλ. : Λαϊκὴ μόρφωσις θὰ εἶπη λαϊκὴ λύτρωσις.
